

**Јавна установа Национални парк „Сутјеска“
Тјентиште**

**ПЛАН УПРАВЉАЊА
НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОМ „СУТЈЕСКА“
ЗА ПЕРИОД 2026–2036**

Руководилац тима за израду Плана Проф. др Горан Трбић

Стручни тим

Проф. др Милан Медаревић

Проф. др Горан Трбић

Проф. др Ђато Рајко

Проф. др Радослав Декић

Проф. др Радислав Тошић

Проф. др Горан Поповић

Проф. др Ирена Медар-Тања

Проф. др Биљана Лубарда

Проф. др Тања Максимовић

Проф. др Татјана Попов

Проф. др Неда Живак

Доц. др Игор Трбојевић

Марко Иванишевић ма, дипл. просторни планер

Жељка Остојић, дипл. биолог

Бранка Трнинић, дипл. правник

План управљања за заштићено подручје Национални парк „Сутјеска” је урађено у склопу пројекта „Одрживост заштићених подручја – SPA” који финансира Глобални фонд за животну средину (GEF) а имплементира Развојни програм Уједињених нација у БиХ у сарадњи с Министарством спољне трговине и економских односа БиХ, Федералним министарством околиша и туризма, Министарством за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске, Министарством трговине и туризма Републике Српске, Фондом за заштиту околиша Федерације БиХ и Фондом за заштиту животне средине и енергетску ефикасност Републике Српске. Садржај овог документа не одражава нужно стајалиште донатора, партнера или UNDP-а.

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	3
1. Увод	8
2. ДУГОРОЧНИ ЦИЉЕВИ ОЧУВАЊА ПОДРУЧЈА НА ПРИНЦИПИМА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА 10	
2.1 Просторна идентификација намјена и режим коришћења земљишта	18
2.2 Опште карактеристике подручја Националног парка „Сутјеска”	18
2.2.1 Географски положај.....	18
2.2.2 Границе	18
2.2.3 Саобраћајне прилике.....	19
2.2.4 Посједовне и правне прилике	19
3. ПРИКАЗ ГЛАВНИХ ВРИЈЕДНОСТИ ПОДРУЧЈА	20
3.1 Природне карактеристике и вриједности	20
3.1.1 Климатске карактеристике.....	20
3.1.2 Хидролошке карактеристике.....	21
3.1.3 Хидрогеолошке карактеристике.....	24
3.1.4 Геоморфолошке карактеристике	25
3.2.1 Флора и вегетација	28
3.2.2 Ваншумски екосистеми	29
3.2.4 Фауна.....	34
3.3 Синтаксономски преглед природно-антропогених екосистема Националног парка „Сутјеска”	40
3.3.1 Шуме у Националном парку „Сутјеска”	40
3.3.2 Здравствено стање шума.....	44
3.3.3 Ловство	45
3.3.4 Мјере заштите и гајења дивљачи.....	48
3.3.5 Пољопривреда.....	49
3.3.6 Разноврсност предјела	49
3.4 Управљање туризмом и прилагођавање туризма на изазове климатских промјена у Националном парку „Сутјеска”	50
3.4.1 Просторни обухват, зоне заштите и туристички потенцијали.....	50
3.4.2 Културно-историјско насљеђе	52

3.4.3	Туристичка понуда.....	53
3.4.4	Просторно-плански приступ.....	58
3.4.5	Становништво.....	60
3.4.6	Организациона и економска анализа ЈУ НП „Сутјеска”.....	61
4.	ОЦЈЕНА СТАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ПРИРОДЕ.....	66
4.1	Биолошка разноврсност.....	66
4.2	Стање вода.....	66
4.3	Стање квалитета ваздуха.....	67
5.	ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ И ПРОЦЕСА КОЈИ ПРЕДСТАВЉАЈУ ФАКТОР УГРОЖАВАЊА ЗАШТИЋЕНОГ ДОБРА.....	67
5.1	Климатске промјене – угроженост природних екосистема.....	67
5.1.1	Утицај климатских промјена на вегетацију.....	69
5.1.2	Климатске промјене и фауна.....	73
5.1.3	Утицај климатских промјена на туризам.....	74
5.2	Урбанизација подручја.....	74
5.4	Неријешен систем отпадних вода.....	75
5.5	Демографско пражњење подручја.....	75
5.6	Напуштање традиционалних дјелатности.....	75
5.7	Развој неадекватних облика туризма.....	76
5.8	Шумски пожари.....	76
5.9	Миниране површине.....	77
5.10	Узурпације и неријешени имовинско-правни односи.....	78
5.11	Ерозија и клизишта.....	78
5.12	Бесправна сјеча.....	78
5.14	Саобраћајна инфраструктура.....	79
5.15	Хидроенергетски објекти.....	80
5.16	Експлоатација минералних сировина.....	80
5.17	Инвазивне врсте.....	80
6.	ДУГОРОЧНИ ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ, ОЧУВАЊА, УНАПРЕЂЕЊА И ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	80
6.1	Општи циљеви управљања у Националном парку „Сутјеска”.....	81
6.2	Специфични циљеви.....	82
6.3	Анализа и оцјена услова за остварење циљева.....	84
7.	НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ И ОБРАЗОВНИ РАД.....	84
7.3	Недостатак комуналне инфраструктуре.....	74

7.1 Научно-истраживачки рад	84
7.2 Образовни рад.....	86
8. ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОЧУВАЊУ, ОДРЖАВАЊУ И МОНИТОРИНГУ ПРИРОДНИХ И У ЊИМА САДРЖАНИХ КУЛТУРНИХ И ДРУГИХ ВРИЈЕДНОСТИ И УСПОСТАВЉАЊА ТЕХНИЧКЕ И БИОЛОШКЕ ЗАШТИТЕ, УВАЖАВАЈУЋИ ФАКТОРЕ ПРИРОДЕ	86
8.1 Активности и мјере на заштити и унапређењу природних вриједности	86
8.1.1 Активности и мјере на заштити локалитета у посебном режиму заштите	86
8.1.2 Активности и мјере на заштити станишта.....	88
8.1.3 Активности и мјере на заштити флоре и гљива.....	89
8.1.4 Активности и мјере на заштити фауне.....	89
8.1.5 Активности и мјере на заштити Перућице	90
8.1.6 Активности на заштити геонасљеђа Парка.....	90
9. ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРИЈЕДНОСТИ, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА.....	92
9.1 Активности на вредновању подручја.....	92
9.2.1 Активности на заштити културног насљеђа Парка	90
9.2.2 Активности на заштити животне средине.....	91
9.3.1 Планирање	99
9.4.1 Изградња објеката	99
9.5.1 Програм диверзификованог развоја руралних подручја.....	104
9.5.2 Израда и реализација пилот пројекта органске хране	105
9.5.3 Пројекти чувања и гајења старих сорти воћа и раса домаћих животиња.....	106
10. ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ПРОМОЦИЈИ ВРИЈЕДНОСТИ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА.....	106
10.1 Информативно-пропагандне активности	106
10.2 Едукативно-промотивне активности	108
10.3 Управљање посјетиоцима	109
11. САРАДЊА С ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА И МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА.....	110
Активности и мјере на заштити и одржавању створених вриједности.....	90

Сарадња с локалном заједницом и другим корисницима Парка.....	110
11.2 Сарадња с невладиним организацијама	110

12. ОРГАНИЗАЦИЈА ПО СЕКТОРИМА УПРАВЉАЊА	112
---	-----

12.1 Организација и управљање.....	112
------------------------------------	-----

Е

13. СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ ПЛАНИРАНИХ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА И РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА.....	114
---	-----

14. ПЛАНИРАНА СРЕДСТВА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ПЛАНА УПРАВЉАЊА И ПЛАН ОБЕЗБЈЕЂИВАЊА СРЕДСТАВА.....	126
---	-----

ПРИЛОГ 1. АКЦИОНИ ПЛАН.....	127
-----------------------------	-----

ПРИЛОГ 2.....	152
---------------	-----

ПРЕГЛЕД васкуларних биљака по критеријумима	152
---	-----

(ендемизам, Црвена листа, Уредба о заштићеним врстама и <i>CITES</i>)	152
--	-----

ПРИЛОГ 3. КАРТОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД ПОДРУЧЈА	161
---	-----

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ	161
---------------------------	-----

о

џ

2

Т

6

8

2

5

6

8

7

5

6

7

0

"

Међународна сарадња и сарадња с другим заштићеним добрима	111
---	-----

Учесће јавности	113
-----------------------	-----

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ЗАШТИЋЕНОМ ПОДРУЧЈУ	
Назив заштићеног подручја	НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА”
Јединствени идентификациони код	BA.RS.ZAVOD.PS:201
Категорија заштићеног подручја	II Категорија по <i>IUCN</i> категоризацији
Датум доношења акта о проглашењу заштићеног добра	13. децембар 2012.
Акт о проглашењу заштићеног добра	Закон о Националном парку „Сутјеска” („Службени гласник Републике Српске”, број 124/12)
Површина	16.059,60 <i>ha</i> (160,5960 <i>km</i> ²)
Координате	43.337415, 18.684311
ИНФОРМАЦИЈЕ О УПРАВЉАЧУ	
Управљач	Јавна установа Национални парк „Сутјеска”, Тјентиште
Адреса	73 311, Тјентиште бб Република Српска, БиХ
Телефон/факс	+ 387 58 233 118
Интернет страница	https://sutjeskanp.com//
E-mail	office@sutjeskanp.com

1. УВОД

Национални парк „Сутјеска“ најстарији је и највећи национални парк у Републици Српској. Основан је Законом о проглашењу Националног парка „Сутјеска“, којег је усвојила Скупштина СРБИХ 13. јануара 1962. године, а објављен је у Службеном гласнику Босне и Херцеговине бр. 5/62, 09. фебруара 1962. године.

Правни основ за израду Плана управљања заштићеним подручјима садржан је у члановима 13, 47, 60, 61. и 73. Закона о заштити природе („Службени гласник Републике Српске“, бр. 49/24) и чланом 4. Закона о националним парковима („Службени гласник Републике Српске“ бр. 75/10) који одређују да се за подручје националног парка доносе следећи акти и прописи: Просторни план подручја националног парка, План управљања националним парком, и други прописи у складу са одредбама Закона о националним парковима и Закона о заштити природе.

Садржај Плана управљања припрема се у складу са чланом 7. став (2) Правилника о мјерама управљања, изради и садржају програма и плана управљања заштићеним подручјем („Службени гласник Републике Српске“, број 35/25), као и одредбама посебних закона и подзаконских аката. Законски основ је подржан Стручним мишљењем о истраживањима биолошке разноврсности (условима) Републичког завода за заштиту културно историјског и природног наслеђа од 02. јуна 2023. године, Бр: 07/1.30/625-438/23.

Ревизија Плана управљања је изнуђена већ сада интензивним климатским промјенама и негативним ефектима фактора ризика који су тим промјенама интензивирани. Са основним садржајем планираних промјена упознат је Управљач НП и заинтересовани корисници на формалним састанцима-јавним излагањима, организованим у просторијама Парка на Тјентишту у три наврата у љето 2024 године.

Сходно члану 47. и 51. Закона о заштити природе („Службени гласник Републике Српске“, бр. 49/24), а на основу природних вриједности простора, подручје Националног парка Сутјеска је сврстано у категорију II Национални парк (према критеријумима IUCN).

Чланом 49. Закона о заштити природе ближе је претпостављена дефиниција, циљеви и мјере за обезбјеђивање одрживог управљања Парком:

(1) Национални парк је подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема, истакнутих пејзажних карактеристика и културног наслеђа у коме човјек живи усклађено са природом, намијењено очувању постојећих природних вриједности и ресурса, укупне пејзажне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу са начелима заштите природе и одрживог развоја.

(2) У националном парку дозвољене су радње и дјелатности којима се не угрожава изворност природе, као и обављање дјелатности које су у функцији образовања, здравствено-рекреативних и туристичких потреба, наставка традиционалног начина живота локалних заједница, а на начин којим се не угрожава опстанак врста, природних екосистема и пејзажа, у складу са овим законом и планом управљања који доноси управљач.

(3) Мјере заштите националног парка и начин његовог коришћења су прописани посебним законом. Према Закону о националним парковима („Службени гласник Републике Српске“, бр. 75/10) национални паркови су подручја посебних природних вриједности и својстава од еколошког, научног, културног, историјског, образовног, здравствено-рекреативног и туристичког значаја, која карактерише присуство репрезентативних биолошких, геоморфолошких, геолошких и хидролошких појава и процеса, станишта и врста од посебног значаја, и припадајућих културно-историјских вриједности.

Национални паркови и у њима садржане природне вриједности, природни ресурси и радом створене вриједности, укључујући и културно-историјске споменике, у својини су Републике и као добра од општег интереса уживају посебну бригу и заштиту.

Изражена одлика националног парка је природност, репрезентативност, величина и очуваност природних процеса.

Планом управљања одређује се начин спровођења заштите, коришћења и управљања заштићеним подручјем, смјернице и приоритети за заштиту и очување природних вриједности заштићеног подручја, као и развојне смјернице, уз уважавање потреба локалног становништва.

Садржај Плана управљања припрема се у складу са чланом 7. став (2) Правилника о мјерама управљања, изради и садржају програма и плана управљања заштићеним подручјем („Службени гласник Републике Српске”, број 35/25).

Претходни статус заштите

Рјешењем Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости НР Босне и Херцеговине појединачни локалитети у обухвату Парка су уживали статус заштите и то:

Табела 1: Природна добра која су била заштићена у обухвату Парка

<i>Ред. бр.</i>	<i>Назив</i>	<i>Категорија</i>	<i>Локалитет</i>	<i>Акт о заштити</i>	<i>Општина</i>
1.	Перућица	Строги природни резерват 1.434 ha	Перућица – Тјентиште	Одлука о издвајању Перућице Владе БиХ, 1952.	Фоча

Извор: Списак заштићених подручја Републике Српске

Неки таксони су од значаја за заштиту на територији ЕУ, било да се налазе у Анексу II или анексима IV и V Директиве о стаништима, а то су: *Adenophora liliifolia* (L.) A. DC., *Arabis scopoliana* Boiss., *Arnica montana* L., *Cerastium dinaricum* G. Beck et Szyz., *Eryngium alpinum* L., *Galanthus nivalis* L., *Gentiana lutea* subsp. *symphyandra* (Murb.) Hayek и *Lycopodium annotinum* L.

У флори Националног парка „Сутјеска” са списка Вашингтонске конвенције (CITES – Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивљих животиња и биљака) утврђено је присуство 30 биљних врста.

Шире подручје Националног парка „Сутјеска” идентификовано је као подручје значајно за биљке (*Important Areas – IPA*) и као подручје значајно за птице (*Important Bird Areas – IBA*) CODE: IBA026SRB. Правни основ избора међународно значајних подручја (*IBA, IPA, PBA*) чине акти које је ратификовала БиХ: Декларација UN о животној средини и развоју, Агенда 21, Конвенција о биолошкој разноврсности и други акти. Године 1993. БиХ је усвојила и „Резолуцију о политици заштите животне средине” и „Резолуцију о политици очувања биодиверзитета у БиХ”.

На подручју НП „Сутјеска” двадесетчетири станишна типа препозната су као станишта од значаја за Европску унију (*NATURA 2000*). Тиме је подручје Националног парка „Сутјеска” препознато и као значајно подручје у оквиру еколошке мреже *NATURA 2000*, по Директиви о стаништима и Директиви о птицама.

Климатске промјене имају све већи утицај на биодиверзитет и заштићена подручја у Републици Српској. Ти утицаји су нарочито изражени у XXI вијеку, а огледају се у повећању температуре ваздуха, дуготрајним топлотним таласима, који уз недостатак падавина условљавају суше, повећању броја дана с појавом градоносних облака и излучивања града, смањењу падавина током љетног периода, смањењу броја дана с појавом снијега и задржавања сњежног покривача.

Негативан утицај врше и климатски екстреми у виду јаких и олујних вјетрова (вјетроломи и вјетроизвале), интензивних падавина које условљавају ријечне и бујичне поплаве и ерозије, те дуготрајни топлотни таласи који су фактор настанка суша а погодају и формирању шумских пожара. Климатске промјене интензивирају појаву биотичких штетних утицаја (инсекти и гљиве).

Проблеми адаптације на климатске промјене у израђеним стратешким документима у Републици Српској и Босни и Херцеговини заступљени су у прилично доброј мјери. Међутим, заштићена подручја су веома мало заступљена. То се посебно односи на анализу климатских утицаја кроз осмотрене климатске промјене и трендове, као и на могуће утицаје преко различитих климатских сценарија.

2. ДУГОРОЧНИ ЦИЉЕВИ ОЧУВАЊА ПОДРУЧЈА НА ПРИНЦИПИМА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Планом управљања одређује се начин спровођења заштите, коришћења и управљања Националним парком као заштићеним природним добром, смјернице и приоритети за заштиту и очување природних вриједности, као и развојне смјернице, уз уважавање потреба локалног становништва.

На глобалном плану су усвојени циљеви одрживог развоја, који се као такви хармонизују и преносе у односу на локални еколошки, економски и друштвени амбијент. Циљеви који непосредније тангирају одрживо управљање националним парковима (конкретно Сутјеску) комплементарни су с приказом циљева додирних стратешких опредјељења:

Табела 2: Стратешка опредјељења утицајна на План управљања

План Стратегија	Садржај
СТРАТЕГИЈА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ЗА ПЕРИОД (2022–2032)	Стратегијом је установљено седам стратешких циљева и приоритетне мјере за њихово остваривање. Иако су сви циљеви актуелни и на локалном нивоу у НП, на овом мјесту ћемо истаћи <i>Биодиверзитет и заштиту природе</i>, циљ који обухвата девет приоритета: 1. Унапређење правног оквира за биодиверзитет и очување природе Републике Српске кроз усклађивање законодавства с правном тековином ЕУ и међународним споразумима, 2. Јачање институција Републике Српске, надлежних за спровођење прописа и активности у заштити природе, 3. Побољшавање координације, комуникације и извјештавања о биодиверзитету и очувању природе на нивоу Републике Српске, 4. Описивање биодиверзитета на генетичком, специјском и екосистемском нивоу, успостављање мониторинга стања

	и промјена, 5. Повећање површине заштићених подручја у складу с Измјенама и допунама Просторног плана Републике Српске (2025) пратећи смјернице ЕУ „Стратегије биодиверзитета до 2030. године”, 6. Унапређење међусекторске сарадње с циљем интеграције значаја очувања биодиверзитета и заштите природе у секторске политике и законодавство, 7. Јачање научно заснованог одлучивања о биодиверзитету и заштити природе кроз дијалог научне заједнице и доносилаца одлука, 8. Развијање јавне свијести о биодиверзитету, очувању природе и екосистемским услугама, 9. Обезбјеђивање финансијских средстава за дефинисане циљеве и мјере.
<i>ИЗМЈЕНЕ И ДОПУНЕ ПРОСТОРНОГ ПЛАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ДО 2025. ГОДИНЕ</i>	Основни проблеми, када је ријеч о биодиверзитету Републике Српске, јесу: прекомјерна експлоатација ресурса (специјског и екосистемског диверзитета), губитак биодиверзитета услед дјеловања антропогеног фактора, ишчезавање и нестанак значајног броја биљних и животињских врста, неодрживо коришћење ресурса које доводи до девастације, деструкције и деградације екосистема, непостојање адекватних мјера и идентификованих методологија за развој ефикасног система за заштиту биолошке и предидионе разноврсности, непостојање система мониторинга, тј. организованог прикупљања података о просторној и временској организацији укупне биолошке предидионе разноврсности и њиховој хетерогености у погледу научног и стручног нивоа, те ниска еколошка свијест код грађана. Оперативни циљеви и концепција просторног развоја и заштите биодиверзитета Основни циљ је предузимање активности на ефикасном очувању и заштити генетског, специјског и екосистемског диверзитета. Оперативни циљеви су: - смањење губитка биодиверзитета Републике Српске (односно БиХ); - успостављање јединственог информационог система за све компоненте очувања, заштите и одрживог коришћења биодиверзитета Републике Српске; - увећање бројности популација ријетких и угрожених врста и реинтродукција ишчезлих; - заштита биодиверзитета и геодиверзитета Републике Српске кроз успостављање и јачање институционалног оквира за реализацију ефикасних мјера заштите природе; - усаглашавање развојних планова и политика коришћења природних ресурса са стратегијом и плановима очувања биодиверзитета; - укључивање у међународне програме и прихватање међународних правних инструмената у области очувања

	биодиверзитета и природних вриједности. Просторним планом РС до 2025. (измјене и допуне) до краја планског периода предвиђено је проширење Парка за 2.173,68 <i>ha</i> (већим дијелом на територији општине Гацко: Волујак и Лебишник).
ПРОСТОРНИ ПЛАН ОПШТИНЕ ГАЦКО (2014–2035)	У Документационом основу Плана је наведено да је сјеверни дио општине Гацко у обухвату НП „Сутјеска” (1.950,88 <i>ha</i>).
СМЈЕРНИЦЕ ЗА СТРАТЕГИЈУ РАЗВОЈА ШУМАРСТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (2022–2032) (ИЗВЈЕШТАЈ)	У оквиру стратешког циља 3: <i>Очување биодиверзитета, повећање површине заштићених шума и других шумских подручја посебне намјене</i> приоритет је инвентаризација и мониторинг станишта, биљних и животињских врста и идентификација угрожених врста и станишта, а мјере обухватају: идентификацију типова станишта у оквиру шумских екосистема по узору на <i>EUNIS</i> класификацију; картирање типова станишта до <i>EUNIS</i> нивоа 2; мониторинг изабраних кључних врста и станишта; инвентаризацију и мониторинг стања инвазивних врста; праћење стања биодиверзитета у функцији адаптације и ублажавања негативних ефеката климатских промјена; инвентаризацију и очување генетичких ресурса у складу с Програмом очувања генетичких ресурса Републике Српске; идентификацију потенцијалних шумских подручја погодних за уврштавање у Еколошку мрежу; идентификацију ријетких, ендемичних, реликтних, међународно значајних, заштићених и угрожених биљних и животињских врста и станишта; идентификацију потенцијалних шума посебне намјене (<i>HCVF</i>); повећање површине и развој управљања заштићеним подручјима и шумама посебне намјене; сарадњу са сектором заштите природе и просторног планирања у издвајању и регистрацији заштићених подручја.
СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ТУРИЗМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ЗА ПЕРИОД 2021–2027. ГОДИНА	Стратешки циљеви развоја туризма у Републици Српској: 1. Унапријеђен туристички производ, 2. Унапријеђен дестинацијски маркетинг, 3. Развијени квалитетни људски ресурси, 4. Унапријеђено подстицајно окружење за развој туризма. У плану реализације стратешког циља 4: <i>Унапријеђено подстицајно окружење за развој туризма</i> у наредном периоду ће се реализовати сљедећи приоритети и мјере: 1. Унапређење правног и регулаторног оквира како би се омогућила конкурентност туристичке привреде и одрживи раст; 2. Заштита животне средине, очување природе и промоција одрживости; 3. Убрзање инвестиција и побољшање приступа финансијама; 4. Побољшање туристичке инфраструктуре за одрживи раст; 5. Обезбјеђење квалитета туристичких и угоститељских објеката и услуга; 6. Подизање свијести о важности туризма; 7. Унапређење креирања политика заснованих на квалитетним подацима.

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, 2021–2027. ГОДИНА, ПРИЈЕДЛОГ	У оквиру 5 стратешких циљева истиче се и Заштита природе и одрживо коришћење природних ресурса. Објективан основ овом циљу препознат је у Високој биолошкој разноврсности биљног и животињског свијета а пријетња у климатским промјенама. Даља деградација пољопривредног земљишта; Интензивирање пољопривредне производње. Очекивани ефекти су: одрживо коришћење природних ресурса; већи број заштићених подручја и биљних и животињских врста; примјена добре пољопривредне праксе у пољопривреди; повећање обима органске производње; заштита пољопривредног земљишта и вода те повећана примјена наводњавања. Један од услова за остваривање циља је очување и одрживо управљање биљним и животињским генетичким ресурсима. За стратешки циљ: <i>Ревитализација руралних подручја</i> као снага је препознат територијални капитал руралног подручја у виду природног потенцијала, људског и социјалног капитала, културног и историјског наслеђа, а шанса је у диверзификацији активности у руралном подручју. Рурално подручје као мјесто здравог живљења. Очекивани ефекат је унапријеђен квалитет живота у руралном подручју у погледу приступа јавној инфраструктури и јавним услугама. С обзиром на затечену структуру коришћења простора НП „Сутјеска” (доминантна шума), претходно се може реално односити на погранична подручја Националног парка.
АКЦИОНИ ПЛАН ЗА ЗАШТИТУ ОКОЛИША БИХ, NEAP 2003	Предвиђа повећане површине под заштићеним подручјима на 15–20%.

Према *IUCN* категорији II, национални парк представља велика природна или готово природна подручја издвојена са сврхом заштите цјелокупних екосистема, процеса, функција и услуга који се у њима одвијају и врста које они подупиру, на тај начин да она истовремено пружају основу за предивно и културално прихватљиве духовне, научне, едукационе и рекреативне активности посјетилаца.

Полазећи од садржаја из претходне табеле, визијом се наглашава посебност овог простора, апсолутно очуваног ширег простора Зеленгоре, Волујака и Маглића, ријека Сутјеске, Хрчавке и Јабучице, прашуме Перућице с изузетним флористичким, фаунистичким и геоморфолошким вриједностима и водним потенцијалом. Визија укључује очување јединствене биолошке разноврсности и омогућавање несметаних природних процеса, обезбјеђујући заштиту подручја с незнатним људским утицајем, кроз сарадњу локалне заједнице и Управе Парка у спровођењу локалног развоја и доступност истинског доживљаја природних вриједности Парка за научно-истраживачки рад и туристичку валоризацију.

У управљању заштићеним подручјем управљач је дужан да га у складу са законима заштити и да спроводи сљедеће активности:

а) чува заштићено подручје и спроводи прописане мјере заштите;

- б) унапређује и промовише заштићено подручје;
- в) припреми план управљања;
- г) обиљежи границе заштићеног подручја и зоне заштите;
- д) обезбиједи неометано одвијање природних процеса и одрживог коришћења заштићеног подручја;
- ђ) врши надзор над обављањем научних радова и стручних истраживања, даје сагласност за снимање филмова, постављање привремених објеката на површинама у заштићеном подручју и даје друга одобрења у складу са законима и подзаконским актима;
- е) обезбиједи надзор над спровођењем услова и мјера заштите природе;
- ж) прати кретање и активности посјетилаца и обезбјеђује обучене водиче за туристичке посјете;
- з) води евиденцију о природним вриједностима и о томе доставља податке Заводу за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске;
- и) води евиденцију о људским активностима, дјелатностима и процесима који представљају фактор угрожавања и оштећења заштићеног подручја и о томе доставља податке Заводу за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске и Министарству за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске;
- ј) у сарадњи с инспекцијом надлежном за заштиту животне средине и органима безбједности спречава све активности и дјелатности које су у супротности с Актом о заштити и представљају фактор угрожавања и девастације заштићеног подручја;
- к) врши и друге послове утврђене законом и Актом о заштити.

Концепт заштите Националног парка „Сутјеска” заснива се на заштити, развоју, уређењу и управљању Парком, а базира се на:

- очувању станишта ендемичних и реликтних биљних врста, те изузетног диверзитета флоре и фауне,
- очувању и унапређивању укупних природних вриједности и ресурса,
- очувању укупне пејзажне, геолошке, географске и биолошке разноврсности,
- очувању клисурасто-кањонских долина ријека Сутјеске и Хрчавке,
- задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу с принципима заштите природе и одрживог развоја и
- усклађеном развоју човјека и природе.

Циљеви заштите Националног парка „Сутјеска” подразумијевају првенствено заштиту, очување и унапређење виталних елемената биодиверзитета и еколошки вриједних екосистема, обезбјеђивање одрживог коришћења природних ресурса ради задовољења научних, здравствених, рекреативних, спортских, материјалних и културних потреба човјека.

Општи циљеви управљања су:

- одржавање усклађености међусобног дјеловања природе и културе путем заштите подручја и традиционалног коришћења простора, грађења, друштвених и културних манифестација,
- подстицање научних и образовних активности,
- заштита природних вриједности за духовне, научне, образовне, рекреационе или туристичке намјене,

- очување изворног стања репрезентативних примјера биотичких заједница, генетичких ресурса и врста, обезбјеђење еколошке стабилности и разноврсности,
- обезбјеђење коришћења у инспиративне, образовне, културне и рекреационе сврхе на начин који ће одржати природно или приближно природно стање подручја,
- искључивање експлоатације ресурса или посјета које могу проузроковати промјене или оштећења природе,
- одржавање еколошких, геоморфолошких и естетских карактеристика због којих је подручје проглашено заштићеним,
- одржавање разноврсности пејзажа и станишта сродних врста и екосистема.
- подстицање сарадње с другим заштићеним подручјима.

(1) У складу с одредбама Закона о националним парковима Републике Српске, Закона о Националном парку „Сутјеска” и Закона о заштити природе, у Националном парку спроводе се следеће мјере заштите и развоја:

а) спречавање радњи које могу нарушити основна обиљежја и друга својства националног парка;

б) заштита, очување и унапређивање биогеографских обиљежја подручја, екосистема и разноврсности изворне флоре и фауне, генетског фонда и његовог обнављања поновним уношењем врста флоре и фауне које су живјеле на подручју националног парка, те издвајањем и узгајањем сјеменских састојина, као и других репрезентативних, биолошких, геоморфолошких, геолошких, хидрографских и пејзажних обиљежја;

в) очување репрезентативних облика етнолошког наслеђа и других културно-историјских вриједности;

г) научно-истраживачка дјелатност;

д) културно-образовна дјелатност;

ђ) презентација и популаризација вриједности националног парка;

е) уређивање подручја и изградња објеката у сврху очувања, обнављања и унапређивања природних и културно-историјских вриједности и њихове презентације, као и санације и ревитализације угрожених дијелова националног парка и

ж) успостављање и развој туристичких, рекреативних и других развојних функција у коришћењу природних и културно-историјских вриједности националног парка у границама и на начин којим ће се обезбиједити заштита, очување и унапређивање тих вриједности.

(2) Мјере заштите и развоја националних паркова саставни су дио планова управљања и других докумената који се доносе на основу Закона о заштити природе и посебних закона, који уређују питања заштите, очувања, унапређења и коришћења националног парка.

(3) Просторни план подручја посебне намјене Националног парка „Сутјеска” се припрема и доноси у складу с одредбама Закона о уређењу простора и грађењу Републике Српске („Службени гласник Републике Српске”, број 40/13).

(1) На подручју националног парка забрањено је:

а) сјећи или уништавати дрвеће, жбуње и осталу вегетацију, осим вршења санитарних сјеча;

б) уносити алохтоне врсте биљака, животиња и гљива, које се могу настанити у природи, као и лов дивљачи, осим санитарног и узгојног одстрела у зонама утврђеним посебним прописима;

в) вршити неконтролисано сакупљање љековитог и ароматичног биља, гљива, шумских и других плодова на цијелом подручју националног парка;

- г) градити објекте или изводити друге радове којима се загађује земљиште и ваздух, погоршава квалитет вода, мијења њихова количина, просторни и временски распоред, осим објеката за потребе водоснабдијевања у зонама утврђеним просторним планом националног парка;
 - д) градити енергетске објекте и изводити друге радове, осим за потребе националног парка;
 - ђ) градити нуклеарне објекте;
 - е) одлагати отпад;
 - ж) експлоатисати минералне сировине;
 - з) градити магистралне и регионалне путеве, осим кад је то предвиђено просторним планом подручја националног парка;
 - и) уништавати граничне знакове, табле упозорења и обавјештења, рекламне паное, туристичку сигнализацију и поруке које упућују на значај и улогу парка и
 - ј) обављати дјелатности и предузимати друге радње којима се уништава природа, односно угрожавају обиљежја националног парка.
- (2) Изузетно, може се дозволити градња енергетских објеката, ако су од интереса за Републику Српску, уз претходну сагласност Владе Републике Српске.
- (3) Поред мјера наведених у ставу 1. овог члана, посебне мјере забрана и ограничења у националним парковима уређују се посебним законом о проглашењу националног парка, из члана 3. овог закона.

Прописи Републике Српске значајни за управљање природним ресурсима у заштићеним подручјима

Приликом израде Плана управљања Националног парка „Сутјеска” узети су у обзир сви важећи законски и подзаконски акти, значајни за управљање природним ресурсима у заштићеним подручјима, и то:

- Закон о заштити природе („Службени гласник Републике Српске”, број 49/24);
- Закон о заштити животне средине – пречишћен текст („Службени гласник Републике Српске”, број 71/12, 79/15 и 70/20);
- Закон о водама („Службени гласник Републике Српске”, број 50/06, 92/09, 121/12 и 74/17);
- Закон о шумама („Службени гласник Републике Српске”, број 75/08, 60/13 и 70/20);
- Закон о управљању отпадом („Службени гласник Републике Српске”, број 111/13, 106/15, 2/18, 16/18, 70/20, 63/21 и 65/21);
- Закон о националним парковима („Службени гласник Републике Српске”, број 75/10);
- Закон о Националном парку „Сутјеска” („Службени гласник Републике Српске”, број 121/12);
- Закон о заштити ваздуха („Службени гласник Републике Српске”, број 124/11 и 46/17);
- Закон о пољопривредном земљишту („Службени гласник Републике Српске”, број 93/06, 86/07, 14/10, 5/12, 58/19, 119/21, 106/22);
- Закон о рибарству („Службени гласник Републике Српске”, број 71/12, 112/21);
- Закон о метеоролошкој и хидрометеоролошкој дјелатности („Службени гласник Републике Српске”, број 20/00);
- Закон о ловству („Службени гласник Републике Српске”, број 63/24);
- Закон о уређењу простора и грађењу („Службени гласник Републике Српске”, број 40/13, 2/15, 37/16 и 84/19);
- Закон о геолошким истраживањима („Службени гласник Републике Српске”, број 64/22);

- Закон о културним добрима („Службени гласник Републике Српске”, број 38/22);
- Закон о туризму („Службени гласник Републике Српске”, број 45/17 и 16/23);
- Закон о угоститељству („Службени гласник Републике Српске”, број 45/17, 1/24);
- Закон о трговини („Службени гласник Републике Српске”, број 105/19);
- Закон о систему јавних служби („Службени гласник Републике Српске”, број 68/07, 109/12 и 44/16);
- Закон о концесијама („Службени гласник Републике Српске”, број 59/13, 16/18, 70/20, 111/21);
- Закон о Фонду и финансирању заштите животне средине Републике Српске („Службени гласник Републике Српске”, број 117/11 и 90/16), с припадајућим подзаконским актима.

Подзаконски акти

- Правилник о мјерама управљања, изради и садржају програма и плана управљања заштићеним подручјем („Службени гласник Републике Српске”, број 32/25);
- Правилник о инвентару објеката геонасљеђа Републике Српске („Службени гласник Републике Српске”, број 58/25);
- Правилник о начину обиљежавања заштићеног подручја („Службени гласник Републике Српске”, број 77/25);
- Уредба о строго заштићеним и заштићеним дивљим врстама („Службени гласник Републике Српске”, број 65/20);
- Правилник о условима које треба да испуњава управљач заштићеног подручја („Службени гласник Републике Српске”, број 9/26);
- Правилник о начину обиљежавања граница рибарског подручја („Службени гласник Републике Српске”, број 43/11);
- Правилник о посебно техничко-технолошким рјешењима која омогућавају несметану и сигурну комуникацију дивљих животиња („Службени гласник Републике Српске”, број 58/25);
- Правилник о изгледу знака заштите природе, поступку и условима за његово коришћење („Службени гласник Републике Српске”, број 58/25);
- Правилник о регистру заштићених природних добара („Службени гласник Републике Српске”, број 58/25);
- Уредба о Црвеној листи заштићених врста флоре и фауне Републике Српске („Службени гласник Републике Српске”, број 124/12);
- Правилник о службеној униформи, легитимацији и употреби службеног наоружања службе надзора у националном парку („Службени гласник Републике Српске”, број 83/11);
- Правилник о унутрашњем реду у националном парку („Службени гласник Републике Српске”, број 83/11);
- Уредба о висини накнаде за полагање стручног испита за чувара заштићеног подручја и надзорника у националном парку („Службени гласник Републике Српске”, број 110/25);
- Правилник о условима и начину полагања стручног испита за чувара заштићеног подручја и надзорника у националном парку („Службени гласник Републике Српске”, број 4/26);
- Правилник о пројектима за које се спроводи процјена утицаја на животну средину и критеријумима за одлучивање о потреби спровођења и обиму процјене утицаја на животну средину („Службени гласник Републике Српске”, број 124/12);
- Правилник о граничним вриједностима интензитета буке („Службени гласник Републике Српске”, број 2/23);

- Правилник о мјерама заштите, начину одређивања и одржавања зона и појасева санитарне заштите („Службени гласник Републике Српске”, број 76/16).

2.1 Просторна идентификација намјена и режим коришћења земљишта

Мјере заштите Националног парка и начин његовог коришћења прописани су посебним законом. Операционалност циљева управљања се олакшава зонирањем простора Националног парка у складу са Законом о заштити природе („Службени гласник Републике Српске, број 49/24) и Законом о Националном парку „Сутјеска” („Службени гласник Републике Српске”, број 01-1895/12).

Израдом и усвајањем Просторног плана подручја посебне намјене за Национални парк „Сутјеска” биће дефинисане зоне и режими заштите у зависности од степена очуваности природних вриједности.

2.2 Опште карактеристике подручја Националног парка „Сутјеска”

2.2.1 Географски положај

Национални парк „Сутјеска” се налази у југоисточном дијелу Републике Српске и обухвата пространо планинско подручје на граници с Црном Гором, оивичено ријекама Пивом, Дрином, изворишним током Неретве, те планинским масивима Биоча, Вучева, Маглића, Волујка, Лебршника и Зеленгоре. Планине које окружују и чине дио Националног парка „Сутјеска” дио су планинског система Динарида.

Национални парк „Сутјеска” простире се на подручју општина Фоча, Гацко и Калиновик у укупној површини од 16.052,34 *ha*, од чега је преко 66% покривено шумама, а остатак чине ливаде, пашњаци и голети.

2.2.2 Границе

Почетна тачка описа граница Националног парка „Сутјеска” је у мјесту Саставци на мосту гдје се ријека Јабушница улијева у ријеку Сутјеску.

С моста граница силази у корито ријеке Јабушнице и узводно коритом ријеке Јабушнице иде према сјеверозападу. Даље иде граничном линијом између катастарских честица к. ч. 244 и к. ч. 243 (КО Тјентиште) до регионалног пута за Гацко. Граничном линијом уз пут, граница иде до ломне тачке (координата – 6 543 522; 4 801 645) гдје скреће према сјеверу и границом КО Тјентиште преко Боровног брда (кота 1.807,69 *m.n.v.*) и Стога (кота 1.821,22 *m.n.v.*) иде до пута к. ч. 210 КО Тјентиште, улази у КО Зеленгора и праволинијски иде до координате – 6 544 701; 4 803 907, ломи се и иде праволинијски на границу КО Тјентиште (координате – 6 544 843; 4 804 053). Даље иде граничном линијом између КО Тјентиште и КО Зеленгора; КО Тјентиште и КО Тођевац, односно прелазећи преко кота Стари Катун, Мала Кошута, Велика Кошута до Великог лакта, одакле коритом ријеке Хрчавке иде све до мјеста гдје се Хрчавка улијева у Сутјеску. Граничном линијом КО Тјентиште и КО Ћурево граница иде све до координате – 6 557574; 4 801509, одакле праволинијски иде на коту 1.399,68 цијепајући к. ч. 1478 (КО Ћурево) на два дијела. Даље иде граничном линијом између КО Тјентиште и КО Ћурево до границе с Републиком Црном Гором. Границом с Републиком Црном Гором, односно КО Тјентиште и КО Вучево (општина Плужине) преко Маглића (кота 2387 *m.n.v.*), а затим између КО Тјентиште и КО Стабана (општина Плужине) долази до тачке спајања КО Тјентиште, КО Дражљево (општина Гацко) и КО Стабана (општина Плужине), односно на коту Волујак (кота 2.294 *m.n.v.*). Граничном линијом између

катастарских честица к. ч. 1.048 и к. ч. 1.411; к. ч. 1.048 и к. ч. 1.459; к. ч. 1.048 и к. ч. 1.411; к. ч. 1.048 и к. ч. 1.458; к. ч. 1.048 и к. ч. 1.411; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.343; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.416; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.343; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.312; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.310; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.309/2; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.307; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.295; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.138; к. ч. 1.049 и к. ч. 1.137 (КО Дражљево); долази до ријеке Сутјеске. Десном обалом ријеке Сутјеске, односно граничном линијом к. ч. 3.265 КО Борач и к. ч. 1.137 КО Дражљево иде до мјеста гдје се ријека Јабушница улијева у ријеку Сутјеску, односно до почетне тачке описа граница.

2.2.3 Саобраћајне прилике

Главна саобраћајница између Требиња и Сарајева пролази кроз Парк у дужини 12 *km*. Најближи међународни аеродром се налази у Сарајеву. Наведена саобраћајница се на појединим дионицама (Фоча–Тјентиште) налази у веома лошем стању и не испуњава услове за категорију магистралног пута. Због сталних клизишта на планинском превоју Чемерно и радова којима се покушава санирати постојеће стање на овој дионици пута, проходност од Гацког ка Тјентишту веома је отежана. Постоје иницијативе за реконструкцију наведене саобраћајнице.

Постојеће саобраћајнице и унутрашњи путеви Парка нису у адекватном стању јер више од двије деценије није значајније улагано у њихову обнову и изградњу нових. Унутар Парка користи се око 84 *km* путева, од чега је само пут Хрчавка–Озрен у дужини од око 13 *km* асфалтиран, док су остали макадамски путеви:

- Крекови–Доње баре 15 *km*
- Хрчавка–Добри до 13 *km*
- Хрчавка–Царева гора 5 *km*
- Суха–Сушачки поток 5 *km*
- Тјентиште–Пријевор 25 *km*
- Одвојци 8,4 *km*

У подручје Националног парка се с магистралног пута, интерним шумским саобраћајницама, може ући на 3 улаза, међутим улази нису адекватно или никако обиљежени, тј. на већини не постоје рампе или наплатна мјеста.

2.2.4 Посједовне и правне прилике

Према утврђеним границама, подручје Националног парка „Сутјеска” налази се на територији општина Фоча, Гацко и Калиновик у оквиру седам катастарских општина: Тјентиште, Борач 2, Кладово поље 2, Зеленгора, Љубина, Тојевац и Ђурево.

Укупна површина Националног парка износи 16.059,60 *ha*. У државном власништву на територији Парка налазе се државне шуме и шумско земљиште укупне површине 14.371,95 *ha* (без узурпација). Површина ријечних токова је 267,0 *ha*, а језера 10,90 *ha*. Пољопривредне површине обухватају 1.316,79 *ha*, грађевинско земљиште 42,97 *ha*, док путна инфраструктура обухвата 50,0 *ha*.

Имовинско-правне прилике на овом подручју су у потпуности ријешене, односно унутар Националног парка „Сутјеска” нема приватног власништва.

Након оснивања Националног парка дио пољопривредних посједа у приватном власништву који су били на подручју Парка замијењени су адекватним површинама ван подручја.

4. ПРИКАЗ ГЛАВНИХ ВРИЈЕДНОСТИ ПОДРУЧЈА

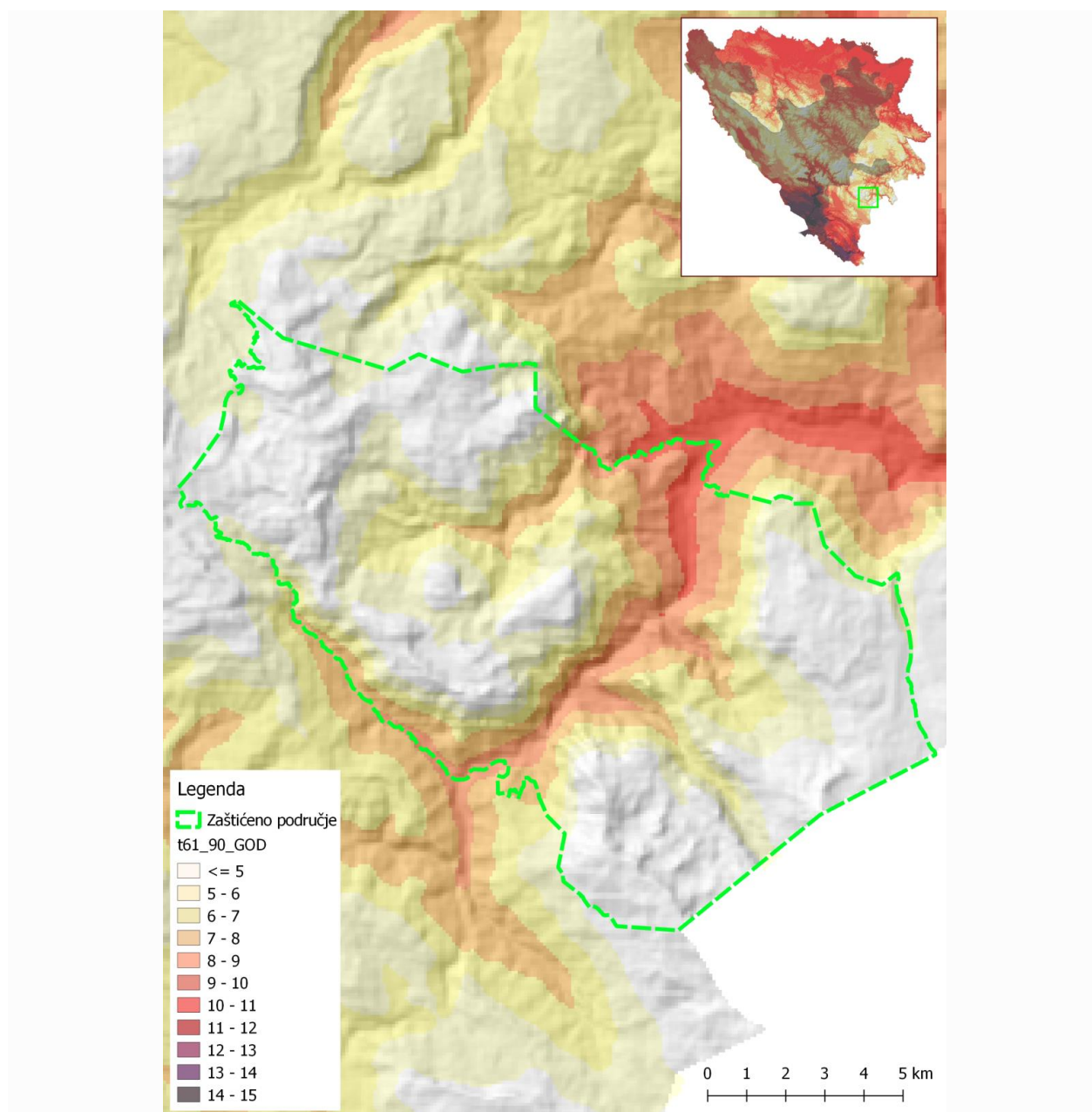
3.1 Природне карактеристике и вриједности

3.1.1 Климатске карактеристике

Анализа температура ваздуха

Мапа за расподјеле температура ваздуха за Национални парк „Сутјеска“ урађена је на бази Климатског атласа Босне и Херцеговине (*Бајић и Трбић, 2016*) за период 1961–1990.

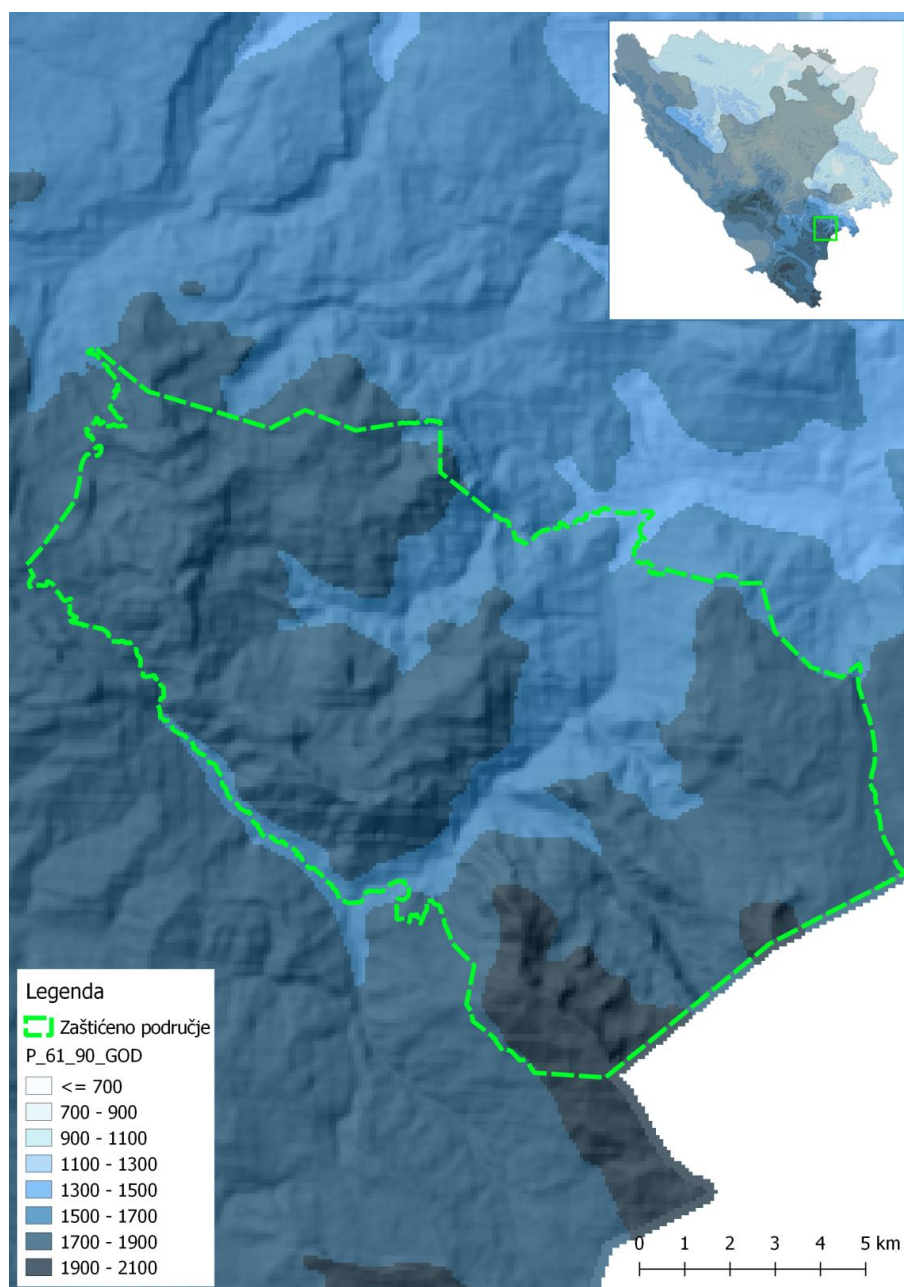
Средња годишња температура ваздуха у Националном парку „Сутјеска“ за период 1961–1990. кретала се у интервалу од 10 °C до 11 °C у најнижим дијеловима уз ријеку до испод 5 °C на највишим врховима.

Слика 3. Средње годишње температуре ваздуха (°C) НП „Сутјеска“, 1961–1990.

Анализа падавина

Мапа за расподјеле падавина за Национални парк „Сутјеска“ урађена је на бази Климатског атласа Босне и Херцеговине (*Бајић и Трбић, 2016*) за период 1961–1990. Средње годишње суме падавина, за период 1961–1990, кретале су се у интервалу од 1.300 до 1.500 *mm* на нижим дијеловима до 2.000 *mm* на највишим, планинским, дијеловима Националног парка „Сутјеска“.

Слика 4. Средње годишње суме падавина (у *mm*) НП „Сутјеска“, 1961–1990.

3.1.2 Хидролошке карактеристике

Подручје Националног парка „Сутјеска“, укључујући и околину, са становишта хидрографије, огледа се кроз присуство неколико водотока и језера на подручју Парка. На подручју Националног парка налазе се сливови Сутјеске и с једног дијела комплекса Зеленгоре слив Бистрице и слив Бјелаве. Све три ријеке: Сутјеска, Бистрица и Бјелава су лијеве притоке Дрине. Највећи слив има Сутјеска и до средњег дијела ријеке Сутјеска, односно Тјентишта, одводњава огромне дијелове комплекса планина Маглића, Волујака,

Лебршника и источних и југоисточних дијелова комплекса планине Зеленгоре. Планине Лебешник и Волујак својим кањоном раздваја Изгорски поток, ријека Суха планине Волујак и Маглић, а с јужне и југоисточне стране Националног парка ријека Јабушница комплексе Зеленгоре између Козијих стијена и Товарнице, све на лијевој страни Сутјеске односно сјеверозападној половини Националног парка. С тим у вези Сутјеска сабира највећи дио површинских вода с Лебршника и Маглића, а Бјелава и Бистрица с комплекса Зеленгоре и све три ријеке имају скоро у цијелој дужини кањонске долине.

Подручје Зеленгоре, односно Националног парка „Сутјеска” богато је високо планинским језерима која чине посебне вриједности овог подручја. На Зеленици се налази већи број ледничких језера, у народу познатих као „горске очи”, која дају посебан печат овој планини. Најпознатија су језера Горње и Доње баре на југоисточној Зеленици, Котланичко, Штиринско, Орловачко, Црно и Бијело језеро на централној Зеленици. Кладополско језеро је смјештено на подручју Калиновика, а поред ових ледничких језера на Зеленици је и једно вјештачко језеро – Бориловачко језеро. Ова језера заједно с осталим подручјима на планини чине јединствену цјелину која се одликује јединственим пејзажним подручјима, богатим флором и фауном. Језера с једне стране представљају изузетан туристички потенцијал, док је с друге стране ријеч о врло осјетљивим екосистемима. Горске очи се налазе на великој надморској висини (изнад 1.000 метара надморске висине) и карактерише их бистра и чиста вода.

Језера су у цјелини цирковна, ледничког поријекла јер се налазе на високој зеленгорској површи која је развијена на висини од око 2.000 метара. Поменута језера воду добијају изворским, ријечним и евентуално и сублакустичким путем, а климатогени фактори их, између осталог, осигуравају и као сталне водне репродукционе резервате.

Због таквог начина настанка и одржавања, зеленгорска језера имају велики значај у валоризацији пејзажа Зеленгоре.

Отока Трновачког језера – Сушачки поток је кањонска долина, али кањон који је у цјелини сачувао изглед ледничких валова. Ова је долина због тога, данас, богата великим количинама ледничких морена, које су заостале у валову након повлачења и коначног нестајања ледника.

Све долине притока Сутјеске, као и сама долина Сутјеске, као и долине отока зеленгорских језера и долине Бјелаве и Говза су дјелимично праве валовске долине, па су и данас, у највећем броју случајева, задржале такав облик.

Због такве предиспозиције и настајања, све ријеке Националног парка имају неусаглашене уздужне профиле и појаву водопада-слапова, који такође представљају природне феномене пејзажа. Међу водопадима је најимпозантнији водопад Скакавац (70 m) на ријеци Перућици, која односи воде прашумског резервата Перућица.

Анализе квалитета вода водних тијела на подручју Националног парка „Сутјеска” показују да се ради о води доброг квалитета, која пружа добре услове за живот врста риба које су прилагођене таквим условима. То се првенствено односи на температуру воде која у планинским предјелима достиже високе вриједности.

Наша истраживања ихтиофауне и квалитета воде на подручју Националног парка „Сутјеска” и окружења показују да је вода ријеке Сутјеске и анализираних језера доброг квалитета. На основу спроведене анализе може се закључити да је вода ријеке Сутјеске изврсног квалитета и има висок еколошки статус. Вода је благо алкална и богата раствореним кисеоником. Ријеч је о бистрој води која није оптерећена суспендованим материјама. Концентрације свих праћених аорганичних облика азота, ортофосфата и сулфата у води су такође биле веома ниске и показатељ су прве класе површинских вода. Присуство амонијачног азота у води уопште није забиљежено, док је концентрација нитритног азота била на самој граници детекције мјерног инструмента.

Да вода није оптерећена органским материјама указују и измјерена биолошка потрошња кисеоника од $1,47 \text{ mg O}_2/\text{l}$, као и резултати санитарно-микробиолошких анализа. Бројност укупних аеробних хетеротрофних бактерија је износила 850 N/ml , што одговара површинским водама прве класе квалитета. Укупни колиформи су изоловани у веома малом броју ($15 \text{ N}/100 \text{ ml}$), док међу њима није забиљежено присуство фекалних колиформа нити фекалних стрептокока. На основу спроведене анализе свих посматраних општих физичко-хемијских и санитарно-микробиолошких параметара може се закључити да ријека Сутјеска на локалитету Тјентиште има воду изврсног квалитета, тј. припада првој класи површинских вода и има висок еколошки статус¹.

Истраживање квалитета воде спроведено је и код неколико језера на подручју Зеленгоре и Националног парка „Сутјеска“:

- Црно језеро
- Доње баре
- Котланичко језеро

Резултати анализа воде показују да Црно језеро има воду задовољавајућег квалитета, са становишта физичко-хемијских параметара, док су микробиолошки параметри указали да језеро нема континуиран контакт с отпадним фекалним материјама, али на основу бројности аеробних хетеротрофних психрофилних бактерија и бројности укупних колиформних бактерија, одговара II класи површинских вода, тј. води умјерено оптерећеној органским материјама. Бројност аеробних психрофилних и мезофилних хетеротрофних бактерија указује на присуство органске материје у води, што уз релативно низак диверзитет и малу бројност фитопланктона упућује на закључак да органска материја у воду доспијева углавном спирањем околног земљишта након падавина и декомпозицијом макрофита. Распадањем водених биљака постепено се ствара слој муља који је погодна подлога за развој емерзних биљака, што убрзава процес старења овог осјетљивог воденог екосистема (Декић и сар., 2016).

На основу квалитативног и квантитативног састава алги израчунат је индекс сапробности који је на једном локалитету износио 1,78, а на другом локалитету 1,73. Добијене вриједности сапробног индекса указују на воду која се налази на прелазу између олигосапробних и β -мезосапробних вода.

Када је у питању квалитет воде језера Доње баре резултати праћених параметара указују на воде I или II класе квалитета с физичко-хемијског аспекта. Од свих праћених физичко-хемијских параметара само су концентрација суспендованих материја и zasiћеност воде кисеоником одговарали II класи површинских вода, док су вриједности свих осталих параметара, према Уредби о класификацији вода и категоризацији водотока, биле у оквиру I класе. Према укупном броју аеробних хетеротрофних бактерија, као и према броју укупних колиформних бактерија, вода језера Доње баре спада у II класу површинских вода.

На основу квалитативног састава алги и њихове учесталости израчунат је индекс сапробности који износи 1,71, што је показатељ још увијек олигосапробне воде високог сапробног статуса.

Када је у питању вода Котланичког језера измјерене вриједности свих праћених физичко-хемијских параметара одговарале су водама прве класе квалитета, изузев хиперсатурације кисеоником. Висока концентрација кисеоника у води је посљедица развијених подводних ливада коју чине макрофите.

Вода је богата раствореним кисеоником чија је концентрација на свим локалитетима износила изнад 8 mg/l . Потребно је истаћи да су више концентрације кисеоника мјерене при дну у односу на површински слој, на већини локалитета. Разлог такве дистрибуције

¹ Програм развоја рибарства у сливу ријеке Дрине, Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, 2022.

кисеоника су највјероватније подводне ливаде које образују макрофите. Оне интензивно врше процес фотосинтезе при чему се ослобађа кисеоник па је вода на свим локалитетима хиперсатурисана. Повишена вриједност сатурације воде кисеоником сврстава Котланичко језеро у другу класу површинских вода. Санитарно-микробиолошка анализа воде Котланичког језера указује на воду одличног квалитета која је у мањој мјери оптерећена органском материјом. У површинском слоју је само на једном локалитету изолован нешто већи укупан број аеробних хетеротрофних бактерија (1.100 CFU/ml) који је одговарао другој класи квалитета.

Ово је уједно и најплићи локалитет чија је дубина износила свега 1,35 метара. То свакако доприноси повећаној концентрацији органске материје, а самим тим и већем броју бактерија, у читавом водном стубу. На осталим локалитетима укупна бројност бактериопланктона у површинском слоју је одговарала првој класи површинских вода. Повишена бројност ове групе бактерија је забиљежена на дну на свим локалитетима што је и очекивано, будући да одумирањем макрофита, фито и зоопланктона на дну се таложи већа количина органске материје.

Вриједности сапробног индекса, добијене на основу квалитативног и квантитативног састава фитопланктона, указују на олигосапробну воду.

3.1.3 Хидрогеолошке карактеристике

Имајући у виду да водопропусност стијена зависи од порозности, категоризација стијенских маса извршена је по параметру водопропусности, на основу врсте и степена порозности, како слиједи:

1. Добро водопрпусне стијене с интергрануларном порозношћу

У ову групу стијена спадају неvezане стијене, слабо гранулисани шљункови и пијескови те дробина „основне стијене” у коритима водотока, као и детритичне насlage сипара у подножју планина. Порозност ових стијена креће се од 20% до 35%. Имају функцију хидрогеолошких колектора, но због релативно малог пространства које покривају и мале дебљине не акумулишу веће количине подземне воде, те се не може говорити о значајнијим аквиферима, а имајући у виду размјеру карте, ове стијене нису посебно ни издвајане на хидрогеолошкој карти.

2. Добро водопрпусне стијене с пукотинском и кавернозном порозношћу

У ову групу стијена спадају карбонатне насlage старости од средњег тријаса до јуре. Одликује их порозност која се креће између 1% и 10%. Тектонски су издијељене у мање блокове, често испуцале, а гдје-гдје и кавернозне, што знатно повећава њихову порозност, а тиме и водопрпусност. У подручјима већег пространства и „моћности” могу акумулисати и веће количине подземне воде при чему имају функцију хидрогеолошких колектора, односно значајнијих аквифера.

3. Водопрпусне стијене с пукотинском порозношћу

У ову групу спадају магматске стијене – долерити Централне офиолитске зоне и вулкански изливи андезита и кератофира. Зависно од степена испуцалости ових стијена, порозност им се креће у границама, од 0,5% до 5%, а у зонама потпуне деградације и до 15%. С обзиром на врло велику „моћност”, аквифери у овим стијенама залијежу врло дубоко. Само уколико у подлози зона веће испуцалости ових стијена залијежу компактне масе, јављају се преливни извори, кад-кад и знатније издашности.

4. Слабо водопрпусне стијене с прослојцима водопрпусних стијена интергрануларне и пукотинске порозности

У ову групу спадају кластичне наслаге флиша кредне старости присутне на западним и јужним падинама Зеленгоре. Заступљене су бречама, пјешчарима, лапоровитим кречњацима, лапорцима и глинцима.

Генерално посматрајући, стијене ове групе су слабо водопрпусне. Порозност им се креће до 1%, но, прослојци бреча и пјешчара могу имати и већу порозност, до 10%, при чему могу имати функцију хидрогеолошких колектора, а у случају већег пространства могу бити значајнији аквифери подземне воде о чему свједоче бројни преливни извори на читавом простору на коме су присутне ове стијене, кад-кад и значајније издашности.

5. Водонепропусне стијене

У ову групу стијена спадају лапоровити кречњаци, лапорци и глинци унутар кластичних флишних наслага Креде. Но, с обзиром на релативно мало пространство ових стијена на простору Националног парка, ограничено само на уску зону југозападно од Зеленгоре, немају већег значаја са становишта акумулисања подземне воде.

Порозност ових стијена, генерално посматрајући, веома је мала и креће се максимално до 0,5% у зонама с лапоровитим кречњацима.

3.1.4 Геоморфолошке карактеристике

Геолошка грађа простора Националног парка „Сутјеска“ сложена је и у лито-фацијалном, али и у тектонском погледу (Тошић, Р., 2023).

Доњи тријас (T_1) је заступљен кластичним флишоликим наслагама лискуновитих шкриљаца, пјешчара и кварцних пјешчара. Средњи тријас (T_2) је представљен доломитима, мермеризованим доломитима и доломитичним и плочастим кречњацима анизијског ката, рожњацима, кречњацима с рожњацима и спрудним кречњацима ладинског спрата, те услојеним кречњацима с прослојцима доломита. Горњи тријас (T_3) је заступљен слојевитим лапоровитим кречњацима, доломитичним кречњацима и доломитима.

Седименти јуре (J) заступљени су кречњацима и лапоровитим кречњацима с рожњацима. Стијене кредне старости (K) заступљене су бречама, пјешчарима, лапоровитим кречњацима, лапорцима и глинцима, с напоменом да су на већем дијелу овог простора оне значајно еродиране. Магматске стијене заузимају мање пространство у облику излива базичних офиолитских стијена јурске старости и терцијарних вулканских пробоја киселе магме. Квартарни седименти присутни су као слабо гранулисани шљункови и пијескови (ал) у алувијалној равни ријеке Сутјеске и већих притока, као крупнозрни дробински сипари (с) у подножју падина, те и као делувијално глиновито-дробинске наслаге (д) на падинама долинских страна гдје матичну стијену претстављају флишни седименти.

Рељеф Националног парка „Сутјеска“ одликује се високим степеном разуђености, а карактеришу га дубоке клисурасто-кањонске долине, високи планински гребени, богињави карст на планинским платоима, те читав низ површинских и подземних облика карстног рељефа.

Ријека Сутјеска је лијева притока ријеке Дрине, укупна површина слива је 328 km^2 . Ријека Сутјеска на територији Националног парка „Сутјеска“ има развијену хидрографску

мрежу. Најзначајније лијеве притоке су ријека Јабушница, Хрчавка и Усовички поток, док су десне ријека Суха и ријека Перућица.

Геоморфолошки локалитети – Увидом у доступну документацију, те на основу теренског рекогносцирања, могуће је констатовати да постоје бројни геоморфолошки локалитети у оквирима граница Националног парка „Сутјеска“. Посебну пажњу треба посветити сљедећим геоморфолошким локалитетима: цирк Бадањ – Волујак, цирк Студенац – Волујак, цирк Рупин – испод Студенца, цирк Кошара – Маглић, цирк Валовље – Маглић, цирк Уздени долови – Маглић (2200–2369), цирк под Стогом – Зеленгора (1821), цирк под Орловцем – Зеленгора (1966), цирк код језера – Зеленгора (1632), цирк под Клеком – Зеленгора (1035), цирк под Угљешиним врхом – Зеленгора (1858), цирк на Горњим барама – Зеленгора, сипари испод врха Маглића, сипари испод врхова Волујака, сипари на површини и испод врхова Зеленгоре; вртаче, јаме и поља шкрапа – зона планинских пашњака Волујака, вртаче, јаме и поља шкрапа – зона планинских пашњака Маглића, вртаче, јаме и поља шкрапа – зона планинских пашњака Зеленгоре, вртаче, јаме и поља шкрапа – Хаџића раван, вртаче, јаме и поља шкрапа – Товарница, пећина у Прљагама, пећина Припећак – Перућица, пећина Ђавлово врело – Перућица, пећина Џабина испод Клекова кома, пећина у Сухој, припећак у Прибоју под Стоцем, пећина између Маглића и Биоча, пећина у ждријелу испод Хаџића равни, пећина изнад Цурева, пећина у Широкој усови испод Сњежнице, пећина испод Бошчје главе, пећина испод Доњих бара, пећина на Кривој бари, пећина на Стиринама, пећина на Тродори, пећина на Зимомору, видрини усови у Прашцу и др.

Цијело подручје Националног парка „Сутјеска“ одликује изузетна љепота и разноврсност пејзажа – од густих шумских комплекса, планинских пашњака, високих планинских масива, дубоких клисура и кањона, глечерских језера („горских очију“), до строгог природног резервата Перућица (1.434 *ha*) – најочуваније и највеће прашуме у Европи.

3.1.5 Педолошке карактеристике

Тип земљишта у НП „Сутјеска“ тијесно је повезан с врстом геолошке подлоге, а подтипови, варијетети и својства земљишта варирају у зависности од осталих педогенетских фактора (вегетација, рељеф, експозиција, макро и микро клима).

Међу заступљеним типовима доминира кисело смеђе земљиште на верфену и серија земљишта на кречњаку и доломиту. У локалитетима гдје конфигурација терена омогућава образовање дубљих земљишта развијена су на верфенским седиментима кисела смеђа или меризована и или меризована земљишта.

У серији земљишта на кречњаку на падинама, врховима и стрмом терену заступљена је рендзина, док је на мање стрмим и заравњеним локалитетима, као и у локалитетима гдје рељеф омогућава већу дубину земљишног слоја, заступљено смеђе кречњачко и или меризовано земљиште.

На подручју Парка заступљене су и еруптивне стијене средњег тријаса из тзв. „порфирит-рожњачке серије“ с члановима серије: андезит (порфирит), кератофири, спилити, дијабази, рожњаци туфови.

Хумусно-силикатно земљиште, као почетну форму образовања земљишта на силикатним стијенама, налазимо у већој мјери на киселим еруптивним стијенама, док га у мањој мјери има на верфенском лискуновитом пјешчару. На базичним еруптивним стијенама није констатован ранкер, него само смеђе земљиште.

Горња креда је у Националном парку заступљена флишним седиментима испод Зеленгоре и Волујака. То је врло поремећена серија слојева, коју представљају кречњаци, лапорци,

рожњак, пјешчари и конгломерати, и на којој су развијена кисела смеђа, кисела смеђа илимеризована, те серија кречњачких земљишта.

У зони рожњачко-кречњачке серије на Зеленгори (Стог и Брегоћ) и на Лебршнику долази до мијешања утицаја кречњачке подлоге и киселог рожњачког скелета и прослојака. Отуда појава киселих смеђих земљишта на мјестима гдје је матични супстрат кречњак. Одлучујућу улогу у образовању ових киселих земљишта имала су зрна и прослојци рожњака, отпорног на трошење, који у профилу остаје након отапања кречњака у облику скелета.

Земљишта у *Националном парку „Сутјеска“* везана су за три различите подлоге:

- земљишта на карбонатним стијенама

Земљишта на карбонатним стијенама карактерише стјеновита површина и велики број слојева. Стјеновита површина је лимитирајући фактор за природну обнову вегетације јер се велика количина органске материје акумулише на малој површини са спорим процесом распадања што је узроковано сувоћом подлоге. На карбонатној подлози, на стрминама, може се наћи црница. На мање стрмим или равним површинама браон кречњачко земљиште често прекрива карбонатну подлогу.

- земљишта на киселим и силикатним стијенама

Скоро све стијене од којих је ово земљиште састављено веома се лако физички распадају, али с веома спором хемијском разградљивошћу. Богате су SiO_2 и после распадања дозвољавају стварање дубоког слоја земљишта. Доминантна врста земљишта на овој подлози је кисело смеђе земљиште – камбисол. Лувисол се може појавити у комбинацији с камбисолима на равним површинама. На мјестима гдје се мијешају кречњачка површина и кисела подлога, могу се појавити кисела смеђа земљишта.

- земљишта на вулканским стијенама

Доминанта вулканска стијена на подручју Парка је спилит. Оригинална подлога је углавном кисела. Материјал вулканских стијена често је помијешан с кречњаком што резултује веома сложеним комбинацијама. Андезити су неутралне стијене, а спилити базне. На тим неутралним и базним подлогама често се могу наћи кисела земљишта.

Врсте земљишта у *Националном парку „Сутјеска“* и њихове карактеристике:

Кисело смеђе земљиште

Као доминирајући тип земљишта у Националном парку заступљено је кисело смеђе земљиште на Пријевору, западним и југозападним падинама Маглића, у прашуми Перућици, на Зеленгори и на Лебршнику. Надморске висне на којима се јавља овај тип земљишта варирају од 830 до 1.600 m на свим експозицијама, с нагибом терена од 16 до 40°.

Кисело смеђе илимеризовано земљиште

Овај подтип представља прелаз између киселог смеђег и илимеризованог земљишта, а образован је обично на заравњеним или блаже нагнутим теренима на Пријевору, у прашуми Перућици, на Зеленгори.

Илимеризовано земљиште

Илимеризовано земљиште је у Националном парку констатовано у прашуми Перућици, на граници с Перућицом и на Волујаку. Образовано је на силикатним стијенама (пјешчарима, порфириду). На силикатним, често кварцним пјешчарима, профил илимеризованог земљишта је боље развијен, дубљи је, јасније изражених хоризоната.

Рендзина

Овај је тип земљишта заступљен на сјеверним, западним и југозападним падинама Маглића, на Црвеним прљагама, Мркаљ-кладама, у прашуми Перућици, на падинама Сњежнице, на Зеленгори (Орловачко језеро, Угљешин врх, Ардов), на падинама Волујака код Трновачког језера, те на Волујаку.

Смеђе кречњачко земљиште

Овај тип не заузима веће површине, него се јавља мјестимично у серији земљишта на кречњаку гдје је матични супстрат нешто дубљи, између стијена. Среће се на западној страни Маглића, на падинама Сњежнице, у прашуми Перућици, код Чемерна на Зеленгори, на путу између Сухе језерине и Трновачког језера.

Хумусно-силикатно земљиште

Образовано је на еруптивним стијенама Националног парка и много мање на верфенским пјешчарима. Хумусно-силикатно земљиште среће се на путу између Драгош седла и Мркаљ-клада, на падинама Сњежнице, у доњем дијелу прашуме Перућице, на падинама Маглића, у Зануглини на Зеленгори.

Смеђе земљиште на еруптиву

Овај тип земљишта заступљен је код локве Дернечишта, те на сјеверној страни Маглића. Средње је тешког механичког састава – пјесковита иловача, иловаста пјескуша и иловача. (Б) хоризонт је редовно тежег састава и садржи мању или већу количину скелета (према *Шумскопривредној основи за шуме на подручју НП „Сутјеска“ (2019–2028)*).

3.2 Биолошка разноврсност и природне карактеристике подручја

3.2.1 Флора и вегетација

Иако су флора и вегетација подручја Националног парка „Сутјеска“ биле предмет бројних истраживања у прошлости, до сада није објављен научни рад у коме су оне систематски приказане на једном мјесту. У старијој литератури се само на једном мјесту помиње број од 1.426 врста васкуларних биљака из 448 родова и 87 породица забиљежених у Парку (*Lakušić et al.*, 1969), али без систематског прегледа таксона.

У флори Националног парка „Сутјеска“ забиљежен је велики број ендемичних таксона. Балканским ендемичним биљкама које су забиљежене на подручју Националног парка припадају чак 103 таксона. Поред наведених на подручју Парка забиљежено је присуство 30 таксона који својим ареалом прелазе границе Балканског полуострва, али се и даље могу сматрати ендемичним. Према Уредби о Црвеној листи флоре и фауне Републике Српске, на простору Националног парка „Сутјеска“ констатовано је 312 биљних таксона. Од укупног броја биљних таксона с поручја Националног парка „Сутјеска, велики број врста се налазе у прилозима Уредбе о строго заштићеним и заштићеним дивљим врстама у Републици Српској, од чега је 86 таксона строго заштићено (С3), а 226 заштићено (3). Такође, овдје су наведени и таксони који су од значаја за заштиту на територији ЕУ, било да се налазе у Анексу II или анексима IV и V Директиве о стаништима, а то су: *Adenophora liliifolia* (L.) A. DC., *Arabis scopoliana* Boiss., *Arnica montana* L., *Cerastium dinaricum* G. Beck et Szysz., *Eryngium alpinum* L., *Galanthus nivalis* L., *Gentiana lutea* subsp. *symphyandra* (Murb.) Hayek и *Lycopodium annotinum* L. У флори НП „Сутјеска“ са списка Вашингтонске конвенције (*CITES* – Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивљих животиња и биљака) утврђено је присуство 30 биљних врста. Биљке које припадају у једну од горе наведених категорија дате су у Прилогу 2, при чему су посебно означени ендемични таксони (ЕНД), субендемични (СУБЕ) (тачније они с нешто већим ареалом), затим таксони који се налазе у Уредби о Црвеној листи флоре и фауне Републике Српске (ЦЛ), Уредби о строго заштићеним и заштићеним дивљим врстама у Републици Српској (ЗАШ) и Конвенцији о међународној трговини угроженим врстама дивљих животиња и биљака (*CITES*). Поједине врсте издвајају се као врсте које су од великог значаја за очување, по чему је подручје НП „Сутјеска“

широко препознато у научним круговима, а то су: *Rhododendron hirsutum* L., *Daphne malyana* Blečić, *Edraianthus sutjeskae* Lakušić ex Surina & D. Lakušić, *Edraianthus serpyllifolius* (Vis.) A. DC., *Valeriana bertisceae* Pančić, *Verbascum durmitoreum* Rohlena, *Achillea ageratifolia* subsp. *serbica* (Nyman) Heimerl, *Cerastium dinaricum* G. Beck et Szysz., *Corydalis blanda* Schott subsp. *blanda*, *Dianthus sylvestris* Wulfen subsp. *bertisceus* Rech. f., *Oxytropis prenja* (Beck) Beck, *Adenophora liliifolia* (L.) A. DC. и друге.

Табела 3: Број васкуларних биљака по различитим категоријама

Укупан број врста	1.426
Ендемичне врсте и подврсте (балкански ендемити + ендемити у ширем смислу)	103+30
Строго заштићене врсте	86
Заштићене врсте	226
Црвена листа флоре и фауне Републике Српске	312
Директива о стаништима	8
CITES	30

Засигурно, некомплетна и недовољно истражена вегетација представљена је с провизорним називима биљних асоцијација, понекад и на нивоу свеза и редова.

(НАПОМЕНА: називи биљних свеза, редова и класа који су дати послјије (тачке и зареза) ; су дати по савременој вегетационој класификацији *Mucina et al.*, 2016)

3.2.2 Ваншумски екосистеми

1. ВЕГЕТАЦИЈА ОКО СЊЕЖАНИКА НА КАРБОНАТИМА (*Arabidetalia caeruleae* Rübel ex Nordhagen 1937; *Salicetalia retuso-serpyllifoliae* Lakušić 68)

Под највишим врховима Биоча (2.396 m), Маглића (2.386 m), Власуље, Волујака и Зеленгоре, у сјеверу окренутим пониквама, гдје се снијег и лед задржавају до јула, августа, или током цијеле године, на плитким карбонатним тлима живе глацијалне реликтне животне заједнице, које су специфичне за магличко-волујачки субсектор дурмиторског сектора високодинарске провинције алпско-високогордијске регије, за дурмиторски сектор или за цијелу високодинарску провинцију. Малих димензија и попут мозаика упрскани у појас планинских рудина, најчешће су окружени екосистемима сипара, стијена карбонатних рудина алпинског појаса или чак клековином бора, па с овим екосистемима често остварују еколошки и биоценолошки континуитет, или дисконтинуитет филогенетичког ранга.

2. ВЕГЕТАЦИЈА КЛАСЕ ПУКОТИНА СТИЈЕНА (*Asplenietea trichomanis* (Br.-Bl. in Meier et Br.-Bl. 1934) Oberd. 1977; *Asplenietea rupestris* (Br.-Bl. 34) Lakušić et al. 79)

Диференцира се на простору НП „Сутјеска” у два реда:

1. Ред пукотина карбонатних стијена (*Moltkeetalia petraeae* Lakušić 1968; *Amphoricarpetalia* Lakušić 68) и
2. Ред пукотина силикатних стијена (*Asplenietalia septentrionalo-cuneifolii* Mucina et Theurillat 2015; *Asplenietalia septentrionalis* (Lakušić 73) (Lakušić, 1968, 1970; Lakušić et al., 1969, 1973).

Ред екосистема пукотина карбонатних стијена захвата велике површине на простору НП „Сутјеска” и у његовој ужој околини, која потенцијално може ући у састав НП, што представља прву, не само геоморфолошку и пејзажну, већ и комплексну еколошку

специфичност овог дијела Динарида. Јавља се у облику мањих или већих ексклава на цијелом хоризонталном и вертикалном профилу НП, на свим експозицијама и нагибима. Диференцира се на вертикалном профилу овог простора у двије свезе:

1. Свеза екосистема карбонатних стијена брдског појаса (*Edraianthion* Lakušić 1968; *Edraianthion jugoslavici* Lakušić 73) налази оптимум у појасу термофилних храстово-грабових шума и њихових деградационих стадија. Представљена је:

- Асоцијацијом *Moehringio-Asplenietum lepidi* Lakušić 68, која оптимум налази на засјењеним стаништима полупећина и поткапина. Карактеристичне врсте овог сјеновитог екосистема су *Moehringia bavarica* (L.) Gren. subsp. *bavarica* и *Asplenium lepidum* C.Presl;
- Асоцијацијом *Edraiantho-Dianthetum petraeae*, Lakušić 73, која је хелиофилног и полускиофилног карактера. Најзначајније врсте из групе примарних продуцената и градитеља заједнице су: *Edraianthus graminifolius* и *Dianthus petraeus*, чија су ендемореликтна и декоративна својства на том нивоу да могу бити значајан елемент природе у туристичкој понуди, не само за учеснике научног и образовног туризма, већ и за љубитеље природе.

2. Свеза карбонатних стијена горског и субалпинског појаса (*Amphoricarpion neumayeri* Lakušić 1968; *Amphoricarpion autariati* Lakušić 68) карактерише се специфичним животним заједницама, у којима градитељску улогу имају терцијарне реликтне и глацијалне реликтне популације ендемичних врста, као што су: звончац Сутјеске (*Edraianthus sutjescae*), малијев ликовац (*Daphne malyana*), аутариатска крчаговина (*Amphoricarpos autariatus*), динарско црвце (*Cerastium dinaricum*), алпски звјездан (*Aster alpinus*), итд. У оквиру ове свезе издвајају се двије асоцијације *Edraiantho-Daphneetum malyanae* Lakušić et Šilić 68 и *Pini-Amphoricarpetum autariati* Lakušić 83.

Ред пукотина силикатних стијена (*Asplenietalia septentrionalo-cuneifolii* Mucina et Theurillat 2015; *Asplenietalia septentrionalis* Lakušić 68) на простору планина око Сутјеске заузима веома мале површине у субалпинском појасу Маглића и на Трескавцу и Зеленгори. За разлику од екосистема пукотина карбонатних стијена, који се одликује богатством биљних врста и високим процентом ендема, екосистем пукотина силикатних стијена је веома сиромашан врстама. У екосистему пукотина стијена налази оптимум за егзистенцију дивокоза, која представља најбројнију и најинтересантнију ловну дивљач на планинама око Сутјеске, те се тиме значај овог екосистема за човјека значајно увећава, као и његова продукција, иако дивокоза углавном узима храну с планинских рудина.

3. ВЕГЕТАЦИЈА КЛАСЕ СИПАРА (*Thlaspietea rotundifolii* Br.-Bl. 1948; *Thlaspietea rotundifolii* (Br.-Bl. 47) Lakušić et al. 79)

Диференцира се на подручју планина око Сутјеске у два реда:

Ред карбонатних сипара (*Drypidetalia spinosae* Quezel 1964; *Arabidetalia flavescens* Lakušić 68) заузима широк простор у субалпинском и алпинском појасу карбонатних масива Маглића, Волујака и Зеленгоре, спуштајући се понекад низ горски појас све до обала Сутјеске и њених притока. На вертикалном профилу он се диференцира у 4 свезе:

- карбонатни сипари брдског појаса (*Peltarion alliaceae* Horvatić in Domac 1957; *Peltarion alliaceae* Horvatić) обухвата сипаре у појасу храстово-грабових шума,
 - карбонатни сипари горског и субалпинског појаса (*Silenion marginatae* Lakušić 68),
 - карбонатни сипари субалпинског и алпинског појаса (*Saxifragion prenjae* Lakušić 68)
- и

- карбонатни сипари алпинског и субнивалног појаса (*Bunion alpini* Lakušić 68) заступљени на највишим врховима Маглића и Волујака.

4. ВЕГЕТАЦИЈА ПЛАНИНСКИХ РУДИНА (*Elyno-Seslerietea* Br. - Bl. 48)

На планинама око Сутјеске захвата велике површине и диференцира се по три основа. По основу разлика у физичко-хемијским особинама матичног супстрата, физичко-хемијских и биолошких особина земљишта и разлика у структури, динамици и продукцији животних заједница, издвајају се два реда:

РЕД ПЛАНИНСКИХ РУДИНА НА КАРБОНАТИМА (*Onobrychido-Seslerietalia* Horvat 1960; *Crepidetalia dinaricae* Lakušić 64) и

РЕД ПЛАНИНСКИХ РУДИНА НА СИЛИКАТИМА (*Seslerietalia comosae* Simon 57).

По основу разлика у орографским, климатским и земљишним условима, као и по основу разлика у структури, динамици и продукцији фитоценоза и биоценоза у цјелини, планинске рудине на карбонатима се диференцирају у двије свезе:

- Свеза карбонатних рудина алпинског појаса (*Oxytropidion dinaricae* Lakušić 66); ова свеза обухвата екосистеме карбонатних рудина алпинског појаса, који се с доње стране граничи појасом клековине бора, те екосистеме у појасу клековине бора, на вјетру изложеним стаништима или у депресијама гдје се дуже задржава снијег и

- Свеза карбонатних рудина субалпинског појаса (*Festucion xanthinae* Lakušić et al. 1969; *Festucion pseudoxanthynae* Lakušić 68); обухвата данас простране екосистеме субалпинског појаса, настале деградацијом клековине бора или субалпинских јаворово-букових, те субалпинских смрчевих шума Маглића, Волујака и Зеленгоре.

Ред планинских рудина на силикатима (*Seslerietalia comosae* Simon 57) заступљен је на планинама око Сутјеске само једном свезом – *Seslerion comosae* Horvat et al. 1937; *Jasionion orbiculatae* Lakušić 64, која обухвата екосистеме силикатних рудина субалпинског појаса, настале деградацијом шикара клековине бора, субалпинских јаворово-букових и субалпинских смрчевих шума.

5. ВЕГЕТАЦИЈА МЕЗОФИЛНИХ ЛИВАДА (*Molinio-Arrhenatheretea* Тх. 1937; *Arrhenatheretea* (Br.- Bl. 47) Lakušić et al. 79) диференцира се на подручју НП „Сутјеска” у ширем смислу на три свезе:

- Свеза мезофилних ливада субалпинског и горског појаса (*Pancicion serbicae* Lakušić 1966; *Pancicion* Lakušić 64) на овом подручју је заступљена с више екосистема нивоа асоцијације, од којих најзначајније мјесто, како по броју ендемичних и реликтних врста, тако и по продукцији биомасе има *Pancicio-Lilietum bosniacae* Bjelčić et Lakušić 69).
- Свеза мезофилних ливада брдског појаса (*Cynosurion cristati* Tuxen 47) обухвата екосистеме мезофилних ливада у појасу мезофилних храстово-грабових шума брдског појаса, на нагнутим теренима и земљиштима сиромашним нитратима.
- Свеза *Arrhenatherion elatioris* Luquet 1926; *Arrhenatherion elatioris* Br.-Bl. 25 обухвата долиנסке ливаде Тјентишта и осталих сталних насеља на простору НП „Сутјеска” и под још јачим су утицајем човјека.

6. ВЕГЕТАЦИЈА КЛАСЕ ПЛАНИНСКИХ ВРИШТИНА (*Loiseleurio procumbentis-Vaccinieta* Egger ex Schubert 1960; *Rhodoreto-Vaccinieta* Lakušić 79) захвата мале површине на овом простору и диференцира се у два реда:

РЕД ПЛАНИНСКИХ ВРИШТИНА НА СИЛИКАТИМА (*Rhododendro ferruginei-Vaccinieta* Br.-Bl. in Br.-Bl. et Jenny 1926; *Vaccinieta* Lakušić et al. 79) и

РЕД ПЛАНИНСКИХ ВРИШТИНА НА КАРБОНАТИМА (*Rhododendro hirsuti-Ericetalia carneae* Grabherr et al. 1993; *Daphno - Rhodoretalia hirsuti* Lakušić et al. 79).

7. ВЕГЕТАЦИЈА КЛАСЕ ВИСОКИХ ЗЕЛЕНИ (*Mulgedio-Aconitetea* Hadač et Klika in Klika et Hadač 1944; *Adenostyletea* Lakušić 85) је мањим површинама заступљена на ужем простору НП „Сутјеска“, док је с нешто већим површинама заступљена на ширем простору Маглића, Волујака и Зеленгоре, што је условљено јачим антропогеним утицајима изван оквира Парка. Ова вегетација је добар индикатор квалитета и квантитета антропогених утицаја. Богата је палеоендемичним врстама, као што су: *Cicerbita pancicii*, *Hesperis dinarica*, *Petasites dorfleri*, *Knautia sarajevoensis*.

Ред *Adenostyletalia alliariae* Br.-Bl. 1930; *Adenostyletalia* Br. - Bl. 31 је на простору планина око Сутјеске заступљен свезом *Petasition doerfleri* Lakušić D. Lakušić et al. 2015; *Petasition dorfleri* Lakušić 68, која је ендемичног динарског распрострањења и везана за сипаре субалпинског и горског појаса.

3.2.3 Шумски екосистеми

Шуме у националним парковима представљају нарочите природне вриједности и првенствено су намијењене за научна истраживања и наставу, одмор и рекреацију (шумотерапију).

Шуме имају вишеструку улогу у контексту климатских промјена, повећаног ризика од пожара и других штетних утицаја. Истичу се богатством биодиверзитета, с разноврсним врстама дрвећа и грмља, што им обезбјеђује стабилност. Захваљујући висинској разлици која креће од кањона ријеке Сутјеске до планинских врхова од преко 2.300 *m.n.v* и утицаја различитих физичко-географских карактеристика, на подручју Националног парка „Сутјеска“ је формирана разноврсна вегетација. Преглед заједница шума и шибљака на подручју Националног парка „Сутјеска“ (Фукарек, 1969):

QUERCETEA PUBESCENTIS Doing-Kraft ex Scamoni et Passarge 1959 QUERCETEA PUBESCENTIS (Oberd) Jakucs

Quercetalia pubescenti-petraeae Klika 1933 Quercetalia pubescentis Br.-Bl.

Fraxino orni-Ostryion Tomažić 1940 *Orno-Ostryon* Tomažić

Erico-Pinetalia Horvat 1959 nom. conserv. propos. (*Erico-*) *Pinetalia* (Oberd.) Ht

Fraxino orni-Pinion nigrae Em 1978 *Pinion austroillyricum* All. nova

CARPINO-FAGETEA SYLVATICAE Jakucs ex Passarge 1968 CARPINO-FAGETEA Jakucs

Carpinetalia betuli P. Fukarek 1968 *Querco-Carpinetalia* Fuk, 1964.

Erythronio-Carpinion (Horvat 1958) Marinček in Wallnofer et al. 1993 *Carpinion illyricum* (Ht) emend.

Fagetalia sylvaticae Pawłowski 1928 *Dentario-Fagetalia* Ordo nomen novum

Aremonio-Fagion (Horvat 1950) Borhidi in Török et al. 1989 *Fagion illyricum* Ht

Seslerio-Fagetion Suball. nova

Fagetion montanum Suball, nova

Abieti-Fagetion Suball, nova

Fagetion subalpinum Suball. nova)

Fraxino excelsioris-Acerion pseudoplatani P. Fukarek 1969 *Fraxino-Acerion* All. status novum [Calamagrosti-Abietetalia prov.]

Calamagrosti-Abietion (Ht) emend.

CRATAEGO-PRUNETEA Tx. 1962 nom. conserv. propos.

Prunetalia spinosae Tx. 1952 *Prunetalia spinosae* Tx.

Astrantio-Corylion avellanae Passarge 1978 *Crataego-Corylion* All, nova

Paliuretalia Trinajstić 1978 Paliuro-Cotinetalia (Doing-Kraft) Fuk., 1962.
Buxo-Syringion P. Fukarek ex Diklić 1965 *Cotino-Cotoneastrion* Fuk, 1962.
Rhamnetalia fallacis P. Fukarek 1969 Rhamnetalia fallacis Ordo novum
Lonicero-Rhamnion fallacis P. Fukarek 1969 *Lonicero-Rhamnion* All, nova

ALNO GLUTINOSAE-POPULETEA ALBAE P. Fukarek et Fabijanić 1968 ALNO-POPULETEA Fuk.
(1964), 1968.

Populetalia albae Br.-Bl. ex Tchou 1949 nom .conserv. propos. Populetalia albae Br.-Bl. sensu lato
Alno -Quercion roboris Horvat 1950 *Alno-Quercion roboris* Ht sensu lato
Salicion albae Soo 1951 *Salicion purpureae* Moor

QUERCETEA ROBORI-PETRAEAE Br.-Bl. et Tx. ex Oberd. 1957 QUERCETEA ROBORIS-PETRAEAE
Br.-Bl. et Tx.

Quercetalia roborisTx. 1931; Castaneo-Quercetalia Ordo nomen novum
Castaneo-Quercion petraeae Soo1964 *Quercion moesiacum* All. nova
Luzulo-Fagetalia sylvaticae Scamoni et Passarge 1959 Luzulo-Fagetalia Ordo nomen novum prov.
Luzulo-Fagion sylvaticae Lohmeyer et Tx. inTx. 1954 *Fagion moesiacum* All. nova

VACCINIO-PICEETEA Br.-Bl. in Br.-Bl. et al. 1939 VACCINIO-PICEETEA Br.-Bl.

Piceetalia excelsae Pawłowski et al. 1928 Vaccinio-Piceetalia (Pawl.) emend. Br.-Bl.
Abieti-Piceion (Br.-Bl. in Br.-Bl. et al. 1939) Soo 1964 *Blechno-Abietion* All nova (*Abietion*
silicicolum)
Piceion excelsae Pawłowski et al. 1928 *Piceion illyrico-moesiacum* All. nomen novum
Pinion mugo Pawłowski et al. 1928 *Pinion mughi* (Pawl.) Ht [*Juniperion nannae* Fuk.]

EPILOBIETEA ANGUSTIFOLII Tx. et Preising ex von Rochow 1951 EPILOBIETEA ANGUSTIFOLII Tx.
et Prag.

Sambucetalia racemosae Oberd. ex Doing 1962 Sambucetalia (Oberd. prov.)
Sambuco-Salicion capreae Tx. et Neumann ex Oberd. 1957 *Sambuco-Salicion* (capreae) Tx. et
Neum

Напомена: називи биљних свеза, редова и класа дати су по старој класификацији и по
савременој вегетационој класификацији *Mucina et al.*, 2016.

Станишни типови од значаја за Европску унију (*NATURA 2000*) на подручју Националног
парка „Сутјеска”:

3130 Олиготрофне до мезотрофне стајаћице с вегетацијом *Littorelletea uniflorae* и/или
Isoeto-Nanojuncete

3150 Природна еутрофична језера с вегетацијом типа *Magnopotamion* и *Hydrocharition*

3220 Алпијске ријеке и зељаста вегетација дуж њихових обала

3240 Обале планинских ријека обрасле заједницама сиве врбе (*Salix eleagnos*)

3260 Водотоци од равница до монтаног појаса с вегетацијом (*Ranunculion fluitantis*,
Callitrichio-Batrachion)

4060 Планинске и бореалне вриштине

4070 Клековина бора кривуља

5130 Шибљаци клеке на вриштинама или крашким ливадама

6170 Алпијски и субалпијски травњаци на кречњаку

6210 Суви континентални травњаци (*Festuco-Brometalia*) (*важни локалитети за каћуне)

6230 Травњаци тврдаче (*Nardus stricta*)

6430 Хидрофилне рубне заједнице високих зелени од монтаног до алпског нивоа

6450 Бореалне алувијалне ливаде
 6520 Брдске кошанице
 7140 Ацидофилни цртови (прелазни и надигнути цртови)
 7230 Алкална тресетишта
 8120 Кречњачки сипари од брдског до алпијског региона
 8210 Кречњачке стијене с хазмофитском вегетацијом
 8220 Силикатни стјеновити нагиби с хазмофитском вегетацијом
 91Е0* Алувијалне шуме црне јохе и горског јасена (*Alno-padion*, *Alnion incanae*, *Salicion albae*)
 91К0 Илирске букове шуме
 9110 Ацидофилне букове шуме (*Luzulo-Fagion*)
 9180 Шуме на стално свјежим земљиштима са зрелим хумусом
 9410 Ацидофилне шуме смрче брдског до планинског појаса (*Vaccinio-Piceetea*)

3.2.4 Фауна

Национални парк „Сутјеска” је једно од, биодиверзитетски, најбогатијих подручја Европе. За потребе израде Плана управљања Националним парком „Сутјеска” урађен је попис досад откривених представника фауне и из њега су издвојене значајне врсте. То су организми који имају важну улогу у екосистему, те често својим дјеловањем одређују судбину осталих организама у подручју у ком егзистирају. Ове врсте су истовремено и од националног значаја, те су препознате у националној легислативи, и као такве требале би да уживају неки вид заштите.

Увидом у досад прикупљене податке, регистроване су 24 врсте херпетофауне (11 врста водоземаца и 13 врста гмизаваца), 108 врста орнитофауне (птица) и 53 врсте териофауне (сисара). Од бескичмењака најбоље су описани вилини коњици (35 врста), док су остале групе рађене спорадично.

Попис досад откривених представника фауне у ППО

Списак врста је добијен из доступне литературе (План управљања Националним парком „Сутјеска”, 2013; Трбојевић, 2016; 2017; Трбојевић и сар., 2020; Трбојевић и сар., 2023; Радошевић, 2015, Шукало, 2022; Сјенчић и сар., 2017) и теренским истраживањем (обиљежено са *).

Бескичмењаци:

Вилини коњици: пругаста вила (*Calopteryx splendens*), модра вила (*Calopteryx virgo*), барска зелендјевица (*Lestes sponsa*), рана зелендјевица (*Lestes dryas*), блиједа зелендјевица (*Lestes barbarus*), мала зелендјевица (*Lestes virens vestalis*), велика плаворепа (*Ischnura elegans*), мала плаворепа (*Ischnura pumilio*), тиграсти плавац (*Enallagma cyathigerum*), обични плавац (*Coenagrion puella*), виљушкасти плавац (*Coenagrion scitulum*), планински плавац (*Coenagrion hastulatum*), мала црвеноокица (*Erythromma viridulum*), рана црвенка (*Pyrrhosoma nymphula*), плава перонога (*Platycnemis pennipes*), двозуби поточар (*Cordulegaster bidentata*), велики поточар (*Cordulegaster heros*), језерски смарагд (*Cordulia aenea*), јантарни краљ (*Aeshna grandis*), планински краљ (*Aeshna juncea*), шумски краш (*Aeshna cyanea*), велики цар (*Anax imperator*), мали цар (*Anax parthenope*), планински смарагд (*Somatochlora metallica*), четворопјеги коњиц (*Libellula quadrimaculata*), ширококрби коњиц (*Libellula depressa*), велики стрелац (*Orthetrum cancellatum*), мали стрелац (*Orthetrum coerulescens*), плаветни стрелац (*Orthetrum brunneum*), црвени ливадар (*Sympetrum flaveolum*), жутокрили ливадар (*Sympetrum flaveolum*), плавооки ливадар

(*Sympetrum fonscolombii*), велики ливадар (*Sympetrum striolatum*), јужни ливадар (*Sympetrum meridionale*) и ватрени вилењак (*Crocothemis erythraea*).

Херпетофауна (водоземци и гмизавци)

Amphibia (водоземци):

алпски тритон (*Ichthyosaura alpestris*), обични тритон (*Lissotriton vulgaris*), шарени даждевњак (*Salamandra salamandra*), гаталинка (*Hyla arborea*), жутотрби мукач* (*Bombina variegata*), велика зелена жаба (*Pelophylax ridibundus*), обична крастава жаба (*Bufo bufo*), зелена крастава жаба* (*Bufo viridis*), шумска жаба* (*Rana dalmatina*), поточна жаба (*Rana graeca*) и ливадска жаба (*Rana temporaria*).

Reptilia (гмизавци):

мосорски гуштер (*Dinarolacerta mosorensis*), обични зелембаћ* (*Lacerta viridis*), ливадски гуштер (*Lacerta agilis*), зидни гуштер* (*Podarcis muralis*), шиљоглави гуштер (*Dalmatolacerta oхуscephala*), сљепић (*Anguis fragilis*), бјелоушка* (*Natrix n. natrix*), рибарица (*Natrix tessellata*), смукуља (*Coronella austriaca*), обични смук* (*Zamenis longissimus*), поскок* (*Vipera ammodytes*), шарка* (*Vipera berus*) и шарган или планински шарган (*Vipera ursinii*).

Орнитофауна (птице):

сури орао (*Aquila chrysaetos*), патуљаст орао (*Hieraetus pennatus* или *Aquila pennata*), осичар (*Pernis apivorus*), мишар* (*Buteo buteo*), обична вјетрушка (*Falco tinnunculus*), ластавичар (*Falco subbuteo*), сиви соко (*Falco peregrinus*), кобац (*Accipiter nisus*), јастреб* (*Accipiter gentilis*), змијар (*Circus gallicus*), шумска сова (*Strix aluco*), велика ушара (*Bubo bubo*), гавран* (*Corvus corax*), сива врана* (*Corvus cornix*), сврака* (*Pica pica*), креја* (*Garrulus glandarius*), велики тертријеб или тетријеб глухан* (*Tetrao urogallus*), јаребица камењарка (*Alectoris graeca*), лјежтарка (*Bonasa bonasia*), препелица (*Coturnix coturnix*), шумска шева (*Lullula arborea*), пољска шева (*Alauda arvensis*), ушата шева (*Eremophila alpestris*), прдавац (*Crex crex*), спрудник пијукавац (*Tringa ochropus*), обична кукавица* (*Cuculus canorus*), легањ (*Caprimulgus europaeus*), грлица (*Streptopelia turtur*), голуб пећинар (*Columba livia*), голуб дупљаш (*Columba oenas*), голуб гривњаш (*Columba palumbus*), тропрсти дјетлић (*Picoides tridactylus*) планински дјетлић (*Dendrocopos leucotos*), велики дјетлић* (*Dendrocopos major*), средњи дјетлић (*Dendrocopos medius*), мали дјетлић (*Dendrocopos minor*), зелена жуна* (*Picus viridis*), црна жуна (*Dryocopus martius*), сива жуна (*Picus canus*), домаћи врабац* (*Passer domesticus*), пољски врабац* (*Passer montanus*), сњежни врабац (*Montifringilla nivalis*), градска ластавица (*Delichon urbicum*), сеоска ластавица (*Hirundo rustica*), планинска ластва (*Ptyonoprogne rupestris*), обична црвенрепка (*Phoenicurus phoenicurus*), стрнадица камењарка (*Emberiza cia*), стрнадица жутовољка (*Emberiza citrinella*), црногрла стрнадица (*Emberiza cirrus*), сива мухарица (*Muscicapa striata*), жутарица (*Serinus serinus*), чешљугар (*Carduelis carduelis*), зелентарка (*Chloris chloris*), зеба (*Fringilla coelebs*), конопљарка (*Carduelis cannabina*), крстокљун (*Loxia curvirostra*), батокљун (*Coccothraustes coccothraustes*), зимовка (*Pyrrhula pyrrhula*), вијоглава (*Jynx torquilla*), краљић (*Regulus regulus*), ватроглави краљић (*Regulus ignicapilla*), руси сврачак* (*Lanius collurio*), вуга (*Oriolus oriolus*), велика сјеница* (*Parus major*), јелова сјеница (*Periparus ater*), плава сјеница (*Cyanistes caeruleus*), ђубаста сјеница (*Lophophanes cristatus*), сјеница шљиварка (*Poecile lugubris*), сива сјеница (*Poecile palustris*), дугорепа сјеница (*Aegithalos caudatus*), шумска трептељка (*Anthus trivialis*), планинска трептељка (*Anthus spinoletta*), љешникара (*Nucifraga caryocatactes*), пузгавац (*Tichodroma muraria*), полојка (*Actitis hypoleucos*), поточна плиска (*Motacilla cinerea*), бијела плиска (*Motacilla alba*), обични звиждак (*Phylloscopus collybita*), бргљез (*Sitta europaea*), грмуша чаврљинка (*Sylvia curruca*), црнокапа грмуша (*Sylvia atricapilla*), сива грмуша (*Sylvia borin*), обична грмуша (*Sylvia communis*), дугокљун пужић

(*Certhia brachydactyla*), краткоклјуни пузић (*Certhia familiaris*), царић (*Troglodytes troglodytes*), црна црвенрепка (*Phoenicurus ochruros*), црвендаћ (*Erithacus rubecula*), обични славуј (*Luscinia megarhynchos*), обични попић (*Prunella modularis*), планински попић (*Prunella collaris*), обична траварка (*Saxicola rubetra*), бјелогуза (*Oenanthe oenanthe*), лос камењар (*Monticola saxatilis*), дрозд огрличар (*Turdus torquatus*), дрозд имелаш (*Turdus viscivorus*), дрозд пјевач (*Turdus philomelos*), сојка (*Garrulus glandarius*), жутоклјуна галица (*Pyrrhocorax graculus*), обична чапља* (*Ardea cinerea*), црна лиска (*Fulica atra*), воденкос (*Cinclus cinclus*), водомар (*Alcedo atthis*), мали гњурац (*Tachybaptus ruficollis*), патка пупчаница (*Anas querquedula*), обична патка или глувара* (*Anas platyrhynchos*), ђубаста патка (*Aythya fuligula*) и сињи галеб (*Larus michahellis*) у прелету.

Териофауна (сисари)

Крупни и средњи сисари: мрки медвјед* (*Ursus arctos*), сиви вулк* (*Canis lupus*), евроазијски рис* (*Lynx lynx*), дивокоза* (*Rupicapra rupicapra*), срна* (*Capreolus capreolus*), дивља свиња* (*Sus scrofa*), видра* (*Lutra lutra*), лисица* (*Vulpes vulpes*), јазавац* (*Meles meles*), дивља мачка* (*Felis silvestris*), куна златица* (*Martes martes*), куна бјелица* (*Martes foina*), мрки твор* (*Mustela putorius*), велика ласица (*Mustela erminea*), мала ласица (*Mustela nivalis*).

Ситни сисари: зец* (*Lepus europaeus*), сјеверни бјелогруди јеж* (*Erinaceus roumanicus*), сиви пух* (*Glis glis*), шумски пух (*Dryomys nitedula*), вјеверица* (*Sciurus vulgaris*), слијепо куче (*Spalax leucodon*), европска кртица* (*Talpa europaea*), слијепа кртица (*Talpa caeca*), алпска ровчица (*Sorex alpinus*), шумска ровчица (*Sorex araneus*), мала ровчица (*Sorex minutus*), вртна ровчица (*Crocidura suaveolens*), водена ровчица (*Neomys sp.*), пољска ровчица (*Crocidura leucodon*), црни пацов (*Rattus rattus*), динарска волухарица (*Dinaromys bogdanovi*), шумска волухарица (*Clethrionomys glareolus*), сњежна волухарица (*Chionomys nivalis*), жутогрли миш (*Apodemus flavicollis*), шумски миш (*Apodemus sylvaticus*).

Слијепи мишеви: медитерански потковичар (*Rhinolophus euryale*), мали потковичар (*Rhinolophus hipposideros*), широкоухи слијепи миш (*Barbastella barbastellus*), велики поноћњак (*Eptesicus serotinus*), велики вечерњак (*Myotis myotis*), мали вечерњак (*Myotis blythii*), дугопрсти слијепи миш (*Myotis capaccinii*), водени вечерњак (*Myotis daubentonii*), црни бркати вечерњак (*Myotis mystacinus*), обични вечерњак (*Nyctalus noctula*), дугодлаки слијепи миш (*Hypsugo savii*), бјелоруби слијепи миш или Кулијев слијепи миш (*Pipistrellus kuhlii*), шумски слијепи миш (*Pipistrellus nathusii*), патуљасте слијепи миш (*Pipistrellus pipistrellus*), сопрано слијепи миш или мали слијепи миш (*Pipistrellus pygmaeus*), сјеверни дугоухи слијепи миш (*Plecotus auritus*), јужни дугоухи слијепи миш (*Plecotus austriacus*), дугокрили прстењак или Шрајберов слијепи миш (*Miniopterus schreibersii*).

Од досад пронађених врста истичу се оне које су на списку IUCN Црвене листе (Глобална – ^G и Европска – ^E) категорисане као рањиве (VU – *vulnerable*): дугопрсти слијепи миш (*Myotis capaccinii* – VU^G; Рауповић, 2016), дугокрили прстењак или Шрајберов слијепи миш (*Miniopterus schreibersii* – VU^G; Gazaryan et al., 2020), широкоухи слијепи миш (*Barbastella barbastellus* – VU^E; Hutson et al., 2007a), медитерански потковичар (*Rhinolophus euryale* – VU^E; Hutson et al., 2007b), динарска волухарица (*Dinaromys bogdanovi* – VU^G; Kryštufek, 2018), мосорски гуштер (*Dinarolacerta mosorensis* – VU^{GE}; Crnobrnja Isailovic et al., 2009) и шарган (*Vipera ursinii* – VU^{GE}; Joger et al., 2009).

Врсте које су по IUCN Црвеној листи категорисане као скоро угрожене (NT – *near threatened*) нису сврстане као значајне врсте фауне за Национални парк „Сутјеска“, али свакако да се и њима треба посветити стручна пажња и заштита: видра (*Lutra lutra* – NT^G), алпска ровчица (*Sorex alpinus* – NT^{GE}), мали потковичар (*Rhinolophus hipposideros* – NT^E), мали вечерњак

(*Myotis blythii* – NT^E), јужни дугоухи слијепи миш (*Plecotus austriacus* – NT^{GE}), јаребица камењарка (*Alectoris graeca* – NT^G), црна лиска (*Fulica atra* – NT^E), двозуби поточар (*Cordulegaster bidentata* – NT^{GE}), велики поточар (*Cordulegaster heros* – NT^{GE}).

Мрки медвјед – *Ursus arctos*

По мишљењу стручне службе Националног парка „Сутјеска“, на подручју егзистира 70–80 јединки. Уз основне елементе у станишту, за медвједе је јако важан и простор, односно могућност кретања у свим правцима, зависно од доба године.

Сиви вук – *Canis lupus*

На подручју егзистирају три чопора, просјечно око 18 јединки. Вукови имају важну улогу у структурисању екосистема, јер њихов одговор на промјене у животној средини може имати каскадне ефекте на трофичким нивоима.

Евроазијски рис – *Lynx lynx*

На подручју НП „Сутјеска“ егзистирају минимално двије јединке (једна на планини Зеленгори и једна на подручју планина Маглић и Волујак, пограничном подручју с Црном Гором), а у ближој околини је и једна јединка на планини Бјеласници, у општини Гацко – слика 11. За једну јединку (на Зеленгори) је утврђено да је млад мужјак и да припада Карпатској подврсти (*Lynx l. carpathicus*). Како је врста изузетно угрожена у земљи, препоручује се строга заштита врсте, њеног станишта (шумски екосистеми) и природног плијена (дивокоза и срна).

Балканска дивокоза – *Rupicapra rupicapra balcanica*

Највећа концентрација дивокоза у Републици Српској (и БиХ) се управо налази у НП „Сутјеска“. С обзиром на то да служи као главни плијен рису (уз срну), потребно је пазити на њену бројност. Угрожавају је неконтролисан лов и криволов.

Динарска волухарица – *Dinaromys bogdanovi*

Балканска ендемична врста која има тенденцију да насељава изолована и неприступачна стјеновита крашка и кречњачка планинска подручја. Обично настањује подручја изнад 1.500 *m.n.v.*, гдје је смањен негативни антропогени утицај. Генерално, очување шумског станишта те формирање вјештачких водених базена могу позитивно утицати на очување микроклиме подручја, што ће умањити посљедице негативног утицаја климатских промјена. Препоручује се праћење врсте помоћу клопки (живоловке) за хватање ситних сисара.

Дугопрсти слијепи миш – *Myotis capaccinii*

Ова врста зависи искључиво од водених станишта (језера, мочвара и водених токова). Скрива се у подземним стаништима (углавном пећинама). Кретања између љетних и зимских колонија углавном су унутар удаљености од 50 *km* (максимално 140 *km*). Падови у бројности су пријављени у многим европским државама. Разлог је уништавање станишта и коришћење пестицида при сузбијању инсеката.

Широкоухи слијепи миш – *Barbastella barbastellus*

Врста је везана за зрела мјешовита шумска станишта. Пријетње по опстанак врсте су губитак и фрагментација станишта, уништавање старих стабала с лабавом кором и шупљинама, уништавање подземних станишта и узнемиравање (пећински туризам).

Дугокрили прстењак или Шрајберов слијепи миш – *Miniopterus schreibersii*

Врста је везана за подземна станишта (пећине, јаме, рудници) низијских и планинских подручја. Хибернацијске колоније су забиљежене у Каменој кући, Трновачкој и Гумлинској пећини. Врста је врло осјетљива на узнемиравање, те ако до тога дође често зна да напусти комплетно подручје. Разлог угрожености је узнемиравање, губитак и фрагментација станишта, те прекомјерна употреба пестицида која смањује број инсеката (плијена).

Медитерански потковичар – *Rhinolophus euryale*

Храни се у грмљу и шумама, једући мољце и друге инсекте. Многе европске државе су пријавиле да је популација опала и да су колоније нестале током посљедњих 27 година (три генерације). Пријетње по опстанак врсте укључују губитак станишта за исхрану те нарушавање и губитак подземних станишта. На нивоу пејзажа, фрагментација и губитак линеарних елемената као што су жива ограда и друга вегетација представља проблем, јер такве елементе користе за прелете у станишту.

Велики тетријаб или тетријаб глухан – *Tetrao urogallus*

Настањује густе, црногориче и мијешане планинске шуме. Тражи мирна мјеста, доста густе вегетације за заклон, старих стабала с водоравним гранама за спавање, те воли кад се простране шуме измјењују с пропланцима као пјевалиштима. Угрожавају га губитак станишта, неконтролисан лов и криволов.

Сури орао – *Aquila chrysaetos*

Врста се гнијезди на подручју НП „Сутјеска”. Препоручује се појачана контрола заштите (контрола против криволова и тровања), континуирано праћење присуства врсте, те очување стјеновитих предјела као потенцијалних мјеста за гнијежђење.

Шарган или планински шарган – *Vipera ursinii*

Најмања отровница у Републици Српској, али којој је дејство отрова слабо (пореди се с убодом пчеле или осе). Има фрагментисано и ограничено распрострањење у јужној и централној Европи. У новијим истраживањима у Републици Српској откривен је само на планинама Зеленгора (Угљешин врх), Волујак (југоисточна страна) и Лебршник, те у околини Чемерна.

Мосорски гуштер – *Dinarolacerta mosorensis*

Ендемична балканска врста, која настањује подручје надморских висина од 450 до 1.900 *m*. Углавном се налази у влажним, стјеновитим, крашким планинским предјелима. Насељава отворене листопадне шуме и локалитете с богатим вегетационим покривачем. Очување отворених листопадних шума и формирање вјештачких водених базена, позитивно ће утицати на очување врсте, а поготово ће имати утицаја на смањење негативних климатских утицаја.

Ихтиофауна

Када је у питању ихтиофауна водних тијела на подручју Националног парка „Сутјеска” наводи се да је заступљено 5 врста риба:

1. *Salmo trutta* – поточна пастрмка
2. *Thymallus thymallus* – липљен
3. *Phoxinus phoxinus* – гагица
4. *Salvelinus alpinus* – златовчица
5. *Oncorhynchus mykiss* – калифорнијска пастрмка

Према приједлогу Просторног плана подручја посебне намјене Национални парк „Сутјеска” 2011–2031, наводи се да је калифорнијска пастрмка у ранијем периоду унесена у Орловачко и Котланичко језеро, док се остале врсте појављују на овом подручју.

Наша истраживања ихтиофауне ријеке Сутјеске (слика 14) показују заступљеност три врсте риба: *Salmo trutta* – поточна пастрмка, *Thymallus thymallus* – липљен и *Cottus gobio* – пеш, док су у ријеци Хрчавци констатоване јединке поточне пастрмке и пеша. Овдје треба истаћи да су наша истраживања показала значајну заступљеност поточне пастрмке на локалитету језера Доње баре и Црног језера, док смо језерску златовчицу констатовали на подручју Котланичког језера. Потребно је истаћи да се врши и континуирано порибљавање ријеке и језера на подручју Националног парка „Сутјеска”, при чему се за порибљавање користи поточна пастрмка.

На основу ранијих података те наших истраживања, у водама Националног парка „Сутјеска” констатовано је укупно шест врста риба (табела 4).

Табела 4: Статус угрожености и заштите ихтиофауне НП „Сутјеска”

Ред . бр.	Латински назив врсте	Домаћи назив врсте	Фамилија	IUCN Црвена листа ²	Уредба о Црвеној листи заштићених врста Републике Српске	Уредба о строго заштићеним и заштићеним дивљим врстама	Правилник о средствима и мамцима за вршење риболова, дозвољеном максималном улову, минималним мјерама и ловостајима РС ³
1	<i>Salmo trutta</i>	Поточна пастрмка	Salmonidae	LC	X	/	x
2	<i>Thymallus thymallus</i>	Липљен	Salmonidae	LC	X	/	x
3	<i>Salvinelus alpinus</i>	Језерска златовчица	Salmonidae	LC	/	/	/
4	<i>Phoxinus phoxinus</i>	Гагица	Cyprinidae	LC	/	/	/
5	<i>Cottus gobio</i>	Пеш	Cotidae	LC	/	/	/
6	<i>Oncorhynchus mykiss</i>	Калифорнијска пастрмка	Salmonidae				

² https://www.iucn.org/sites/dev/files/import/downloads/rl_4_015.pdf

³ http://www.podaci.net/_gBiH/propis/Pravilnik_o_sredstvima/P-smvrdm03v0392-0601.html

Распадањем водених биљака постепено се ствара слој муља који је погодна подлога за развој емерзних биљака, што убрзава процес старења овог осјетљивог воденог екосистема (Декић и сар., 2016).

У води Црног језера на Зеленгори су идентификована 32 различита таксона алги заједно с цијанобактеријама, у оквиру 4 раздјела.

Квалитативно је било највише силикатних алги које су биле присутне с 21 различитим таксоном. Цијанобактерије су биле заступљене са 3, зелене са 7 и ватрене алге с 1 таксоном. Највећи број силикатних алги је детерминисан у слоју непосредно изнад дна, које су ту доспјеле из муља, будући да је ријеч већином о типичним бентоским алгама. Међу њима доминирају представници рода *Navicula* и врсте *Cocconeis placentula* и *Cymbella ehrenbergii*. У површинском слоју доминирају накупине цијанобактерије *Phormidium sp.*

Error! Bookmark not defined. У води језера Доње баре идентификовано је 26 различитих таксона алги заједно с цијанобактеријама, у оквиру 5 раздјела.

На основу квалитативног састава алги и њихове учесталости израчунат је индекс сапробности који износи 1,71, што је показатељ још увијек олигосапробне воде високог сапробног статуса.

Квалитативно, највише је било силикатних алги, с 13 различитих таксона. Цијанобактерије су биле заступљене са 4, зелене са 7, а ватрене алге и еуглене с по 1 таксоном. У квантитативном смислу доминирале су зелена кончаста алга *Mougeotia viridis* и ватрена моноидна алга *Peridinium sp.*

У води Котланичког језера идентификовано је свега 8 различитих таксона алги заједно с цијанобактеријама, у оквиру 4 раздјела, од тога три врсте цијанобактерија, по двије силикатне и ватрене алге и само један таксон зелених алги. Доминирају врсте *Asterionella gracillima* и *Ceratium hirundinella* које су индикатори чистих олигосапробних вода.

Error! Bookmark not defined. **Националног парка „Сутјеска”**

3.3.1 Шуме у Националном парку „Сутјеска”

Шуме у подручју Националног парка „Сутјеска” су доминантна категорија и елеменат предјела, са шумским земљиштем покривају 14.364,89 *ha* или 89,5%. У укупном шумском фонду доминирају састојине природног генеративног поријекла, структурно разнородне до пребирне, што је један од императива природе блиског газдовања у условима изражених утицаја фактора ризика усљед климатских промјена. Стање шума у појединостима карактерише сљедеће:

Високе шуме с природном обновом покривају	7.801,29 <i>ha</i>	54,3%
Шумске културе	69,44 <i>ha</i>	0,5%
Изданачке шуме	204,49 <i>ha</i>	1,4%
Шуме кривуља и високе шуме неподесне за газдовање	1.248,12 <i>ha</i>	8,7%
Голети испод горње границе шумовитости	64,32 <i>ha</i>	0,4%
Голети неподесне за пошумљавање и газдовање	4.997,23 <i>ha</i>	34,6%

У категорији високих шума с природном обновом доминирају високе шуме букве и прекривају површину од 1.736,04 *ha*. Високе субалпинске шуме букве на дубоким киселим земљиштима на силикатним супстратима и нешто на комбинацији дубоких дистричних и еутричних земљишта на дијабазима покривају 537,02 *ha*. Високе шуме букве и јеле на дубоким киселим земљиштима на силикатним супстратима покривају 1.247,77 *ha*. Високе

шуме букве, јеле и смрче на претежно дубоким, смеђим и илимеризованим земљиштима на кречњаку покривају 804,04 *ha*. Високе шуме букве, јеле и смрче, те јеле и смрче на претежно дубоким, смеђим и илимеризованим земљиштима на кречњаку прекривају 577,84 *ha*.

Високе шуме храста китњака претежно на плитким земљиштима на кречњаку обрастају 308,59 *ha*. Високе шуме црног бора прекривају 253,66 *ha*, док шуме бора кривуља (заштитног карактера) прекривају 271,62 *ha*.

Производни показатељи као индикатори биоеколошке стабилности шумских екосистема затеченим вриједностима јасно указују на стабилност ових шума и изузетан потенцијал као сигурносни елеменат одрживог управљања шумама, конкретно у Националном парку.

Просјек запремине и запреминског прираста, у цјелини гледано, има знатне вриједности. Просјечна запремина у високим шумама букве креће се од 384 m^3 до 453 m^3 , а просјек текућег запреминског прираста у истим шумама је од 6,74 m^3 до 8,02 m^3 . Притом су знатне вриједности и у субалпској зони 423 $m^3/6,74 m^3$. Наведене вриједности су знатне с обзиром на то да се ради о структурно разнородним шумама.

Вриједности запремине и запреминског прираста у мјешовитим шумама букве и јеле су нешто ниже од претходних у буковим шумама и као просјеци на нивоу ГК се крећу 333 m^3 до 408 m^3 , а *iv* је 5,92 m^3 до 8,29 m^3 . Наведене вриједности су, иако знатне, испод нормала које су у региону утврђене за аналогне категорије шума. Један од разлога је неповољан однос четинара и лишћара који је 30%:70%. На dobrим стаништима каква су констатована на Сутјесци повољан однос четинара и лишћара би требало да је управо супротан.

Нешто неповољније стање у односу на претходно је у мјешовитим шумама букве, јеле и смрче, како на киселим земљиштима тако и на кречњачкој подлози. Просјек запремине се креће од 333 m^3 до 440 m^3 а просјек запреминског прираста је од 7,32 m^3 до 10,05 m^3 . И у овим ГК је неповољан однос четинара и лишћара у мјешовитости и у односу на затечени 40%:60% дугорочно би требало тежити обрнутом односу. При овоме је значајно уважавати и утицај климатских промјена на митигацију станишта.

Оптималан однос у мјешовитости четинара и лишћара у дводоминантним и полидоминантним шумским заједницама, према досадашњем искуству, у региону је 70%:30% у корист четинара, сем на лошијим типовима шума гдје је буква производнија врста, на којима није цјелисходно прописивати пребирни начин газдовања.

Високе шуме црног бора имају знатне производне вриједности, *v* је 377 m^3 а *iv* је 6,80 m^3 . У високим шумама китњака нешто су ниже вриједности производних показатеља, *v* је 283 m^3 а *iv* је 5,89 m^3 . Више свјетла у циљу реалне оцјене унијели би подаци о старосној структури како шума китњака тако и црног бора, и ти показатељи би се морали прикупити при сљедећем уређивању шума.

Производни показатељи у културама четинара с обзиром на старосну структуру имају знатне вриједности и код смрче и код црног бора. Културе смрче су у другом добном разреду а црног бора у другом и доминантно у трећем добном разреду.

Судећи по прикупљеним подацима у ОШПО, у комплексу ових шума нема проблема с природним подмлађивањем које је императив у односу на природи блиско газдовање.

При овоме свему може се истаћи изражен биодиверзитет шумских екосистема било да га везујемо за бројност станишних типова, за бројност присутних врста или за разнородну дебљинску структуру у којој по појединим газдинским класама имамо и стабла врло јаких димензија >80 *cm*. Реалнијој оцјени би допринијело инвентарисање свих врста по имену не користећи именице остали лишћари или остали четинари.

Прашума Перућица је интегрални дио Националног парка. Године 1952. Перућица је проглашена за строги природни резерват, на површини од 1.434 *ha*. Прашума је еколошки стабилна шума, с чврстим и динамички уравнотеженим односима између климе, тла и организама, а истовремено очувана од таквих човјекових утицаја који би могли измијенити законитости животних процеса и њену структуру (Korpel, 1995). Прашума се може дефинисати и на сљедећи начин: то је шума која је по структури у свом изворном облику и која се развила нетакнута од људи под природним условима (Parviainen, 2005). Заједничка обиљежја тих шума су: присуство старих презрелих стабала с великом запремином дрвећа, тешко проходном подстојном етажом, мноштвом стојећег и лежећег мртвог дрвета и одсуством човјековог дјеловања на њихов настанак, развој, динамику промјена и нестанак. Прашума у свом неколико стотина година дугом животном вијеку пролази кроз развојне циклусе у којима доминирају три различита стадијума: иницијални, оптимални и терминални. Стадијуми се преклапају с развојним фазама као што су старење, распадање и пребирна фаза.

Најнижа тачка прашуме Перућице је на ушћу потока Перућица у Сутјеску 592 *m.n.v.*, а највиша тачка је тригонометар планине Маглић, 2.386 *m.n.v.* Прашума се користи у научно-истраживачке сврхе, као и у туристичке сврхе.

Таксациони елементи су разврстани по врстама дрвећа, а најчешће се срећу јела (*Abies alba* Mill.), буква (*Fagus sylvatica*), смрча (*Picea abies* Karst.) и јавор (*Acer pseudoplatanus* L.). Поред тих врста појављују се и појединачна стабла *Acer platanoides* L., *Ulmus glabra* L., *Fraxinus excelsior* L., *Alnus glutinosa*, *Acer heldreichii* и др.

Опис биљних заједница прашуме детаљно су урадили Fukarek, Stefanović (1958, 1969, 1969a, 1970), Pintarić (1978).

Према горе наведеним радовима и ауторима, у Перућици се могу идентификовати сљедеће заједнице: термофилна заједница црног граба с јесенском шашиком *Seslerio – Ostryetum* Ht. 1950. Ова заједница се јавља у најнижим предјелима уз ријеку Сутјеску и прекрива претежно јужне и југозападне стрме падине.

Састојине црног бора *Laserpitio – Pinetum* Fuk. 1969, такође се јављају на релативно малим површинама и то фрагментално на лијевој и десној страни потока Перућица у нижим дијеловима прашуме.

Заједница букве и јавора глуваћа *Seslerio – Fagetum* Fuk. 1969, заузима положаје у најнижем дијелу брдског појаса прашуме на стрмим падинама Бешките, односно изнад најнижег дијела тока Перућице.

Брдске букове шуме заједнице *Mercuriali – Fagetum* Fuk. 1969, јављају се такође у доњем дијелу слива Перућице на мањим површинама, на стрмим сјеверним падинама, посебно су изражене на дијелу око водопада Скакавац.

Шуме јеле и букве *Abieti – Fagetum* (Fuk. et Stef) Fuk. 1969. Касније је на киселим смеђим земљиштима на верфенским шкриљцима и пјешчарима издвојена посебна асоцијација којој је дат назив *Orhido – Abietetum* Fuk., 1969.

Асоцијација *Orhido – Abietetum* Fuk. 1969, шуме јеле и смрче с буквом, добила је назив по врсти орхидеје *Orhis maculata* која се може углавном наћи у ливадским заједницама око прашуме. Ова заједница заузима највећу површину горског појаса прашуме, односно дио прашуме који је најмање доступан. Како сами аутори наводе, можда би бољи назив ове заједнице био *Galio (rotundifolii) – Abietetum* према округластом броћу, карактеристичној врсти заједнице.

Букове шуме с горским јавором чине дио предпланинског појаса *Aceri – Fagetum* Fuk. et Stef. 1958. Овдје је присутна и заједница *Vaccinio – Fagetum* Fuk (1966) 69, која представља уствари предпланинску букову шуму ниског узраста с ријетком примјесом смрче.

Предпланинска смрчева шума *Piceetum (illyricum) subalpinum* (Ht) emend. Fuk. 1969, Syn. *Piceetum croaticum subalpinum* Ht. 1938. је ограничена на извјесна екстремна станишта која се налазе у предпланинском појасу.

У горњем појасу прашуме су углавном заступљене асоцијације бора кривуља *Mugetum illyricum* (Ht) Fuk. 1969; *Gentiano (punctatae) – Mughetum* Fuk. 1969. и др.

При дефинисању типова шума у прашуми Перућица (Лучић, Р., 2017) установљени су сљедећи типови шума:

Тип шуме 1: Шуме букве и јеле (*Dentario trifoliae-Abieti-Fagetum typicum*) на кречњачким црницама

Тип шуме 2: Шуме букве и јеле (*Dentario trifoliae-Abieti-Fagetum*) на хумусно-силикатним и смеђим земљиштима

Тип шуме 3: Шуме букве и јеле (*Polypodio - Abietetum brachythecietosum* prov.) на хумусно-силикатним земљиштима на андезитима

Тип шуме 4: Шуме букве и јеле са смрчом (*Piceo-Abieti-Fagetum illyricum*) на смеђим земљиштима

Тип шуме 5: Шуме букве и јеле са смрчом (*Piceo-Abieti-Fagetum illyricum*) на кречњачким црницама

Тип шуме 6: Шуме јеле и смрче с буквом (*Galio rotundifolii-Abietetum*) на киселим смеђим земљиштима

Тип шуме 7: Субалпијска шума смрче (*Rhytidiadelpho lorei-Piceetum*) на органогеном дистричном хумусно-силикатном земљишту и органогеним црницама

Тип шуме 8: Субалпијска шума букве (*Ranunculo platanifolii-Fagetum*) на киселом смеђем земљишту

Тип шуме 9: Субалпијска шума букве (*Fagetum subalpinum s. lato*) на црницама и смеђим земљиштима.

Просјечна густина у наведеним типовима се креће од 0 до 412 до 1.212 стабала/ha. Просјечна запремина притом је 541 m^3 до 1.117 m^3 , просјечан текући запремински прираст је $3,93 \text{ m}^3$ до $12,02 \text{ m}^3$. Максималне димензије у прашуми основних врста дрвећа као едификатора су за јелу d_{max} 155 cm а h_{max} је 47,8 m, за букву d_{max} 130 cm а h_{max} је 40,7 m, за смрчу d_{max} је 146 cm а h_{max} је 46,7 m и за горски јавор d_{max} 131 cm а h_{max} је 33,0 m. Буква у субалпској зони има димензије d_{max} 44 cm а h_{max} је 22 m.

Структура и вриједности основних таксационих показатеља указују на тренутну доминантност оптималне развојне фазе на већем дијелу прашуме. Препорука је даље праћење токова спонтаног развоја прашуме на СОП које је установио Радован Лучић 2017. као и праћење еколошких процеса у цјелини у односу на климатске промјене.

Иако суштински овај локалитет је одавно препознат као прашумски тип шуме претпостављени статус није потврђен у досадашњем периоду законском регулативом.

У том смислу предлажемо ревизију Студије о вредновању којом би се озваничио статус Перућице као прашуме-у II категорију заштите.

У циљу увећања препознатљивости вриједности Перућице на глобалном нивоу цјелиходно је пријавити овај изузетни објект на Тентативну листу. Тентативна листа UNESCO је почетни, прелиминарни списак добара (природних и културних) које свака земља чланица планира да номинује за упис на Свјетску баштину UNESCO у будућности, служи као основа за припрему номинационих досијеа и показује посвећеност државе

заштите те баштине. У шумама Националног парка су дефинисане и неке друге специфичне намјенске цјелине.

У том смјеру, шумскопривредном основом, дефинисана је локација у ПЈ „Сутјеска” (01) у одјелу 103, одсјек а, површине 4,51 *ha*, као приједлог за једну од локација у едукативне сврхе. Наиме, на овој локацији, на веома малом простору је заступљено више од 25 дрвенастих врста.

На подручју Националног парка први пут је издвојена и картирана вегетација бора кривуља или тзв. клековина бора у површини од 271,62 *ha* (газдинска класа 6110). У оквиру газдинске класе 6110 издвојена је површина од 34,34 *ha* као приједлог за потенцијалне сјеменске објекте на подручју Националног парка.

Табела 6: Приједлог за потенцијалне сјеменске објекте

ПЈ	Одјел	Одсјек	Површина(ha)
01	77	с	6.77
01	80	с	27.57
Укупно:			34.34

3.3.2 Здравствено стање шума

При изради ОШПО на шумским екосистемима нису констатоване значајније штете биотичке и абиотичке природе. Ипак, притом су евидентирана спорадична и потенцијална присуства.

Најзначајније ентомолошке штеточине на букви су:

Phyllaphis fagi – буквина лисна ваш и *Cryptococcus fagisuga* – буквин штиташ.

Најзначајније ентомолошке штеточине на смрчи су:

Ips typographus – осмозуби смрчин поткорњак који је типична секундарна штеточина. Данас је препознат као једна од најчешћих штеточина у средњој Европи: *Pityogenes chalcographus* – шестозуби смрчин поткорњак.

Најзначајније ентомолошке штеточине на јели су:

Pityokteines curvidens – кривозуби јелин поткорњак, *Cryphalus piceae* – мали јелин поткорњак.

Најзначајније ентомолошке штеточине на храстовима су:

Cerambyx cerdo – велика храстова стрижибуба; *Scolytus intricatus* – храстов поткорњак а преноси споре гљива из рода *Ophiostoma*, које изазивају сушење стабала; *Tortrix viridana* – зелени храстов савијач; *Taumatopoea processionea* – храстов четник који се углавном јавља с другим дефолијаторима (губаром); *Euproctis chrysorrhoea* – жутотрба; *Lymantria dispar* – губар.

Најзначајније и најчешће патогене гљиве на букви су:

Nectria galligena – проузрокује вишегодишња оштећена, *Fomes fomentarius* – развија се као паразит или сапрофит, *Trametes gibbosa* – изазива бијелу активну трулеж.

Најзначајније и најчешће патогене гљиве на јели су:

Melampsorella caryophyllacearum – велике штете причињава у природним састојинама јеле, *Viscum album* – паразитна цвјетница.

Најзначајније и најчешће патогене гљиве на смрчи су:

Heterobasidion annosum

Под све већим притиском фактора ризика услед климатских промјена шуме су потенцијално угрожене од олујних вјетрова, суша, ледених киша, сњеголома и посебно шумских пожара.

3.3.3 Ловство

Ловиште „Зеленгора” припада групи ловишта којима се, у Босни и Херцеговини, већ од краја 19. вијека поклањала посебна пажња заштите и газдовања. Тадашње власти су одлучиле да у циљу боље заштите ријетких и проријеђених врста дивљачи на простору БиХ заштите подручје Зеленгоре с укупном површином од 43.227 хектара. Од тада газдовање овим простором уважава принципе посебне заштите и у таквом облику се спроводило и у вријеме Краљевине Југославије, али и непосредно по завршетку Другог свјетског рата у смислу још досљедније заштите установљавањем Националног парка „Сутјеска” и строго заштићеног подручја прашуме Перућице.

Данашњи статус ловишта „Зеленгора” у Републици Српској је одређен Рјешењем о установљавању посебних ловишта, а налази се на југоисточном дијелу Републике Српске и географски је смјештено између 18°24' и 18°52' источне географске дужине и 43°15' и 43°35' сјеверне географске ширине.

Подручје ловишта припада Јадранском (Неретва) и Црноморском (Сутјеска и Дрина) сливу, а територијално се простире на планинским масивима Зеленгоре, Волујка, Маглића, Вучева и дјелимично Лелије.

Подручје ловишта је врло изражене конфигурације, а карактеришу га уске долине и кањони ријека стрмих падина које у горњим дијеловима завршавају точилима испод стјеновитих коса иза којих се таласасто простиру планинске заравни из којих се опет издижу највиши масиви подручја. Просјечна надморска висина терена ловишта је око 1.450 *m.n.v.*, што га сврстава у типична планинска ловишта.

Распоред изворских вода, глечерских језера и сталних водотока у ловишту је готово идеалан. Извори су равномјерно распоређени по ловишту, а глечерска језера су смјештена у предјелима с надморским висинама од 1.060 *m.n.v.* (језеро Отеша) до 1.672 *m.n.v.* (Штиринско језеро) и налазе се у планинском комплексу Зеленгоре. Већи дио ловишта својим нагибом гравитира Црноморском сливу, а мањи дио Јадранском сливу.

Посебно ловиште „Зеленгора” је установљено Одлуком Владе Републике Српске, број 04/1-012-2-2163/15 од 5. 10. 2015. године („Службени гласник Републике Српске”, број 89/15), а Одлуком Владе Републике Српске број 04/1-012-2-606/16 од 17. 3. 2016. године одређена је Јавна установа Национални парк „Сутјеска”, Тјентиште, за корисника посебног ловишта „Зеленгора” и Уговором о додјели ловишта на коришћење број 12.06.1-332-468/16, од 14. 4. 2016. године додијељено је на коришћење Јавној установи Национални парк „Сутјеска”, Тјентиште. Општине на подручју којих је установљено ловиште су *Фоча, Гацко и Калиновик*.

а) Површина ловишта:

Укупна површина ловишта	49.106 ha
Ловна	47.406 ha
Неловна	1.700 ha
Структура површине ловишта	
Изграђене (неловне) површине	267 ha
Ливаде	3.639 ha
Комбинована пољопривредна површина	189 ha
Претежно пољопривредна земљишта с природном вегетацијом	653 ha
Лишћарске шуме	16.828 ha
Четинарске шуме	4.111 ha
Мјешовите шуме	6.802 ha
Природни пашњаци и травњаци	5.695 ha
Вриштине и трстеници	1.292 ha
Шикаре и шибљаци	4.009 ha
Стијене	1.152 ha
Подручја с оскудном вегетацијом (планинске зоне)	4.460 ha
Водотоци	8 ha

Табела 7: Ловно продуктивна површина, бонитет и капацитет за основне врсте дивљачи

Врста дивљачи	Ловнопродуктивна површина (ha)	Бонитет	Капацитет
Дивокоза	20.000	II	1.200
Срна	18.750	III	750
Медвјед	34.000	-	70
Велики тетријед	6.000	II	140
Дивља свиња	18.500	III	185
Зеца	6.660	IV	400

По намјени је посебно ловиште а тип ловишта је планинско ловиште. Надморска висина ловишта варира од 464 *m.n.v.* на најнижој локацији на мјесту улијевања ријеке Сутјеске у Дрину па до 2.386 *m.n.v.* на најдоминантнијој тачки ловишта на планинском врху Маглића. Према подацима из Ловне основе за Посебно ловиште „Зеленгора”, основне врсте дивљачи су дивокоза, срна, медвјед, велики тетријед, дивља свиња и зеца.

Табела 8: Преглед података о ловнопродуктивној површини, бонитету и капацитету за основне врсте дивљачи

Врста дивљачи	Ловно продуктивна површина (ha)	Бонитет	Капацитет
Дивокоза	20.000	II	1.200
Срна	18.750	III	750
Медвјед	34.000	-	70
Велики тетријед	6.000	II	140
Дивља свиња	18.500	III	185
Зеца	6.660	IV	400

Остале врсте дивљачи у ловишту

Према степену њихове заштите у овом ловишту се налазе следеће врсте дивљачи:

Стално заштићена дивљач: видра вјеверица, коке љештарке, орлови, соколови, шкањци, сове и гавран.

Остала ловостајем заштићена дивљач (аутохтоне врсте): љештарка (мужјак), јаребица камењарка, пољска јаребица и велики пух.

Остала ловостајем заштићена дивљач (миграторне врсте): дивља патка, дивљи голуб и шљука.

Дивљач ван режима заштите: Ово су аутохтоне врсте дивљачи које Закон о ловству не сврстава у категорију заштићених, али су присутне као стална дивљач, а евидентирана је присутност следећих врста у ловишту: вук, лисица, јазавац, дивља мачка, куна златица, куна бјелица и јастреб.

Табела 9: Приказ прољећног бројног стања основних врста

Ред. бр.	Врста дивљачи	Мушки	Женски	Млади	Укупно
1.	Срнећа дивљач	292	292	166	750
2.	Дивокозија дивљач	298	370	117	785
3.	Медвјеђа дивљач	28	27	9	64
4.	Дивље свиње	38	38	60	136
5.	Велики тетријед	64	76	-	140
6.	Зеца	-	-	-	360

Извор: Годишњи план ловства за 2023. годину (НП „Сутјеска“)

По цијелој површини ловишта распоређени су објекти, ловно-узгојни, као што су: хранилишта за преживаре – 42; хранилишта за сваштоједе – 5; солила – 138; појилишта – 10; као и ловно-технички објекти, затворене чеке – 5 (Казани, Равно Борје, Отеша, Сирова Гора, Ставровача); отворене чеке – 10 и високи засједи – 15.

Ловачке колибе:

– Ловачка колиба на локалитету Елез бара; удаљеност од Тјентишта 60 km, тип објекта је брванара.

Ловачке куће:

– Ловачка кућа на локалитету Доње баре; удаљеност од Тјентишта је 20 km; тип објекта је брванара.

– Ловачка кућа на локалитету Богуновац; удаљеност од Тјентишта је 35 km.

– Ловачка кућа на локалитету Орловачког језера; удаљеност од Тјентишта је 50 km; тип објекта је брванара.

Ловачки дом:

– Ловачки дом налази се на локалитету Добре воде, удаљеност од Тјентишта је 45 km.

3.3.4 Мјере заштите и гајења дивљачи

Мјерама заштите дивљачи и ловишта обухватају се све активности које се предузимају кроз:

- организовање ловочуварске службе,
- обиљежавање граница ловишта,
- заштиту од грабежљиваца,
- праћење здравственог стања дивљачи,
- спречавање штета од дивљачи и на дивљачи,
- заштиту од елементарних непогода.

Посебан акценат заштите се односи на површину Националног парка „Сутјеска” и трајно заштићеног строгог резервата прашуме Перућица, како би се обезбиједио апсолутан мир за све врсте дивљачи на овим подручјима.

Корисник ловишта (ЈУ НПС) је законски обавезан да обезбиједи и организује рад ловочуварске службе. У Посебном ловишту „Зеленгора” ловочуварску службу обавља десет професионалних ловочувара који су у сталном радном односу.

Подршка и сарадња с Полицијском управом Фоча не изостаје.

Сарадња с Полицијском станицом Тјентиште је на веома високом нивоу, као и сарадња с Полицијском станицом Калиновик, док сарадња с Полицијском станицом Гацко није наишла на разумијевање претпостављених.

Посебан акценат у циљу заштите ловишта и дивљачи ће се интензивирати у циљу што боље сарадње са свим сусједним ловиштима, како би се изводиле заједничке и координиране акције на заштити дивљачи и ловишта.

У годишњем плану се констатује веома изражен криволов у посљедње двије године, као и узнемиравање (посебно дивокозе) услед чега је одређени број дивокозије популације мигрирао у сусједна ловишта.

Сарадња с Државном граничном службом (ДГС) је на високом нивоу и у циљу заштите самог Националног парка и осталих дијелова ловишта сарадња се константно подиже на све виши ниво.

Стратешки приоритети у сектору ловства су везани за:

- Унапређење стања популација дивљачи,
- Увођење метода адаптивног управљања популацијама дивљачи,
- Развој система мониторинга популација дивљачи и њихових станишта, посебно у односу на негативан утицај климатских промјена,
- Институционални развој сектора ловства и сарадњу с другим секторима,
- Унапређење образовања и усавршавање стручних кадрова у ловству,
- Јачање научно-истраживачких капацитета у ловству,
- Укључивање локалних заједница и других заинтересованих страна у реализацију циљева газдовања ловиштима,
- Обавјештавање јавности, учешће јавности у одлучивању и подизање јавне свијести о значају очувања, заштите и одрживог коришћења дивљачи у специфичним условима НП „Сутјеска”,
- Повећање економских ефеката који се могу остварити рационалним коришћењем ловних потенцијала,

- Развој сектора ловства и сарадњу с другим секторима,
- Прекограничну сарадњу у области ловства и заштите фауне с НП „Дурмитор” и ПП „Плужине” (Црна Гора).

Одрживо управљање ловиштем се обезбјеђује изградом секторских оперативних планова (ловнопривредном основом и годишњим планом ловства).

3.3.5 Пољопривреда

Пашњаци и ливаде у Парку представљају одличан ресурс за напасање стоке. Сточари у току лjeta долазе из села у окружењу Националног парка. Пољопривредног земљишта је мало и чине га воћњаци са старим сортама воћа. „Национални парк због очуваних старих сорта воћа и старих аутохтоних пасмина стоке представља и значајан извор генетских ресурса пољопривредно значајних врста.”⁴ Подручје Националног парка богато је љековитим биљем, поготово на планинским ливадама, затим гљивама и шумским плодовима.

НП „Сутјеска” је вршио откуп домаћих производа од произвођача с простора општине Фоча, те других општина у окружењу за потребе својих угоститељских објеката.

Регистрована пољопривредна домаћинства имала су прилику да продају своје производе ЈУ НП „Сутјеска”. Локални пољопривредни произвођачи су у прилици користити најпосјећеније тачке Парка за сезонско пласирање својих производа у оквиру штандова и угоститељских објеката, иако се још не може говорити о специјализацији или комерцијализацији пољопривреде под утицајем Парка. НП „Сутјеска” је вршио откуп домаћих производа од произвођача с простора општине Фоча, те других општина у окружењу за потребе својих угоститељских објеката.

У 2022. години извршена је сертификација органских производа (кромпир и пасуљ) које је произвела ЈУ Национални парк „Сутјеска”. Започети процес сертификације се наставља како би и други природни ресурси попут љековитог и ароматичног биља, боровнице, сријемуша и др. били обухваћени индикаторима и критеријумима очувања и одрживости.

3.3.6 Error! Bookmark not defined.

У односу на високу предиону (пејзажну) садржајну вриједност НП „Сутјеска” један од специфичних циљева Плана управљања је усмјерен на одрживост затечене вриједности.

Критеријуми који су помогли при идентификацији типова предјела су везани за:

1) природне карактеристике: климатске, геоморфолошке, геолошке, хидролошке, педолошке, вегетационе и др. при чему у вриједносном смислу у НП „Сутјеска” доминирају геоморфолошке (дубоке клисурасто-кањонске долине, високи планински гребени, богињави карст на планинским платоима, те читав низ површинских и подземних облика карстног рељефа), хидролошке (ријеке Сутјеска, Хрчавка и Јабучица и горска језера Горње и Доње баре на југоисточној Зеленгори, Котланичко, Штиринско, Орловачко, Црно и Бијело језеро), водопад Скакавац, вегетационе (шумски и ливадски елементи предјела све до прашумских типова – Перућица) и рељефне (спонтаност и смјена предионих елемената језера – кречњачких феномена у клисури, шуме и поља);

2) културне карактеристике: просторна заступљеност културног наслеђа, које чини јединство с радом створеним и традицијом пренијетом наслеђеним вриједностима из прошлости, а садржи непокретно културно наслеђе (Спомен-комплекс Тјентиште, спомен-обиљежја Савин гроб и Љубин гроб, стећци, некрополе, надгробни споменици, остаци

старих градова, традиционално градитељство и традиционални начин коришћења пољопривредног земљишта);

3) заштићена подручја, еколошку мрежу и културна добра (Национални парк као изузетно национално природно добро, специфични сегменти природне вриједности станишта – фрагментисана станишта црног бора и црног граба и др. ендемичних и реликтних врста; евидентирана значајна станишта за *NATURA 2000*);

4) социо-демографске карактеристике: катун (традиционално градитељство и екстензивна пољопривреда), начин коришћења подручја и др.;

5) естетске и визуелне вриједности (честа смјена предионих елемената, орографија и рељефна израженост, визуелни утисци и дугачке визууре);

6) квалитет стања животне средине (очуваност природе и карактера предјела) и активности које утичу на животну средину (екстензиван – ограничен начин коришћења у односу на природни потенцијал).

Подручје Националног парка „Сутјеска” обухвата кањонски дио лијевих притока Дрине с ужим и ширим залеђем.

Предиона разноврсност Парка последица је природних вриједности и типова предјела који се смјењују с антропогено измијењеним предјелима укључујући остатке високопланинских села, катуне и новостворене туристичке садржаје.

Читаво подручје представљено је са скупом планинских узвишења и изражених површи које су просторно одређене и испресијецане током Сутјеске. С јужне, западне и сјеверозападне стране Парк оивичавају моћне литице и кречњачке стране Маглића, Вољујака, Зеленгоре и кањона Сутјеске, које достижу висину на неким мјестима до и преко 2.000 *m.n.v.*

Простор Националног парка „Сутјеска”, као добрим дијелом кречњачко подручје, одликује се и читавим низом кречњачких облика рељефа од необичних стијена и литица до јама и кречњачких депресија и увала.

Шуме као предиони елемент доминирају Националним парком, заузимајући 64,9% површине Парка, док пољопривредне површине заузимају 8,2% и остале површине 25,9%.

Нажалост, биолошка разноврсност, као и предиона разноврсност су угрожене због губитка дијела травних површина, све мање кошење ливада доводи до губитка наведених станишта услед рефорестације. Исте ефекте затичемо и после шумских пожара.

Error! Bookmark not defined.

3.4 Управљање туризмом и прилагођавање туризма на изазове климатских промјена у Националном парку „Сутјеска”

3.4.1 Просторни обухват, зоне заштите и туристички потенцијали

Национални парк „Сутјеска” је најстарији и највећи национални парк у Републици Српској и Босни и Херцеговини, који чува најразноврснији комплекс екосистема у Босни и Херцеговини и један је од најосебујнијих на простору југоисточне Европе. У оквиру Националног парка „Сутјеска” налази се и Природни резерват „Перућица”, површине 1.234 *ha*, за који је 17. маја 1952. године Влада Народне републике Босне и Херцеговине донијела Одлуку о издвајању Перућице „из редовног шумарског господарења, као шумски објект потребан научним истраживањима и настави”. Рјешењем Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости Босне и Херцеговине, 3. јуна 1954. године подручје Перућице увећано је за 200 *ha* (1.434 *ha*) и стављено под заштиту државе као природни резерват. У Перућици, највећој и најочуванијој прашуми Европе, строго је забрањена било каква интервенција и уплитање човјека.

На подручју Националног парка „Сутјеска“ налазе се многобројни споменици старије и новије историје. Парк је препознатљив по споменицима из Другог свјетског рата. Спомен-костурница на Тјентишту, у којој су сахрањени посмртни остаци 3.301 борца са Сутјеске, изграђена је 1958. године. Монументални споменик, рад Миодрага Живковића, свечано је откривен 5. септембра 1971. године, а Спомен-кућа Битке на Сутјесци, дјело Ранка Радовића, отворена је 27. јула 1975. године.

У складу са Законом о заштити природе, а захваљујући изванредним природним вриједностима и њиховој очуваности, одлуком Народне скупштине Републике Српске Национални парк „Сутјеска“ је од 2000. године уврштен у II категорију *IUCN*, која подразумијева да је национални парк подручје с већим бројем разноврсних природних екосистема, истакнутих пејзажних карактеристика и културног наслеђа у којем човјек живи усклађено с природом, намијењено очувању постојећих природних вриједности и ресурса, укупне пејзажне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу с принципима заштите природе и одрживог развоја.

За подручје Националног парка доноси се просторни план подручја посебне намјене и план управљања националним парком. Просторни план подручја посебне намјене Националног парка „Сутјеска“ још увијек није донесен. План управљања Националним парком „Сутјеска“ за период 2014–2029. године усвојен је 2014. године.

Подручје Националног парка „Сутјеска“, због утицаја топлих маса из Медитерана, одликује слабије измијењена планинска клима. За климу овог подручја карактеристичне су појаве магли те температурне инверзије честе у зимским ноћима. Средње годишње температуре су нешто изнад $+8\text{ }^{\circ}\text{C}$. Просјечне негативне температуре су у децембру, јануару и фебруару, и крећу се од $-1,4\text{ }^{\circ}\text{C}$ до $-4,5\text{ }^{\circ}\text{C}$. Најтоплији мјесеци су јул и август, с просјечним температурама до $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$. Апсолутне минималне температуре спуштају се и до $-22\text{ }^{\circ}\text{C}$, а апсолутне максималне пењу и преко $+30\text{ }^{\circ}\text{C}$. Просјечне годишње падавине у облику кише и снијега су изнад 1.400 mm , а на највишим локалитетима снијег се задржава током цијеле године.

Пејзаж Националног парка „Сутјеска“ чине бројни садржаји: дубоке ријечне долине, високе планине, планинске голети, леднички облици рељефа, ледничка језера, листопадне и четинарске шуме, планинске ливаде и пашњаци изузетне туристичке вриједности.

У типичном планинском подручју Парка смјењују се вијенци: Вучево, Маглић, Волујак, Зеленгора. Кроз Парк протиче 17 ријека и планинских потока, а најпознатије су Сутјеска и Хрчавка које се улијевају у ријеку Дрину 10 километара низводно од Парка. У Националном парку постоји пет језера (Црно, Бијело, Орловачко, Доње баре и Горње баре). Још три језера (два природна – Штиринско и Котланичко и једно вјештачко – Бориловачко) су под будним оком Националног парка „Сутјеска“. Ова ледничка језера, названа „горске очи“, расута су по линији која дијели субпланински и горски појас.

„Подручје Националног парка карактерише изражена висинска разлика великог броја биљних заједница на овом простору, и то почев од ливадских екосистема, шумских заједница, као и вегетација камењара, точила и планинских рудина.”⁵ Флора садржи више од стотину врста биљака и гљива од којих се већина, према Црвеној листи биљака *IUCN*, класификује као ријетке, осјетљиве и угрожене врсте. Парк највећим дијелом припада шумама букве и јеле са смрчком, док су на стаништима у кањону водотока распрострањене реликтне шуме црног бора, црног граба и јавора и липе. За ниже предјеле везане су храстове фитоценозе.

У срцу Парка смјештен је строги природни резерват Прашума „Перућица”, површине 1.434 *ha*. Убраја се у највећи очувани прашумски резерват у Европи. Смјештен је у процјепу између највиших планинских врхова – Маглића, Сњежнице и Волујака и обухвата цијело сливно подручје истоимене рјечице која протиче њеним средишњим дијелом. Као специфичност издваја се и коритасто удубљење Перућичког потока, с хидрогеолошким феноменом водопадом Скакавац, који се у срце прашуме обрушава с висине од 75 *m*. У резервату се срећу најљепши примјерци букве, смрче, јеле старости и до неколико вијекова и висине до 50–60 *m*. У резервату није дозвољена ни сјеча болесних стабала која се сруше од посљедица природних непогода.

3.4.2 Културно-историјско наслеђе

Поред природних вриједности Национални парк „Сутјеска” обилује елементима културно-историјског наслеђа. Материјални остаци, писани извори и споменици свједоче о присуству људи на простору Парка. Данас је унутар Националног парка „Сутјеска” активно неколико катунa на Зеленгори, као и катун на Пријевору, испод самог врха Маглића, у којима се могу срести најстарији елементи материјалне и духовне културе (традиционално градитељство, аутентичан начин припреме сира и кајмака...).

Национални парк „Сутјеска”, између осталог, познат је по Меморијалном комплексу Битке на Сутјесци на Тјентишту, и многим малим споменицима посвећеним догађајима и личностима из Другог свјетског рата. Битка на Сутјесци се одиграла од 15. маја до 16. јуна 1943. године. Меморијални комплекс чине монументални споменик Битке на Сутјесци, Спомен-кућа Битке на Сутјесци и други појединачни локалитети. Централни споменик, монументалних димензија и једно од ремек дјела меморијалне архитектуре, подигнут је 1973. године. Подигнут је испред костурнице, саграђене 1958. године, у којој је сахрањен 3.301 борац који је пао у бици на Сутјесци. Иза споменика се налази отворени амфитеатар, а у његовој непосредној близини изграђен је музеј. Спомен-комплекс припада Националном парку „Сутјеска” и један је од најсложенијих и највећих те врсте у бившој СФР Југославији.

У простору Националног парка „Сутјеска” подигнут је и већи број споменика у знак сјећања на партизанске жртве из Другог свјетског рата:

- Тјентиште – Спомен-обелиск палим борцима Прве далматинске пролетерске бригаде;
- Крекови – Спомен-обелиск на мјесту погибије народног хероја Саве Ковачевића;
- Озрен – Спомен-обелиск на мјесту рањавања Тита;
- Доње баре – Спомен-обелиск Другој далматинској бригади;
- Прибој, локалитет Каменолома – Спомен-плоча палим борцима Десете херцеговачке пролетерске бригаде;
- Прибој – Спомен-обелиск Шестој личкој пролетерској дивизији;
- Боровно – Спомен-обелиск на мјесту погибије народног хероја Шерифа Лоје и 12 бораца Фочанске омладинске чете;
- Драгош седло – Спомен-обелиск Нурији Поздерцу, првом потпредсједнику АВНОЈ-а.

У складу са напријед наведеним чињеницама, Законом о културним добрима и посебном одлуком, утврђено је да комплекс Тјентиште има статус културног добра од изузетног значаја („Службени гласник Републике Српске“, бр. 90/09). Овим је потврђен његов посебан значај за очување културно-историјског и меморијалног наслеђа Републике Српске.

На територији Националног парка евидентирани су и други елементи културно-историјског наслеђа распоређени на неколико локација:

- Античка цеста Чемерно–Челебићи (дијелови цесте покривени турском калдрмом);
- Шадићи: шест праисторијских тумулуса из бронзаног/гвозденог доба, некрополе са 200 стећака 14–15. вијека, одбрамбена кула од грубо клесаног камена из 18–19. вијека;
- Пријеђело: Градац – праисторијска градина из бронзаног/гвозденог доба, црква Светог Ђорђа из 14–15. вијека, некропола (гробови и стећци) из 16. вијека, остаци цркве Ђурђевице и некрополе из 16–17. вијека;
- Суха: пет надгробних споменика из бронзаног доба;
- Мркаље: осам камених тумулуса из бронзаног/гвозденог доба;
- Тођевац: остаци утврђеног града, камене столице уклесане у стијену из средњег вијека;
- Вратар: остаци утврђеног града из средњег вијека (на Листи непокретних културних добара Републике Српске)
- Нинковићи: некропола с изрезбареним надгробницима из 14–16. вијека;
- Попи: православна црква Успења богородице из 17. вијека.

3.4.3 Туристичка понуда

Природне (клима, рељеф, вода, ваздух, флора и фауна) и културно-историјске (култура, цивилизација, традиција и обичаји) вриједности чине основни туристички потенцијал који пружа Национални парк „Сутјеска”. Подручје Парка одликује изузетна љепота и разноврсност пејзажа, као природних тако и културних. Посебну туристичку атракцију и пажњу туриста привлачи неколико видиковаца погодних за фото-сафари:

- Драгош седло – 1.306 *m* (поглед на Перућицу и водопад Скакавац),
- Бешкита – 1.275 *m* (поглед на Перућицу и долину хероја – Тјентиште),
- Пријевор – 1.668 *m* (поглед на Маглић и ланац врхова – од Трновачког Дурмитора, Студенца и Бадња на Волујаку и зеленгорских висова у даљини),
- Борић – 1.475 *m* (поглед на кањон Сутјеске и планине Вучево, Маглић, Волујак, прашуму Перућица, Драгош седло и Пријевор, Тјентиште, остатке старих градова Вратар и Вратац, као и Косман).

Посебне зоне туристичке понуде су ледничка језера. На платоу Зеленгоре налази се осам језера од којих је пет унутар граница Парка (Црно, Бијело, Орловачко, Доње баре и Горње баре). Од три језера која се налазе ван Парка два су природна (Штиринско и Котланичко), док је Бориловачко језеро вјештачко. На јужној страни Маглића, на територији Црне Горе, налази се Трновачко језеро, ледничког поријекла, саставни дио туристичких путовања кроз НП „Сутјеска”.

На језерима, као и на ријекама (Сутјеска, Хрчавка, Јабушница) могућ је спортски риболов, дефинисан одговарајућим прописима.

Национални парк „Сутјеска” управља и ловиштем „Зеленгора” (49.106 *ha*), у ком се врши узгој, заштита и одстрел дивљачи, медвједа, дивље свиње, дивокозе, срне и тетријеба. Ловиште представља значајан природни и уједно туристички ресурс Парка. Захтијева одговорно газдовање, као претпоставку одрживог ловног туризма.

Подручје Парка пружа могућности за разне видове туризма:

- екотуризам,
- научно-едукативни,
- спортско-рекреативни туризам,
- здравствени туризам,
- културно-историјски туризам,⁶
- конференцијски туризам.

Национални парк „Сутјеска” има квалитетну и прилично густу мрежу планинарских путева. Како још увијек не постоји карта тих путева, то се одражава на могућност туристичких кретања.

Неке од планинарских тура које организује Планинарско друштво „Зеленгора” су:

- Видовдански успон на Маглић (2.386 *m*),
- излет прашумом Перућицом (1.670 *m*) као и обилазак водопада Скакавац,
- излет по планини Зеленгора (2.015 *m*), успон на Угљешин врх, Кошуту, Видеж, као и обилазак језера (Црно, Бијело, Орловачко ...).

Планинарско-спелеолошко удружење „Вучја стопа” организује планинарске туре:

- успон на највиши планински врх БиХ, Маглић и посјета Трновачког језера,
- планинарење планинским масивом Зеленгора с обиласком ледничких језера,
- посјета прашуми Перућици с јединственим водопадом Скакавац (75 *m*).

Препоручене планинарске стазе у Националном парку „Сутјеска”:

- Тјентиште (8559 *m*) – Боровно – Драгош седло – Локва Дернечиште – Маглић (2.386 *m*),
- Суха – Волујак (2.294 *m*),
- Пријевор – Маглић (2.386 *m*).

У Националном парку постоји бициклистичка стаза дуга 48 *km* (Тјентиште – Милин кладе – Хрчавка – Доње баре – Хрчавка – Добри До, Љубин гроб – Црно језеро – Стари катун, Видеж – Завидеж – Џефер поток – Орловачко језеро).⁷

На подручју Националног парка „Сутјеска” постоје одлични услови за хајкинг, а препоручене руте су:

- обилазак глечерских језера на Зеленогори,
- хајкинг тура Пријевор – Трновачко језеро,
- хајкинг тура прашумом Перућица,
- хајкинг тура Ковачев пањ (620 *m*) – Доње баре – Горње баре – Орловачко језеро (1.438 *m*),
- хајкинг тура Доње баре – видиковац Борић,
- хајкинг тура Драгош седло – Суха,
- хајкинг тура Суха – Трновачко језеро.

Најпопуларнија активност која се организује у оквиру Националног парка „Сутјеска” је рафтинг на ријеци Тари. Кањон Таре представља једну од ријетких оаза нетакнуте природе и резерват је за многе ендемске врсте биљака и животиња због чега је 1977. године уписан у *UNESCO*. Дужина Тара рафтинг спуста, од полазне тачке Брштановица до Шћепан поља, износи око 19 *km*, а трајање зависи од водостаја ријеке Таре.

Кањонинг је једна од релативно младих активности у региону. У понуди Националног парка „Сутјеска“ су два кањона: Невидио (Црна Гора) и Хрчавка (Национални парк „Сутјеска“). Кањон Хрчавке дуг је 13 *km*, трајање туре је 5–6 часова, а тежина туре спада у средње захтјевну.

У понуди Националног парка „Сутјеска“ је и јахање коња, као и вожња квадовима.

Прва трка с препрекама под називом „Трка хероја“ одржана је у септембру 2023. године. Стаза дуга 7 *km* је водила из омладинског кампа, кроз долину хероја, до споменика Битке на Сутјесци, те кроз Сутјеску преко моста у омладински камп, уз више препрека и захтјевних дионица.⁸

У циљу промоције и очувања заштићених подручја природе, Национални парк „Сутјеска“, кроз финансирање из ЕУ у оквиру пројекта *EU4Business*, а у сарадњи са Шумарским Факултетом из Бање Луке имплементирао је пројекат „Иновативне технологије за бољу заштиту – Виртуелна стварност унутар Перућице“, у оквиру којег је формиран и у јуну 2023. године отворен Центар за виртуелну стварност у Перућици чиме је омогућена виртуелна посјета овом јединственом резервату природе. Изложбени простор Центра за виртуелну стварност пружа бројне едукативне могућности, попут *on-line* предавања у школама, како би се ученици, гледајући шта се дешава у реалном времену, упознали с највећом прашумом у Европи. Инсталирано је преко 150 програма едукативног и забавног карактера за све заљубљенике у природу, науку, образовање, прилагођених различитим старосним групама. У склопу Центра за виртуелну стварност налази се и конференцијска сала са 140 мјеста.

Центар за виртуелну стварност у Перућици организује едукативне туре за ученике основних и средњих школа, студенте и друге заинтересоване групе (прилагодити несметан приступ и особама с инвалидитетом), кроз које их упознаје с природним и културно-историјским наслеђем Националног парка „Сутјеска“. Туре су прилагођене групама и у њима је заступљен и едукативни и рекреативни сегмент.

У оквиру пројекта „Виртуелна стварност у Перућици“ креирано је 10 нових туристичких програма и промотивних пакета, те побољшано 5 постојећих туристичких програма. Потписани су меморандуми о разумијевању и сарадњи с 10 туристичких агенција из БиХ које ће вршити продају наведених програма, као и других аранжмана НПС-а.

Веб-страница Виртуелна Перућица

<https://www.virtuelnaperucica.com/sr/naslovna/> У оквиру пројекта Виртуелна стварност унутар Перућице креирана је веб-страница на којој су представљени сви резултати спроведених активности током трајања пројекта, као и цјелокупна понуда НП „Сутјеска“.

Девастирани Музеј битке на Сутјесци обновљен је 2019. године. Од инфо-центра из 1958. године, преко организоване музејске поставке 1962. године, те након потпуног реновирања 1985. године, Музеј је био свједочанство храбре борбе за слободу и идеале. Музеј броји преко 400 експоната и у току љетње сезоне посјети га око 6.000 посјетилаца.

Један од значајнијих и посјећенијих културних догађаја у Националном парку „Сутјеска“ је Фестивал за младе ОК Фест који се развио из Кампа пријатељства. Осмишљен као вид промоције омладинског и екотуризма посјетиоцима нуди разне садржаје у оквиру забавно-едукативних зона: Агора зона (панел дискусије и мини конференције у сарадњи с партнерским омладинским и студентским организацијама), Умјетничка зона (музички

концерти, филмске и позоришне пројекције) и Адреналин зона (планинарење до подножја Маглића, рафтинг на Тари, посјета прашуми Перућици, спортске активности). За реализацију ове манифестације ЈУ Национални парк „Сутјеска” је утврдио реалну цијену коштања у односу на принцип ликвидности. У том смислу неопходно је увести еколошку таксу за сваку продату улазницу на ОК Фест. Такса може бити саставни дио улазнице, а организатор ОК Феста је дужан да уплати укупан износ таксе ЈУ Националном парку „Сутјеска”.

На простору Националног парка „Сутјеска”, у току љетње сезоне, организује се и неколико манифестација од којих су најзначајније:

- ОК фест (мјесец јул)
- Европски дан паркова – 24. мај,
- Дан Битке на Сутјесци – 13. јун,
- Видовдански успон на Маглић – посљедњи викенд јуна,
- Ауто-мото рели „Сутјеска” – јул,
- Сајам сира, вина, меда и традиционалних производа – август,
- Дани боровнице и језера Зеленгоре – август,
- *Off road rally „Zelengora”* – октобар.⁹

Угоститељски капацитети

Угоститељски капацитети у Националном парку „Сутјеска” углавном су у Тјентишту и у власништву су Парка.

Хотел „Младост”, саграђен 70-тих година, дјелимично је реконструисан и располаже са 63 једнокреветне, двокреветне и трокреветне собе укупног капацитета од 160 лежајева и угоститељских услуга (ресторан капацитета 140 мјеста + тераса са 150 мјеста). Од осталих смјештајних капацитета ту су:

- Павиљон А (30 лежајева), у функционалном стању,
- Павиљон Б (69 лежајева),
- Павиљон Д је без гријања,
- Павиљон Ц је у функционалном стању,
- Павиљон Г (89 лежајева).

Планирана је обнова павиљона Ц (30 лежајева) и Д (43 лежаја), при чему је планирано да павиљон Д, уз смјештајне капацитете, буде претворен у истраживачко-еколошки центар за студенте.¹⁰

Објект Хотел „Младост” с павиљонима ради током цијеле године, док остали објекти раде од априла до новембра. На располагању посјетиоцима су и спортски терени за фудбал, кошарку, одбојку и велики отворени базен који треба реконструисати.

У Омладинском кампу Тјентиште налазе се два бунгалова капацитета 12 лежајева. Први бунгалов нуди четири двокреветне собе, а други двије двокреветне собе. Свака соба има купатило без туша, али постоје санитарни чворови с тушевима у кампу.

У склопу Националног парка „Сутјеска” налазе се:

- Планинска кућа Доње баре (4 лежаја),
- Планинска кућа Орловачко језеро (4 лежаја),

- Планинска кућа Богуновац (4 лежаја),
- Планински дом Добре воде (8 лежајева)
- катуну на Пријевору у подножју Маглића (18 лежајева у 3 катуну од којих је један активан).

Сви смјештајни (хотел, павиљони и планинске куће) и угоститељски (ресторан у склопу хотела „Младост“ и ресторан Језеро) објекти захтијевају дјелимичну или потпуну санацију (кровна конструкција, унутрашње уређење, електроинсталације, водоводне инсталације, канализација, изградња система за гријање, спољно уређење...). Да би катуну на Пријевору били у пуној туристичкој функцији неопходно је обезбиједити снабдијевање електричном енергијом (путем агрегата).

На Доњим барама постоје темељи порушеног ловачког дома. Овај објект би требало поново изградити и ставити у функцију туристичке понуде Парка.

У подножју споменика Битке на Сутјесци на Тјентишту налазе се виле „Волујак“ и „Маглић“, с 30 лежајева подијељених у 5 апартмана. У близини вила налази се ресторан националне кухиње „Комлен“ који нуди широк избор домаће традиционалне кухиње и интернационалних специјалитета.

Од осталих смјештајних капацитета ту су још и кампови на Тјентишту капацитета 100 мјеста и камп на Орловачком језеру са 130 мјеста. Камп Сутјеска на Тјентишту је у приватном власништву, поред смјештаја у личним камп-кућицама и шаторима, нуди посјетиоцима и смјештај у бунгаловима (90 лежајева) и апартманима смјештеним у главном објекту изнад ресторана у којем се нуде домаћи специјалитети.

„Фактори који негативно утичу на туристичку понуду Националног парка „Сутјеска“ везани су за лоше смјештајне капацитете, неразвијену организацију и искуство, структуру особља, слабу повезаност с туристичким дестинацијама и агенцијама.“

Перспективни видови туризма:

Подручје Националног парка „Сутјеска“ располаже могућностима за развој различитих видова туризма и конкурентних туристичких производа:

1. Боравишни туризам

Неопходна је изградња нових и (или) реконструкција постојећих смјештајних капацитета и туристичких садржаја, првенствено у подручју Тјентишта.

2. Транзитни туризам

Овај вид туризма подразумијева ефикасније вредновање туристичких потенцијала на Тјентишту, садржајнију туристичку понуду, унапређење туристичке инфраструктуре, ефикаснији маркетинг.

3. Културно-манифестациони туризам

Постојећим културним манифестацијама придодати нове (културне, спортске, гастрономске и сличне манифестације), које ће окупити туристе из регионалног окружења и задржати их неколико дана.

4. Планинарење и пјешачење

Неопходно је формирати и обиљежити стазе за пјешачење и планинарење које ће задовољити захтјеве туристичке тражње.

5. Брдски бициклизам

Развијати брдски бициклизам формирајући такозване линије које ће омогућити кретање бициклиста уређеним стазама с пунктовима и сигнализацијом до најатрактивнијих локација (видиковци, културни споменици...).

6. Авантуризам

Вреднујући изузетне природне садржаје, радити на промоцији и унапређењу авантуристичких активности које подижу адреналин: попут рафтинга, кањонинга, бициклизма, вожње квадова.

7. Фото-туризам

Радити на промоцији овог вида туризма и промоцији туристичких вриједности Парка, с акцентом на пејзажне вриједности, могућности фото-лова и сл.

8. Риболовни туризам

Одговорно газдовање језерима у оквиру Парка подразумијева редовно порибљавање и развој риболовног туризма. Радити на промоцији овог вида туризма који би могао бити компатибилан излетничком, екотуризму и здравственом туризму. Одговорно газдовање водотоцима и брига о рибљем фонду могу унаприједити и риболовни туризам на водотоцима у оквиру Парка.

9. Екотуризам

Развијати туристичке програме који преферирају туристичке вриједности Парка, одговоран однос према животној средини, боравак и здравствену корист од боравака у здравој животној средини и сл. Други аспект односи се на ловни екотуризам (осматрање дивљачи и фауне у цјелини) уз одговарајући надзор запослених пратиоца.

10. Едукативни туризам

Организација едукативних тура и радионица које пружају информације о заштити природе, екологији, биодиверзитету, култури, историји...

11. Образовни туризам

Организација студијских програма и екскурзија за школе и универзитете како би се подстакло адекватно образовање о природном окружењу.

3.4.4 Просторно-плански приступ

Подручје Националног парка „Сутјеска“ својим географским положајем представља стратешки и капитални интерес државе, јер је ријеч о пограничној области и простору изузетних природних и културно-историјских вриједности. Из тих разлога бржи туристички развој простора Националног парка „Сутјеска“ треба базирати на активностима које подразумијевају остваривање политике регионалног развоја и развоја неразвијеног подручја, какво је у основи подручје Парка и фаворизовање програма и пројеката који се базирају на концепту интегралног развоја, уз строго контролисано коришћење природних потенцијала и ресурса те простора уопште, и уз строге мјере заштите природе. Република Српска је препознала значај и прекограничне сарадње и важност учешћа у свим активностима које се спроводе с циљем заједничке заштите и очувања, те у складу с тим је подржала израду Студије изводљивости о успостављању прекограничног заштићеног подручја „Дурмитор – Кањон Таре – Сутјеска“. Студија је рађена за прекогранично заштићено подручје Резерват биосфере „Тара“, у чији би састав ушло: подручје Националног парка „Сутјеска“ с планираним проширењем, планирани Национални парк „Кањон Таре и Љубишња“ у Републици Српској, те Национални парк „Дурмитор“ и Парк природе „Пива“ у Републици Црној Гори.

Одлуком Владе Републике Српске проглашен је Парк природе „Тара“ (Службени гласник Републике Српске, бр. 72/22, 94/25), површине 14.453,38 ха на територији Општине Фоча.

Простор Националног парка „Сутјеска“ системску заштиту има у важећој просторно планској документацији у Републици Српској заснованој на просторном плану Републике Српске, просторном плану подручја посебне намјене и просторним плановима јединица локалне самоуправе.

У контексту развоја туризма у заштићеним подручјима важно је имати визију која ће (колико је могуће) сагледати могуће посљедице које туристички процес носи. Увидом у просторно-планску документацију која је рађена и донесена за територију Босне и Херцеговине, а потом и за Републику Српску (у периоду од 1995. године) евидентирано је да је сваки плански документ предвидио заштиту Националног парка „Сутјеска“. Измјенама и допунама Просторног плана Републике Српске до 2025. године предвиђено је проширење Националног парка „Сутјеска“. Ипак, то проширење, по свему судећи, било би баласт за ЈУ Национални парк „Сутјеска“, имајући у виду њене финансијске могућности и с тим у вези ограничења организовања свих активности које се по природи ствари подразумевају.

Планским документом идентитет је означен као основни фактор просторног развоја Републике Српске и основ за јачање привлачности одређене територије, како за инвеститоре или туристе, тако и за грађане који ту живе и који се преко идентитета вежу за територију и ангажују око њеног развоја или уређења. Национални парк „Сутјеска“ издвојен је као чувар и носилац природног идентитета који се заснива на аутохтоној и очуваној природи те на културном капиталу. Истим планским документом у оквиру Просторно-функционалног структурирања територије Републике Српске укупна територија је подијељена на туристичке зоне у оквиру којих се издвајају туристичка подручја с доминантним туристичким мотивима/дестинацијама. Фочанско-вишеградској туристичкој зони припада Фочанско-туристичко подручје (I ранг), а у Енергетско-агро-туристичкој регији Требиње – Фоча издвојено је Туристичко-енергетско акционо подручје Фоча у оквиру кога је апострофиран туризам у оквиру Националног парка „Сутјеска“ као дио јединствене туристичке зоне Тјентиште – Сутјеска – Маглић.

Национални парк „Сутјеска“, према свим својим карактеристикама, нарочито погодује развоју екотуризма, транзитног туризма и спортско-авантуристичког туризма. Но, ти видови туризма ни на који начин не умањују могућност низа осталих видова туризма (манифестациони, омладински, спортско-авантуристички, лов и риболов, вјерски, градски, сеоски, авантуристички, омладински, научно-едукативни) у појединим дијеловима Парка.

Просторни план Републике Српске је кровни плански документ у Републици чије смјернице и планске мјере су обавезујуће за све остале врсте докумената на нижем нивоу. Актуелни план издваја регију у оквиру које је предложено акционо подручје с доминантним функцијама туризам и енергетика, а сваки план који се буде радио мора бити усаглашен с одредбама из Просторног плана Републике Српске.

3.4.5 Становништво

Национални парк „Сутјеска“ се територијално простире на подручју сљедећих општина у омјеру:

- Фоча: 87,3%,
- Гацко: 12,4%,
- Калиновик: 0,3%.

Према Измјенама и допунама Просторног плана Републике Српске, у односу на степен развијености, Општина Гацко се убраја у развијене, Фоча у средње развијене док је Калиновик изразито неразвијена општина¹¹.

Демографски ресурси представљају једну од слабости ове регије, прије свега у квантитативном смислу, али и у погледу негативних трендова (старосна и квалификациона структура). Овај негативни тренд захтијева квалификовану стратегију на нивоу читаве регије, али и посебне мјере на нивоу оних јединица локалне самоуправе које за то имају веће стручне капацитете, као и уз већу подршку Републике и њених институционалних капацитета.

Табела 10: Процјене становништва, на територији општина на којима је дјелимично смјештен НП „Сутјеска“, 2021 – сред. године^{*12}

Територија	Пол	Укупно	Старост				
			1–19	20–39	40–59	60–79	>79
Фоча	У	16.423	2.600	3.991	4.349	4.392	1.091
	М	8.337	1.376	2.153	2.340	2.047	421
	Ж	8.086	224	1.838	2.009	2.345	670
Гацико	У	8.210	1.614	2.033	2.234	1.869	460
	М	4.207	850	1.119	1.156	904	178
	Ж	4.003	764	914	1.078	965	282
Калиновик	У	1.669	214	361	406	537	161
	М	865	105	209	245	248	58
	Ж	804	99	152	161	289	103

Насељно мјесто Тјентиште у потпуности улази у састав Националног парка, док насељена мјеста Изгори, Говза, Тођевац, Ђурев и Попов Мост дијелом улазе у састав Националног парка. Демографском анализом обухваћен је преглед броја становника на заштићеном подручју (Табела 11).

¹¹ Измјене и допуне Просторног плана РС до 2025. године, Одлука бр. 2/1-021-214/14 („Службени гласник Републике Српске”, бр. 15/15) стр. 69

¹² Градови и општине у Републици Српској, 2022.

Табела 11: Преглед броја становништва и насељених мјеста на којима је дјелимично смјештено подручје Националног парка „Сутјеска” (Попис РС, 2013)

3.4.6

Територија	Пол	Укупно
Тјентиште	У	86
	М	41
	Ж	45
*Изгори	У	33
	М	15
	Ж	18
*Говза¹³	У	32
	М	16
	Ж	16
*Тођевац	У	8
	М	4
	Ж	4
*Попов Мост	У	5
	М	2
	Ж	3
*Ђурево	У	99
	М	55
	Ж	44
УКУПНО НА ТЕРИТОРИЈИ НП „СУТЈЕСКА”	У	263
	М	133
	Ж	130

Организациона и економска анализа ЈУ НП „Сутјеска”

Јавна установа Национални парк „Сутјеска” управља заштићеним подручјем и основна дјелатност установе је заштита, одржавање и промовисање Националног парка у циљу заштите и очувања изворности природе, осигуравање неометаног одвијања природних процеса и одрживог коришћења природних добара, те надзор над спровођењем услова и мјера заштите природе на подручју којим управља у складу са законским одредбама.

Органи управљања Јавне установе Национални парк „Сутјеска” су управни одбор и директор. Управни одбор и директора именује и разрјешава Влада Републике Српске, на приједлог министарства надлежног за заштиту животне средине, након спроведеног поступка јавне конкуренције. На надлежност, састав и избор органа Јавне установе примјењује се закон који уређује систем јавних служби. Директор води пословање, заступа и представља ЈУ Национални парк „Сутјеска”.

Поред управног одбора и директора управу Националног парка чине и запослени у различитим организационим јединицама/секторима.

¹³ *насеља која дјелимично улазе у састав Националног парка „Сутјеска”

Организациону структуру Јавне установе Национални парк „Сутјеска“ чине сљедећи сектори¹⁴:

- Сектор заштите природних вриједности, културних и других добара те газдовање њима,
- Сектор за развој Националног парка, унапређење, презентацију и популаризацију природних вриједности и културних добара,
- Сектор угоститељства, туризма и трговине и
- Сектор заједничких служби.

Табела 12: Преглед броја запослених у Јавној установи Национални парк „Сутјеска“ на дан 31. 12. 2022. године

Радна снага	На дан 1. 1. 2021.	На дан 31.12. 2021.	На дан 1. 1. 2022.	На дан 31.12.2022.
Радници на неодређено вријеме	84	85	86	87
Радници на одређено вријеме	7	15	11	23
Приправници	2	-	-	7
Радници на пробном раду		2	2	-
Укупно	93	102	99	117

Табела 13: Квалификациона структура радника на неодређено вријеме по секторима у 2022. години

Сектор	Квалификациона структура						Укупно
	ВС С	ВШ С	СС С	ВК В	КВ	НК	
Заједничких служби	9	2	5	1		1	18
Заштите природних вриједности културних и других добара те газдовање њима	7	-	20	2	3	4	36
За развој Националног Парка, унапређење, презентацију и популаризацију природних вриједности и културних добара	6						6
Угоститељства, туризма и трговине	2	1	8	7	7	2	27
Укупно	24	3	33	10	10	7	87

Економска основа ЈУ НП „Сутјеска“ (проток робе и услуга; туристичка дјелатност; приходи и трансфери расхода; јавне инвестиције).

У складу са Законом о НП „Сутјеска“ (чл. 11):

На подручју Националног парка спроводе се мјере заштите и развоја у складу с чл. 9, 10. и 11. Закона о националним парковима.

Просторним планом подручја посебне намјене Националног парка утврдиће се мјере заштите и развоја из става 1. овог члана, за сваку зону и режим заштите посебно.

Послове управљања, заштите и развоја ЈУ НП „Сутјеска“ обављаће у складу с овим законом, законом којим се уређују питања националних паркова, законом којим се уређује област заштите природе и подзаконским актима донесеним на основу тих закона (чл. 12).

Управљање, заштита и развој Националног парка спроводи се на основу Плана управљања националним парком, који доноси Влада Републике Српске, на приједлог ЈУ НП „Сутјеска“ (чл. 13).

План управљања и програм доноси се у складу са законом којим се уређује област заштите природе (чл. 13).

Операционалност плана управљања обезбјеђује се израдом годишњег програма за спровођење мјера управљања, који доноси ЈУ НП „Сутјеска“, уз претходно прибављено мишљење Републичког завода за заштиту културно-историјског наслеђа Републике Српске. И програм се доноси у складу са законом којим се уређује заштита природе.

Годишњи програм заштите и пословања Националног парка и финансијски извјештај, на приједлог директора, доноси управни одбор Националног парка, а сагласност даје министарство надлежно за заштиту животне средине.

Законом о заштити природе Републике Српске дефинисано је да се финансирање заштићеног природног добра обезбјеђује из: Буџета Републике Српске и властитих прихода.

Средства за финансирање послова заштите и развоја Националног парка могу се обезбиједити и из додатних извора, и то: 1) из буџета јединице локалне самоуправе на чијој се територији налази Национални парк, 2) из средстава Фонда за заштиту животне средине и енергетску ефикасност Републике Српске, 3) удруживањем средстава предузећа, установа и других правних и физичких лица, 4) финансирањем посебних пројеката, 5) од донација, кредита и зајмова и 6) из других извора у складу са законом.

Табела 14: Преглед пословања Јавне установе Национални парк „Сутјеска” у периоду 2014–2022.

Р.б.	П р и х о д и	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Приход од искоришћавања шума	673.459	727.370	960.848	957.032	940.176	1.051.700	1.170.586	444.386	1.657.888
2.	Приход од угост. трговине и туризма	248.945	344.039	357.876	442.370	620.011	735.364	400.088	790.192	1.067.491
3.	Приход од лова и риболова	60.726	73.207	76.378	103.034	125.303	161.966	96.379	138.601	155.355
4.	Приход од Буџета РС и донација/грант домаћи и из иностранства;	1.080.000	1.080.000	1.080.000	1.140.000	1.140.000	1.140.000	1.140.000	1.080.000	1.180.000
	Приход за санацију клизишта у Долини хероја*;	152.539*	77.911*	78.414*		100.000*	1.000.000*	177.123**	549.275**	7.503**
	Приход за санацију управне зграде;					1.000.000*	1.006.031	162.548***	250.000****	82.772
	„Енергетска ефикасност у БиХ” – ВЕЕР**;					17.722**	52.523	98.786	392.277	
	Трансфер и доприноси март и мај 2020 – помоћ усљед COVID 19)***;							7.220	8.509	
	Трансфери – Компензациони фонд									

	РС****									
5.	Остали приходи	69.632	87.103	92.914	167.328	249.040	61.324	91.216	83.435	203.515
Приходи укупно		2.285.301	2.389.630	2.646.430	2.809.764	4.192.252	5.208.908	3.343.946	3.736.675	4.354.524
Р а с х о д и		2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Расходи за лична примања; Расходи за утрошену електричну енергију; Гориво и мазиво; Расходи за текуће одржавање; Санитарна сјеча, одржавање јавних површина; Услуге платног промета и осигурања; Расходи за камате и други финансијски трошкови; Набавна вриједност хране и пића; Остали расходи		2.263.026	2.498.919	2.435.459	2.779.052	2.914.096	3.118.138	2.908.047	3.249.060	5.005.849
Разлика/приходи и расходи		22.275	-109.289	210.971	30.712	1.278.156	2.090.770	435.899	487.615	-651.325
<i>*вриједности исказане на основу упоредних података прихода и расхода за период 2014–2022. године</i>										

Негативни пословни биланси захтијевају хитну ревизију пословања Јавне установе Национални парк „Сутјеска” како би се што прије превазишли очигледни проблеми у односу на потребу постизања одрживог управљања укупним потенцијалима Националног парка.

4. ОЦЈЕНА СТАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ПРИРОДЕ

4.1 Биолошка разноврсност

Национални парк „Сутјеска” је због својих темељних вриједности и своје природне особености проглашен за заштићено подручје. Заштићено подручје представља хармоничан комплекс различитих типова предјела и притом очуваних мозаично распоређених шумских, ливадских, влажних и водених станишта. Очуване и веома старе састојине лишћарских и четинарских врста представљају и даље важан дио генофонда дендрофлоре Републике Српске и Балканског полуострва. Прашума Перућица је 2017. године уписана на *UNESCO* Тентативну листу¹⁵.

Биоразноврсност фауне Националног парка „Сутјеска” је знатна. Присутне су све врсте типичне за планинска подручја Балкана. Животињски свијет одликује велики број бескичмењака, водоземаца, гмизаваца и риба, 36 врста и 18 фамилија сисара, те многобројних врста птица.¹⁶ Национални парк „Сутјеска” дом је многих дивљих животиња попут мрког медвједа, лисице, вука, дивокозе, дивље мачке, куне, тетријеба, орла итд. Ријетком и проријеђеном дивљачи сматрају се: дивља мачка, рис и слијепо куче.

Како би се очувала биолошка разноврсност подручја, неопходно је очувати и природна високопланинска станишта. Таква станишта данас су озбиљно угрожена на подручју Парка, услед смањења броја становника и напуштања традиционалних пракси коришћења (катуни), а самим тим је угрожен и велики број биљних и животињских врста које су везане за такав тип станишта.

Шумски екосистеми својом виталношћу тренутно су сигурна основица очувању биоразноврсности карактеристичне за њихову сложеност као биогеоценозе.

4.2 Стање вода

У глобалним циљевима одрживог развоја Циљ б. се односи на воде и гласи „Осигурати доступност и одрживо управљање водом”. У националним парковима то унапријед подразумева управљање чистом водом.

Истраживања и анализе у претходном периоду у просторном окружењу НП „Сутјеска” указују на то да површинске воде припадају претежно првој класи воде. Питке воде независно од капацитета су присутне у очуваним атарима, често приступачне корисницима (посјетиоцима) на самом водотоку или уређеним изворима и чесмама. Поред глсвних водотока који нису антропогено знатније оптерећени с обзиром на незнатан број становника у Парку, значајни извори за посјетиоце чине њихове притоке у прикупиштима све до поточних издани. Анализе квалитета вода водних тијела на подручју Националног парка „Сутјеска” показују да се ради о води доброг квалитета. Концентрације свих праћених аноrganских облика азота, ортофосфата и сулфата у води ријеке Сутјеске су такође биле веома ниске и показатељ су прве класе површинских вода. Подаци анализа за Црно и Котланичко језеро те језеро Црне баре указују на II класу воде и опасне материје нису забиљежене у узорцима воде из језера. Чврсти плутајући отпад представља дугорочни

проблем на воденим токовима. Овај проблем се покушао ријешити у више наврата, али без значајнијег успјеха, завршавајући на вербалном обећању. На погоршање квалитета вода на подручју Парка потенцијално знатно могу да утичу отпадне воде које потичу из туристичких комплекса.

Позната је чињеница да се Национални парк „Сутјеска“ налази у близини Термоелектране „Гацко“, која представља потенцијалну опасност да дође до загађења и земљишта и вода, из којих биљке својим корјеновим системом апсорбују штетне супстанце.

4.3 Стање квалитета ваздуха

Подручје Националног парка „Сутјеска“ није изложено значајнијим загађивачима ваздуха попут индустријских објеката, осим с магистралног пута Фоча–Гацко, с релативно великим прометом саобраћаја. У Националном парку је присутно у континуитету коришћење шума макар санитарног карактера које у извјесној мјери оптерећује околни простор имисионим зрачењем и у мањој мјери механичким отпадом. Значајнији извор загађења представљају туристички објекти прије свега хотелски комплекси који у зимском периоду за огрјев користе дрво или друге енергенте чијим се сагоријевањем емитују различити полутанти. Визуелно оптерећење је везано за појаву клизишта посебно уз путни правац ка Требињу и даље прекогранично ка Јадранском мору.

На самом подручју Парка не постоје станице за праћење квалитета ваздуха. С обзиром на то да не постоје објекти и значајнији извори загађивања ваздуха у уском простору Парка, може се говорити о повољној ситуацији у погледу квалитета ваздуха. С друге стране треба нагласити да шумски комплекс (посебно Перућицу) и брдовито-планински предео карактерише велики специјски диверзитет врста лишајева и маховина које су познате као индикатори доброг квалитета ваздуха.

5. ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ И ПРОЦЕСА КОЈИ ПРЕДСТАВЉАЈУ ФАКТОР УГРОЖАВАЊА ЗАШТИЂЕНОГ ДОБРА

5.1 Климатске промјене – угроженост природних екосистема

Током посљедњих деценија НП „Сутјеска“ све је више изложен ризику од климатских промјена. Тај ризик доминантно се манифестује кроз: повећање температура, топлотних таласа и интензивних падавина. Очекује се да ће климатски ризици у будућности бити интензивирани. Климатске промјене један су од кључних фокуса гдје је вршена процјена ризика и утицаја на најугроженије екосистеме, станишта, врсте, инфраструктуру, те одређивање локације гдје је присутна рањивост. Процјене ће пратити и адекватне мјере прилагођавања и могући начин рјешавања проблема.

Сажетак пројекција будуће климе у НП „Сутјеска“

Према приказаним резултатима климатских пројекција добијених глобалним и регионалним климатским моделима, а на основу три различита сценарија будуће промјене климе, може се закључити да се у будућности може очекивати даљи пораст температуре на територији НП „Сутјеска“ и то у распону од 0,69 °C до 5,15 °C у зависности од климатског сценарија. Највећа промјена је за случај сценарија RCP8.5, док је најмања за случај сценарија RCP2.6. У случају сценарија RCP2.6 може се очекивати да у блиској

будућности тренд пораста температуре постане близу нули што би довело да неке врсте стабилизације у смислу даљих пораста температуре. Промјене температуре нешто су израженије за случај максималних дневних температура у односу на средње дневне и минималне температуре. Даљи пораст температуре ће довести до продужења вегетационог периода.

Промјена падавина је нешто сложенија и само у случају сценарија *RCP8.5* може се очекивати значајније смањење средњих годишњих вриједности, међутим сва анализирана сценарија показују да су веће шансе губитка љетњих падавина, када према сценарију *RCP8.5* ова негативна промјена може бити мања од -28,2%, што би сигурно представљало значајан притисак на живи свијет, али и поједине друштвено-економске секторе, као што су шумарство, туризам и др. у НП „Сутјеска”.

Анализа климатских сценарија показује значајан пораст топлих а смањење хладних екстрема, при чему су промјене, опет, највеће за сценарио *RCP8.5*, док у случају промјена индекса екстремних падавина резултати указују на повећање интензитета и учесталост, независно од сценарија и анализираних будућних периода.

Табела у наставку текста сумира налазе климатских пројекција за подручје НП „Сутјеска”, а према три различита сценарија (RCP) будуће промјене климе.

Температура ваздуха	Благи пораст до 1,04 °C за период 2081–2100. година Средње дневне до 1,10 °C за љето (JJA) и јесен (SON) Максималне до +1,68 °C за прољеће (MAM) Минималне до +1,24 °C за прољеће (MAM)	Пораст до 1,61 °C за период 2046–2065. година Највећи пораст за љето (JJA) до +2,01 °C Максималне до Сличне промјене за све сезоне (највеће током љета)	Пораст до 4,74 °C за период 2081–2100. година Највећи пораст за љето (JJA) до +5,42 °C Највећи пораст до C за љето (JJA) Значајан пораст за све сезоне преко 3,7 °C
Дужина вегетационог периода	Продужење од 5,5 до 18,8 дана	Продужење од 9,9 до 33,1 дан	Продужење до 73 дана за период 2081–2100. година
Падавине	Годишња промјена од -2,4% до +4,7%	Годишња промјена од -3,2% до +0,4%	Годишња промјена од -0,9% до -10,6%
Узастопни суви дани (CDD)	Годишња промјена од -5,9 дана до +12,6 дана	Годишња промјена од -4,6 до +10,4 дана	Годишње повећање у интервалу +1,0 до +34,1 дан
Мразни дани	Годишње смањење до -12,6 дана	Годишње смањење до -26 дана	Годишње смањење до -56,8 дана
Ледени дани	Годишње смањење до -4,6 дана	Годишње смањење до -8,4 дана	Годишње смањење до -10,9 дана
Број дана с падавинама	Годишња промјена од -7,1% до +6,7%	Годишња промјена од +1,2% до +15,3%	Годишња промјена од +0,4% до +11,1%
Максималне дневне падавине	Годишња промјена од +0,2% до +12,6%	Годишња промјена од +0,4% до +10,0%	Годишња промјена од +4,3% до +17,2%
Љетни дани	Годишња промјена од	Годишња промјена	Годишња промјена од

(SU25)

од +7,5 до +30,1 дан

Тропски дани Годишња промјена од
(SU30)

Годишња промјена Годишња промјена од
од +1,1 до +15,2 дана

5.1.1 Утицај климатских промјена на вегетацију

Иако на подручју заштићеног подручја, па ни цијеле Републике Српске, није било много студија мониторинга реакције вегетационог покривача на промјене климатских услова, на основу бројних глобалних, европских и регионалних истраживања јасно је да су савремене климатске промјене снажно утицале и утичу на промјене у биљном свијету (Попов, 2023). С обзиром на то да клима има велики утицај како на биљне јединке, популације, врсте, заједнице, тако и на екосистеме у цјелини, савремене климатске промјене (које се огледају у порасту атмосферске концентрације гасова с ефектом стаклене баште као што су CO_2 , CH_4 и N_2O и др., значајном и истрајном тренду пораста глобалне површинске температуре – „глобално загријавање“, промјенама режима падавина, повећању учесталости, интензитета, трајања и/или просторног распрострањења временских и климатских екстремних догађаја као што су топли таласи, суше, интензивне падавине, пожари, олујни вјетрови итд.), нарочито овако нагле и интензивне, довеле су до великих промјена у физиологији, фенологији, распрострањењу (ареалу) биљних врста, те до знатних промјена у саставу биљних заједница, као и интеракцијама међу члановима заједница, а у коначници и промјена у структури и динамици екосистема (Kappelle et al., 1999; Hughes, 2000; Walther et al., 2002; Root et al., 2003; Rosenzweig et al., 2007).

Знатно повећање концентрације CO_2 у атмосфери, у комбинацији с климатским промјенама (првенствено глобалним загријавањем), имало је снажан утицај на физиологију врста, а примарни ефекти на биљке огледају се у: повећању стопе фотосинтезе, смањењу проводљивости и транспирације стома, те побољшаној ефикасности употребе воде (Ainsworth & Stephen, 2005). С порастом температуре ваздуха и концентрације CO_2 у атмосфери повећава се продуктивност шума (на стаништима с довољном доступношћу воде) (Spathelf et al., 2014). Нето примарна производња шума на сјеверној хемисфери тренутно премашује хетеротрофно дисање, односно доприноси копненом понирању угљеника (Saxe et al., 2001).

Климатске промјене, а првенствено загријавање климатског система, довеле су до промјена времена одвијања одређених фенофаза у животном циклусу биљака јер је управо пораст температуре ваздуха главни покретач развојних процеса биљака. Као посљедица пораста температуре ваздуха мијења се вријеме одвијања прољећних и јесењих фенофаза, што посљедично доводи до промјена у дужини трајања вегетационог периода биљака. У прољеће клијање, листање, цвјетање и опште озелењавање сјеверне хемисфере одвијају се све раније у складу са загријавањем климатског система. Негативни трендови прољећних фенофаза, листања и цвјетања у снажној су корелацији с порастом температуре ваздуха у сезони зима и у рано прољеће. Тренд промјене времена одвијања јесењих фенофаза (старење – „жућење“ и опадање лишћа) спорији је и није конзистентан као негативан тренд утврђен за почетак прољећних фенофаза. Ипак, посљедњих година у Европи се повећава удио позитивних трендова јесењих фенофаза (тј. одложеног жућења и опадања лишћа). Захваљујући све ранијем почетку прољећних фенофаза и генералном одлагању фенофаза у јесен, вегетациони период многих биљака се продужава, нарочито гдје развој током љета није ограничен екстремно високим температурама ваздуха или недостатком падавина (појавом суше).

Распрострањење многих биљака тренутно се мијења по географској ширини и/или надморској висини као реакција на помјерање климатских услова. Помјерање границе

дрвећа навише према планинским врховима и ка половима представља добро утврђен образац промјена у распрострањењу биљних врста. Метаанализом глобалних података *Rubenstein et al.* (2023) утврдили су да су се ареали врста помјерили према вишим надморским висинама по средњој стопи од 9 m по деценији и према вишим географским ширинама по средњој стопи од 11,8 km по деценији, а до сличних резултата дошло се и глобалном анализом коју су извршили *Chen et al.* (2011) – ареали врста помјерили су се просјечно за 11,0 m по деценији навише и 16,9 km по деценији према половима. Утврђена су најмање три различита типа промјене распрострањења врста с порастом надморске висине (слично и с прорастом географске ширине): (1) помјерање читавог ареала навише (паралелно помјерање и централног дијела ареала гдје је врста најзаступљенија и крајњих граница ареала врсте), (2) помјерање централног тежишта распрострањења врсте ка вишим надморским висинама (помјерање оптималне надморске висине врсте навише), док апсолутне границе постојећег ареала остају непромијењене и (3) промјена ареала усљед веома распрострањеног морталитета у оквиру постојећег ареала врсте (*Breshears et al.*, 2008).

Помјерање ареала врста настаје као резултат ширења (или редуковања) популације. Брзо загријавање, нарочито на сјеверној хемисфери, довело је до стварања простора с повољнијом климом за врсте које захтијевају топлије услове, што им је омогућило да шире ареале према сјеверу или вишим надморским висинама. *Gottfried et al.* (2012) су, на примјер, идентификовали конзистентан процес „термофилизације” у високопланинској вегетацији (бројност врста више прилагођених хладноћи опада, а бројност врста које су прилагођеније топлоти се повећава).

Ако се јужна граница ареала биљних врста умјерене зоне на сјеверној хемисфери повлачи брже него што врста проширује свој ареал према сјеверу, долази до смањивања њеног ареала, а врста у појединим подручјима може на крају и локално изумријети (*Adams*, 2010). Ситуација с помјерањем ареала у условима климатских промјена додатно се компликује у случају пограничних простора (као што је то случај с НП „Сутјеска”), јер ће за неке врсте миграција захтијевати прелазак међународних граница уколико се погодни климатски услови буду налазили изван земље њиховог поријекла. Таква врста прекограничне миграције представља додатне изазове за организме због разлика у начину и интензитету коришћења земљишта, приоритетима очувања (конзервације), законима и политикама међу различитим земљама итд. Стога ће међународна сарадња бити неопходна у циљу ефикасног очувања биодиверзитета.

Осим директног утицаја на физиологију, фенологију и ареале биљака, климатске промјене утицале су на биљни свијет и индиректно, кроз промјене у екосистемима. Синергија брзих промјена климатских услова и других „неклиматских” притисака у екосистему (нарочито фрагментације, деградације и уништавања станишта) може довести до поремећаја (асинхроности) интеракција међу врстама у заједници на истом или сусједним трофичким нивоима унутар екосистема, тј. до измјене или прекида постојећих или стварања нових интеракција (на примјер, фенолошка асинхроност између биљака и њихових опрашивача, предатора и плијена, штеточина и домаћина, врста повезаних односима мутуализма и др., као и поремећаји у трофичким интеракцијама, односно несклад времена потреба и доступности хране у ланцима исхране) (*Gilman et al.*, 2010; *Walther*, 2010; *Bellard et al.*, 2012) или до стварања новог састава врста у заједници, јер врсте, у складу са својим еколошким потребама и физиолошким могућностима, различито реагују на наведене спољашње притиске и промјене у животној средини (губљење и/или стицање нових врста, емиграција и/или имиграција врста, термофилизација, ширење инвазивних врста, ширење алохтоних штеточина и патогена) (*Root et al.*, 2003; *Reid*, 2006; *Rosenzweig et al.*, 2007; *Walther*, 2010).

Пројекције показују да ће до краја 21. вијека доћи до знатних промјена у саставу врста у шумама у Европи.

Подручје Националног парка „Сутјеска“ највећим дијелом припада климарегионалним шумама букве и јеле са смрчком, а мањим дијелом шумама букве и јеле (*IG, OIKON, & OIKOS*, 2013). За субалпински појас карактеристичне су субалпинске шуме букве, клековина бора и субалпинске шуме смрче. На стаништима у кањону водотока распрострањене су реликтне шуме црног бора, шуме црног граба и шуме јавора и липе. Шуме китњака и цера углавном су везане за ниже предјеле Националног парка „Сутјеска“, а незнатним дијелом подручје припада и климазоналној фитоценози китњака и обичног граба.

Шуме умјерене зоне претрпјеће велике промјене изазване климатским промјенама; негативни ефекти углавном су везују за све учесталије и интензивније екстремне догађаје попут топлих таласа и суша, који у комбинацији с појавом и ширењем патогена узрокују већу рањивост стабала дрвећа, а тиме и повећан морталитет.

Негативне ефекте климатских промјена вјероватно ће осјетити у Европи широко распрострањена обична буква. У средњој и југоисточној Европи буква се може наћи у висинском распону од мање од 100 *m* до приближно 1.700 *m* надморске висине, у подручјима са средњом годишњом температуром вишом од 4,5 °C и средњом годишњом количином падавина већом од 600 *mm* (*Klopčič et al.*, 2022). У дијелу ареала на нижим надморским висинама, високе температуре ваздуха и смањене количине падавина у вегетационом периоду (нарочито у љетњим мјесецима јуну и јулу) негативно утичу на ширину година стабала букве (Стјепановић, 2019). Буква је осјетљива и на сушу (*Kasper et al.*, 2021; *Rukh et al.*, 2023), нарочито у дијелу ареала који је ближи граници условљеној недостатком падавина. Вјероватно ће бити погођена у још већој мјери у блиској будућности јер се предвиђа да ће сушни догађаји бити све учесталији и интензивнији (*Klopčič et al.*, 2022). Дакле, до одумирања букових састојина долази услед повећања средњих и максималних температура ваздуха, повећаног интензитета евапотранспирације, смањених падавина и дужег трајања инсолације.

Смањење продуктивности шума букве биће најизраженије према јужној граници распрострањености, у регионима гдје се очекује да ће се повећати интензитет суше. Модели предвиђају да ће се климатски погодно станиште за букву помјерити према сјевероистоку и навише, јер виша температура и већа количина падавина на сјеверним рубовима ареала повећавају преживљавање у новим областима, док мање количине падавина и више зимске температуре на јужним рубовима ареала повећавају смртност услед суше и спречавају мировање пупољака током зиме (*Saltré et al.*, 2015). У Словенији је већ уочено знатно помјерање букве навише и ка хладнијим стаништима (*Klopčič et al.*, 2022). Апликативни модели указују на то да би могло доћи до значајног помјерања надморске висине навише током прве половине овог вијека; након 2071. године, састојине букве на надморским висинама испод 500 *m* заузимаће мању површину, међутим, на највишим надморским висинама ареала не очекује се да ће доћи до даљег помјерања врсте навише (*Pavlović et al.*, 2019).

Анализа утицаја климатских промјена на ареал динарске шуме букве и јеле у Босни и Херцеговини показује да ће се површина њиховог ареала битно смањити (*Radusin et al.*, 2013).

Предвиђа се да ће се ареал јеле помјерати ка вишим надморским висинама и према сјеверу. Истраживањима у региону утврђено је да би се распрострањење јеле до краја 21. вијека могло знатно смањити у Србији, Словенији, Црној Гори (*Ficko et al.*, 2011; *Stojanović et al.*, 2021; *Tanovski et al.*, 2022).

С обзиром на наведено, и јела у Републици Српској је под снажним утицајем климатских промјена, које се огледају управо у значајном порасту температуре ваздуха и смањењу количине падавина у сезони љето, те у све чешћим топлим таласима и сушама (*Trbić et al.*, 2017; *Popov et al.*, 2018, 2019; Попов, 2020).

Према пројекцијама за Србију очекује се смањење распрострањености јеле, смрче и црног и бијелог бора (*Stojanović et al., 2021; Miletić et al., 2021*). *Buras & Menzel (2019)* наводе да ће доћи до повлачења смрче из средње и југоисточне Европе на виша узвишења Алпа и Карпата, као и у сјеверну Европу.

Шуме црног бора су у великој мјери биле погођене климатским промјенама. Састојине црног бора обично се јављају на стрмим, кршевитим стаништима или на неприступачним терасама у шумама у којима иначе доминирају типичне мјешовите планинске врсте, углавном буква и јела; показују и релативно добру толеранцију на широк спектар еколошких услова, укључујући хладноћу, топлоту и стрес узрокован сушом. Црни бор је углавном осјетљив на метеоролошке параметре везане за доступност воде, при чему еколошки услови у зиму и рано прољеће имају примарну улогу у годишњем расту стабала (*Proutsos & Tigkas, 2020*). Црни бор у области Динарида је осјетљив на стрес узрокован сушом, високе температуре ваздуха, интензивне љетње суше и природне пожаре. Резултати истраживања на Сјеверном Велебиту у Хрватској показали су значајан позитиван утицај падавина и значајан негативан утицај температуре ваздуха на радијални раст црног бора на том подручју (*Miklić et al., 2021*). Резултати истраживања на планини Рудник у Србији показали су да је црни бор веома осјетљив према количини падавина у љетњим мјесецима (веће количине падавина у сезони љето проузрокују статистички значајно већи прираст), а регистрован је и слаб негативан утицај виших јулских температура на величину прираста (Стајић и Казимировић, 2018). Високе љетње температуре и суша негативно су утицали и на радијални раст црног бора у југозападној Турској (*Doğan & Köse, 2019*). Истраживање из Грчке показује да, иако се чини да је црни бор толерантан (отпоран) на сушу, постоје индикације да вишегодишње суше могу имати продужене ефекте на раст дрвећа, који могу трајати отприлике три године након што се суша заврши (*Proutsos & Tigkas, 2020*).

Највећу биоегеографску вриједност НП „Сутјеска“ представља прашума Перућица, која је због свог јужног положаја у Европи (субмедитеранско-медитеранско подручје) била за вријеме леденог доба веома важан рефугијални простор који је омогућио да се многе термофилне врсте из сјеверног и централног дијела Европе сачувају на овом подручју (*IG, OIKON, & OIKOS, 2013*). У Другом националном извјештају Босне и Херцеговине у складу с Оквирном конвенцијом Уједињених нација наводи се да ће област Динарида (као веома важан и богат центар ендемских врста на Балкану) бити под посебном пријетњом у условима климатских промјена. Нарочито угрожени биће ендеми, те терцијарни и глацијални реликти, нарочито они који су се задржали у рефугијумима због слабе могућности миграције с обзиром на малу распрострањеност (*Radusin et al., 2013*).

У условима савремених климатских промјена потребно је преиспитивати и адекватност и ефикасност постојећих мрежа заштићених подручја да очувају и заштите биодиверзитет. Границе заштићених подручја су статичне, а биљни (и животињски) организми које штите мораће да помјерају своје ареале као одговор на загријавање климатског система и све чешћу појаву екстремних догађаја. Истраживања су показала да ће се око половине заштићених подручја у умјереним и сјеверним биомима високих географских ширина до краја 21. вијека суочити с новим климатским условима, што ће имати за посљедицу формирање нових станишта и нестајање постојећих (*Hoffmann et al., 2019*). Стварањем нових станишта у заштићеним подручјима, инвазивне врсте могу мигрирати у заштићена подручја, а губитком својих постојећих станишта, врсте које су их до сада насељавале вјероватно ће мигрирати из заштићених подручја у незаштићено окружење. У оба случаја, заједнице унутар заштићених подручја биће модификоване с непознатим посљедицама на функционисање екосистема. Крајем вијека готово 60% врста биљака и кичмењака изгубиће погодне климатске услове у заштићеним подручјима Европе; ипак, предвиђа се да ће

заштићена подручја и даље задржати веће климатске погодности за врсте од незаштићених подручја (Araújo *et al.*, 2011).

Ипак, иако се ефикасност конвенционалне статичне мреже заштићених подручја за заштиту врста у условима климатских промјена може доводити у питање, велики је број доказа који потврђују способност заштићених подручја да очувају биодиверзитет у условима глобалног загријавања (Lehikoinen *et al.*, 2021). Показало се да заштићена подручја олакшавају ширење распрострањења врста, посебно када се њима ефикасно управља, али и да ублажавају повлачење ареала врста на „задњим” ивицама. Такође, у стању су да заштите угрожене врсте, које су ионако под несразмјерно великим штетним утицајима климатских промјена.

5.1.2 Климатске промјене и фауна

Климатске промјене, које су све уочљивије посљедњих година, могу негативно утицати на фауну заштићеног подручја. У интеракцији с неклиматским факторима, посебно промјенама у стаништима узрокованим људским дјеловањем, оне представљају главну силу која покреће опадање и изумирање врста у данашње вријеме. Како су климатски сценарији пројекције будуће климе за заштићено подручје показали пораст температуре ваздуха и смањење падавина (испод -30%), многи научни радови управо указују да наведене промјене негативно утичу на већину дивљих животиња и стога је веома важно вршити континуирано праћење тих промјена и понашање дивљих животиња.

Климатске промјене негативно утичу на мрког медвједа на неколико начина: повећане температуре изазивају сушне периоде, а тиме и смањење доступности природне хране; све чешћи пожари смањују квалитет и величину станишта (Su *et al.*, 2018); повишене температуре смањују вријеме хибернације (Johnson *et al.*, 2017), чиме се продужава вријеме активности јединки. Наведени процеси условљавају медвједе да промијене станиште или да се адаптирају, па да храну траже на другим мјестима, а то су домаће животиње, пољопривредне културе и пчелињаци. Јасно је да човјек санкционише такво понашање медвједа, а то повећава негативне околности на врсту.

Мало је вјероватно да ће климатске промјене имати директан негативан утицај на сиве вукове, али индиректан утицај (утицај на станиште и на његов плијен; Lovari *et al.*, 2020) имаће негативне ефекте. Ти негативни утицаји се могу испољити кроз рано сазријевање зеленог биља на надморским висинама чак и до 2.000 m, а хербивори својим репродуктивним циклусима не могу пратити те појаве (због тога би могли напуштати станишта у потрази за вишим надморским висинама гдје се не осјете утицаји промјене климе). Егзистенција вука зависи од квалитета станишта и доступности плијена. У одговарајућим стаништима, као што су дивљи шумовити брдско-планински предјели Босне и Херцеговине, гдје има довољно мјеста за скривање, мир и довољно природног плијена, врста може до одређених граница амортизовати антропогени утицај (Trbojević, 2016).

У контексту проучавања односа предатор-плијен, постоје два најочитија сценарија: 1) да ће предатор пратити плијен који напушта станиште погођено негативним климатским утицајима и 2) предатор остаје у свом станишту и врши још већу предацију на домаћим животињама (јер нема примарног плијена). Оба сценарија завршавају негативно по предаторе. Ако дође до помјерања за плијеном, због испресијецаних и распарчаних заштићених станишта, предатори би били на мети криволова, али и урбане инфраструктуре и саобраћаја. Ако остану у првобитном станишту, рашће негативни притисак од стране човјека, изазваног честим предацијама на домаћим животињама.

Климатске промјене могу негативно утицати и на популацију балканске дивокозе, исто као и на остале хербиворе у станишту, тј. због неусаглашености рађања младих с раним

озелењавањем вегетације може натјерати јединке на напуштање станишта. У комбинацији с антропогеним притиском, популација може врло брзо нестати.

Студије које су рађене у Сјеверној Америци показале су да сури орлови имају механизам адаптације и показују одређену отпорност на климатске промјене. Наиме, сури орлови који мигрирају преко сјеверозападне Сјеверне Америке прилагођавају се промјенама у времену и трајању арктичких зима, стижући на мјеста за размножавања раније сваког прољећа, вјероватно како би продужили своје фазе размножавања и узгоја пилића (*LaPoint et al.*, 2017). С обзиром на то да су сури орлови гњездарице у Босни и Херцеговини, повећања у температури ваздуха могла би натјерати врсту на помјерање према хладнијим крајевима Европе.

Очување шума НП „Сутјеска” је такође од великог значаја, јер смањује утицаје климатских промјена (посебно смањујући дневне температуре ваздуха у станишту), што је битно за гнијежђење и свакодневни животни циклус сурога орла.

5.1.3 Утицај климатских промјена на туризам

Глобално отопљавање изазвано повећањем гасова у атмосфери и ефектом стаклене баште могло би до 2100. године узроковати повећање просјечне годишње температуре чак до 5,8 °C, што би довело до катастрофалних посљедица у животној средини, па и посљедица на развој туризма. На бази претходних истраживања утврђен је карактер климатских промјена, а пракса је показала директну међузависност климе и туризма.

У вези с трендом климатских промјена реално је претпоставити све већи интерес туриста за туристичку понуду у заштићеним просторима и то током љетних мјесеци. То свакако претпоставља различите видове туризма, сагласно туристичким потенцијалима заштићеног подручја, а они су у НП „Сутјеска” веома разноврсни и атрактивни. При том реална је претпоставка промјене туристичких активности зависно од климатских промјена-посебно сезонски.

5.2 Урбанизација подручја

Током посљедњих година не постоји тенденција умјереног ширења урбаних елемената предјела и урбанизације усљед изградње викенд објеката. Блажи притисак изградњом викендица примјетан је и на ширем подручју Тјентишта. Проблем је непостојање просторног плана подручја посебне намјене за Национални парк, такође нису рађени ни плански документи на нижем нивоу (регулациони и/или зонинг план подручја посебне намјене. У току је израда Просторног плана подручја посебне намјене за Национални парк Сутјеска и његово усвајање се очекује до краја 2026.године. Постојећи објекти значајније не угрожавају живи свијет и подручје Националног парка: природно станиште аутохтоних врста није угрожено негативним абиотичким и биотичким чиниоцима и спонтаним антропогеним притиском (средња је угроженост шумским пожаром, угрожава се флора и фауна).

5.3 Недостатак комуналне инфраструктуре

У највећем дијелу Парка организовано је одношење комуналног отпада из контејнера постављених на јавним површинама. Комунални чврсти отпад на Тјентишту уклања ЈП „Комуналац” Фоча и одвози на јавну депонију. Процјена је да се годишње уклони 253 *m* отпада³. И поред тога, мање депоније су повремено присутне у простору Парка које уклања ЈУ НП „Сутјеска” личним ангажовањем. Прије свега треба апеловати на посјетиоце,

учеснике јавних окупљања као и локално становништво на одговорно опхођење и поступање према заштити природних вриједности.

Величина проблема је још неоспорна ако се има у виду законска забрана било ког вида деградације и угрожавања простора Националног парка (Закон о Националном парку „Сутјеска“, „Службени гласник Републике Српске“, број 124/12). Кључно рјешење је у дословној примјени наведеног закона у домену примјене казних мјера.

5.4 Неријешен систем отпадних вода

На подручју Парка не постоји изграђена канализациона мрежа и системски ријешено питање одвода отпадних вода у зонама II и III режима заштите (простор I режима заштите је посебношћу простора природно заштићен од негативних ефеката истакнутих у наслову). Садашњи канализациони систем је амортизован и у мањој мјери служи функцији.

Индивидуални објекти немају изграђене системе за пречишћавање вода, већ се оне директно одводе у септичке јаме које су углавном пропусне или директно у мање водотоке без икаквог претходног пречишћавања, што за посљедицу има загађење површинских и подземних вода подручја. Према подацима Завода за статистику Републике Српске (2022) и прегледом података за мрежу Јавног водовода и канализације, на подручју општине Фоча годишње се укупно испусти 604.000 m^3 отпадне воде, Гацко 231.000 m^3 и Калиновик 60.000 m^3 .¹⁷ Према истом извору, нико од њих нема уграђене уређаје за пречишћавање воде.

С обзиром на значај очувања вода, посебно у НП, неопходно је урадити пројекат њиховог пречишћавања бар у локалу (изградњом филтер постројења), а регионално то је међудржавни проблем.

5.5 Демографско пражњење подручја

Подручје НП укључује мања насељена мјеста и можемо констатовати да је стопа насељености 1,6 становника/ km^2 . Највећи број становника забиљежен је у Ђуреви (99) и Тјентишту (86).

Одлазак становништва из планинских и руралних подручја у градове је тренд који постоји у цијелој земљи, па и на овом простору, а присутан је и негативан миграциони салдо на територији општина Фоча, Гацко и Калиновик, посебно у посљедњих неколико година. Овај процес представља један од значајнијих проблема и на подручју Парка са социоекономског аспекта, а директно је повезан с гашењем неких традиционалних облика живљења. Проблем депопулације простора је нераскидиво повезан с очувањем неких од приоритетних типова станишта који захтијевају управљање (пашарење и кошење ливада) и с очувањем цјелокупне биолошке разноврсности на подручју Парка (заштита од пожара и др.).

5.6 Напуштање традиционалних дјелатности

Депопулација подручја довела је и до напуштања традиционалног начина живљења, бављења сточарством и традиционалном пољопривредом, реализације еколошких услуга снабдијевања (остваривање додате вриједности у односу на рурални развој и туризам), напуштања обављања неких дјелатности (градитељство) и испаше, што имплицира губитак станишта и смањење биолошке разноврсности.

Приватни објекти који се граде у Парку а служе за смјештај туриста нису профилисани што се тиче изгледа и габарита у складу с намјеном НП, нити се наплаћује надокнада Парку за боравак (коришћење) укупних вриједности заштићеног подручја.

5.7 Развој неадекватних облика туризма

На подручју Парка чест је притисак за одржавање одређених неконтролисаних спонтаних манифестација, које представљају неадекватан облик туризма за заштићено подручје и представљају нарушавајући фактор. Непостојање увида у притисак посјетилаца, њихов интерес и с тим у вези контролисано коришћење може имати негативне посљедице по одрживост основних вриједности Парка. Према Извјештају о узурпацијама у Парку (8. 12. 2023):

Туризам као пожељна и прихватљива активност је у успону, али различити видови туризма као што су употреба превозних средстава (квадови, мотори, разна теренска возила) узурпирају површине које нису предвиђене за вожњу и нарушавају биљни покривач скретањем с путева предвиђених за вожњу.

Масовне манифестације које се одвијају у Парку (одржавање ОК Феста) и неконтролисано кретање туриста, а често и кроз прашуму Перућицу узурпирају станишта фауне.

Природни процес у екосистемима који су били основни мотив за проглашење Парка мора бити заштићен од негативног утицаја радозналих посјетилаца.

У заштићеним подручјима, због режима заштите, знатно је редукован обим туристичког производа и његов садржај, зато заштићена подручја бивају мање атрактивна и практично искључена из масовног туризма, што угрожава одрживост туризма, али и социјалних заједница у заштићеним подручјима.

5.8 Шумски пожари

Неодговоран однос човјека према шуми и изостанак основних мјера заштите довео је до озбиљне дестабилизације шумских екосистема. Шума је у цјелини постала осјетљива на штетно дјеловање бројних фактора абиотичке и биотичке природе. Од абиотичких фактора данас се посебан значај приписује климатским промјена, аерозагађивачима и шумским пожарима.

Шумски пожари су препознати као један од најприсутнијих фактора ризика посебно у условима све израженијих климатских промјена. Све учесталије појаве шумских пожара често попримају велике размјере и осим шума угрожавају и остале природне екосистеме, насељена мјеста и људске животе и изазивају оправдану забринутост друштва. Шумски пожари могу бити узроковани природним факторима и то је дио динамике екосистема.

Међутим, због негативног утицаја човјека, нарочито током дугих сушних периода, јавља се повећана фреквенција појаве пожара, чиме се наноси непроцјењива штета шумским ресурсима. Такође, континуирано запостављање радова на њези шуме озбиљно угрожава отпорност шума на пожаре и повећава штету.

Процјена степена угрожености шума и шумског земљишта на подручју Парка извршена је на основу сљедећих критеријума: вегетације; атропогеног фактора; климе; станишта (матични супстрат и врста земљишта); орографије; шумског реда и уређености састојина за цјелокупно подручје Парка које смо подијелили у двије категорије: III (умјерена угроженост) и IV (мала угроженост).

Ипак, најчешћи узрочник шумских пожара је непажња, а како је притисак излетника и локалног становништва у шуму све већи, то је могућност за настанак пожара повећана.

Трећим (III) степеном угрожености Националног парка „Сутјеска“ обухваћене су високе шуме букве, храста, храста и граба, високе деградиране шуме букве и храста, културе црног бора и смрче.

Четврти (IV) степен је обухватио остале састојинске категорије.

Шумски пожар узрокује:

- умањење и промјену биоразноврсности,
- уништавање дрвне запремине,
- губи се заштитна улога шуме, првенствено заштита земљишта од ерозије, ремети се регулисање хидролошког система,
- измјену пејзажа, и
- велике трошкове гашења пожара и биолошке инвестиције за нова пошумљавања.

План заштите шума од пожара и у Националном парку регулисан је Правилником о садржају и поступку израде Плана заштите шума од пожара („Службени гласник Републике Српске“, број 107/09).

Заштита шума од пожара је обавезна на цијелом простору Парка.

Садашњи степен угрожености од пожара земљишта Националног парка израчунат је на основу критеријума за процјену угрожености од шумског пожара. Степен угрожености рачунат је за сваки узгојни тип шуме, као и за остала земљишта (чистине, пашњаке и остале непродуктивне површине).

Табела 15: Преглед степена угрожености површина земљишта од шумског пожара за режиме заштите унутар Националног парка „Сутјеска“ (ОШПО, 2019)

Степен угрожености од пожара по режимима заштите								
режим заштите I степена			режим заштите II степена			режим заштите III степена		
степен угрожености		ha	степен угрожености		ha	степен угрожености		ha
III	умјерена	2154.22	III	умјерена	2811.24	III	умјерена	1923.82
IV	мала	1574.00	IV	мала	3572.50	IV	мала	3737.09

Последњи шумски пожар забиљежен је 2022. године на локалитету Милинкаде (одјел 127), на површини од око 5 ha, који је уз ангажовање Цивилне заштите угашен.

Тренутно је у току регионални пројекат Регионалног центра за праћење пожара из Скопља (RFMC), који обухвата земље у окружењу, а у првом кораку (2022–2025) разрађује Национални извјештај за управљање пожарима на отвореном за ниво Републике Српске.

5.9 Миниране површине

Простор Националног парка „Сутјеска“ је током последњег рата такође једним дијелом миниран чиме је директно угрожен општи циљ управљања Парком везан за одрживост биодиверзитетских, пејзажних и геоморфолошких вриједности.

Према расположивој документацији, разминирао је појас на локалитету Ковачев пањ, чиме је ријешен конкретни проблем угрожавања безбједности посјетилаца Парка и специфичних захтјева у односу на законом прописана ограничења и забране по појединим зонама заштите.

5.10 Узурпације и неријешени имовинско-правни односи

У оквиру укупне површине државног посједа у Парку нису забиљежене узурпације класичног типа. Магистрални пут Фоча–Требиње у посебном аспектима има статус узурпатора јер његовим коришћењем је реално угрожен природни потенцијал Парка (оптерећења – бука, тешки метали, гасовите емисије и др.).

Рационално газдовање укупним простором у први план истиче и рјешавање тих проблема у односу на позитивне законске прописе.

5.11 Ерозија и клизишта

У периодима великих падавина на већим нагибима, имајући у виду претпоставке о динамици великих вода, у различитим сценаријима климатских промјена (Трбић, Г., 2023), могу се очекивати појаве ерозионих процеса (површинска ерозија и клизишта). Одрони се дешавају на неколико мјеста у Националном парку гдје долази до клизања земље због великог нагиба терена. Одрони повећавају динамичност процеса у природи, јер се на њиховим мјестима успостављају примарне сукцесионе фазе с пионирским врстама биљака, које се полако развијају у зреле фазе. Такође, одрони и клизишта могу значајно утицати и на постојећу инфраструктуру. Тако је, на примјер, у 2011. години клизиште на главном приступном путу угрозило приступ Националном парку и његовим садржајима и упозорило на неопходност изградње и модернизације и других приступних праваца.

Отварање шумског склопа на нагибима и одсуство шумског покривача на израженијим нагибима услед дјеловања површинских вода доводи до спирања и одношења земљишта, у пракси именованог као ерозије тла, појаве клизишта и дестабилизације шумских екосистема.

Ерозиони процеси могу бити испровоцирани и на просјеченим профилима путне мреже, ако се није водило рачуна о превентивној заштити усјека.

У фебруару 2018. године услед обилних падавина дошло је до **појаве клизишта у Меморијалном комплексу на Тјентишту** што је проузроковало штете и пријетило да уруши спомен-обиљежје. Клизиште је у међувремену у потпуности санирано.

Клизишта се у посљедње вријеме јављају на профилима магистралних путева у вријеме великих вода и појединачно се санирају по престанку „деструктивних активности“ клизишта.

5.12 Бесправна сјеча

Шумокрађа или бесправна сјеча не представља значајан проблем у реалном одрживом управљању шумама у шумском подручју Националног парка „Сутјеска“.

Према интерној евиденцији ЈУ НП „Сутјеска“, ова врста злоупотребе дрвних сортимената је искључена постављањем рампи на улазним шумским путевима и интензивном контролом уласка у Парк.

Илегално брање и коришћење је у већој мјери везано за прикупљање шумског воћа (боровнице, брусница) и љековитог биља (линцура и др.) и поред уређене законске процедуре у том смислу и постојања службе надзора и контроле.

5.13 Криволов у Националном парку „Сутјеска“

У Парку је присутан криволов како на ловне врсте, тако и на риболовну фауну, што представља велику пријетњу за популације аутохтоних врста, а поготово за крупне карниворе. Значајнија ова појава је забиљежена на подручју ловишта Зеленгоре,

последњи забиљежен случај је на Јабучким стијенама. Најчешће је присутан криволов на срнећу дивљач, иако је изражена ажурност ловочуварске службе. У криволову је убијен медвјед 2022. на подручју Борча (Превила), који је претходно био обиљежен GPS огрлицом у Привредном ловишту „Врбница” и једна срна која је такође у криволову убијена, а пронађена је у кањону ријеке Сутјеске.

Проблем криволова је присутан на ширем подручју, у Парку и зони око њега, као и у пограничном подручју, а пошто на подручју Парка има миграторних врста, негативан утицај на живи свијет је велики.

Претходна констатација упућује на неопходност прекограничне сарадње како би се та појава сводила на мању мјеру а постепено и искључила. Највредније ловостајем заштићене врсте ловне фауне су дивокоза и медвјед чији је ово ловиште природно станиште.

5.14 Саобраћајна инфраструктура

Саобраћајна и телекомуникациона инфраструктура су основ привредног развоја регије. Приступачност за посјетиоце и локално становништво је ограничена те су потребне инвестиције у путну инфраструктуру у сврху стављања капацитета у функцију. Потребно је радити на обезбјеђењу могућности адекватног, комфорног и брзог превоза до локалитета (пунктова), као и доступних телекомуникационих услуга на подручју НП.

Саобраћајну мрежу чине магистрални пут Фоча–Требиње и саобраћајнице локалног карактера – шумски макадамски путеви. Све већа густина саобраћаја на том путном правцу је оптерећујућа у односу на вриједносни природни потенцијал Парка, поготово у односу на чињеницу да је теретни саобраћај ка Црној Гори усмјерен на ову саобраћајницу затварањем саобраћајнице преко Шћепан поља за тешке камионе.

На подручју Парка заступљена је недовољно развијена мрежа шумских макадамских путева чија је главна намјена примјена мјера заштите, њега и одрживог коришћења шумских екосистема – еколошке услуге. Оптимална густина шумских саобраћајница при полифункционалном коришћењу природних потенцијала НП зависи од категорије заштићеног подручја, просторних односа појединих степена заштите и присуства и интензитета еколошких услуга унутар појединих зона заштите. Како ШПО није утврђена оптимална густина, једна од активности би била усмјерена на израду Пројекта оптималне густине саобраћајница на нивоу идејног пројекта.

Густина саобраћаја на наведеним путевима је ниска ($5,25 \text{ m/ha}$) и не угрожава у озбиљнијој мјери живи свијет подручја Парка, али у туристичким зонама очекивана густина саобраћаја у сезонама је већа, што потенцијално доводи до узнемиравања фауне.

Због глобализације и интернета су се глобално промијенили начини тражења и начини комуникације и информисања. Све информације могу бити брзо приступачне, сада је нагласак на презентацији и анализи. Национални парк је на најзначајнијим дијеловима релативно добро покривен сигналом мобилне телефоније, у ужој зони Тјентишта постоји и приступ интернету.

У односу на Правилник о граничним вриједностима интензитета буке (Службени Гласник Републике Српске бр. 2/23) за подручја намијењена за одмор, лијечење и опоравак, тиха подручја изван насељеног подручја, укључујући и све категорије заштићених подручја у Републици Српској (национални парк, строги резерват природе, посебни резерват природе, споменик природе, заштићено станиште, заштићени природни пејзаж, заштићени културни пејзаж, парк природе, парк шума, објекат обликоване природе и споменик парковске архитектуре) највиши допуштени мјеродавни ниво буке Зона Намјена простора L_{AeqT} је **40 -50/ dB (A)**.

Претходна норма је тешко примењива с обзиром на оптерећеност дијела подручја Националног парка транзитним саобраћајем од Фоче ка мору. Уз претходно мјерење

интензитета буке на пројектованим мјерним мјестима би се могло реално утврдити оптерећење а у складу са Законом и висин надокнаде у зависности од категорије возила. Претходно би се могло интегрисати у наплату коришћења проласка кроз Парк о којој се засад размишља поучено искуством других заштићених подручја.

5.15 Хидроенергетски објекти

У претходном периоду било је иницијатива о подизању МХЕ на подручју Парка, ријекама Сутјесци и Хрчавки, али разумно се одустало од тих пројеката свјесни чињенице о негативним ефектима таквих пројеката на квалитет биотопа. Инсталисано је постројење на Никшићком потоку, проблем је био у старту нејасно обиљежена граница Парка.

На ширем ванграничном подручју Националног парка „Сутјеска“ налази се енергетски објекат термоелектрана „Гацко“. Негативне посљедице на живи свијет тог објекта су потенцијално присутне и односе се на деградацију и фрагментацију станишта и поремећаја функција екосистема, али истраживања у том погледу су изостала у досадашњем периоду. У односу на регионално искуство, наведени електроенергетски објекат вјероватно има извјестан утицај у погледу измијењених микроклиматских услова (средње годишње температуре ваздуха, падавине, појава магле) и утицаја на живи свијет и здравље људи.

5.16 Експлоатација минералних сировина

Мањи каменоломи (позајмишта) су присутни на подручју Парка а служе за градњу и одржавање шумских комуникација. Нема већег негативног утицаја тих активности на пејзаж заштићеног подручја сем локално и у минимуму.

5.17 Инвазивне врсте

На подручју Парка нису вршена посебна истраживања везана за присуство и инвазивност алохтоних врста.

На подручју Парка забиљежено је присуство *Robinia pseudacacia* L. и *Ailanthus altissima* (Mill.).

Инвазивне врсте представљају велику пријетњу аутохтоној флори и према подацима IUCN-а представљају један од најважнијих фактора уништавања биодиверзитета. Ширење тих врста у вези је с бројним антропогеним активностима. Из наведеног разлога препоручује се мониторинг присуства тих врста у овом планском периоду и њихово сузбијање.

6. ДУГОРОЧНИ ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ, ОЧУВАЊА, УНАПРЕЂЕЊА И ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

У оквиру 17 Циљева одрживог развоја на глобалном нивоу, поред **циља 6.** који као императив истиче *осигурање доступности и одрживог управљања водом*, за локалне услове Националног парка су посебно значајни:

Циљ 13. Предузети хитне мјере у борби против климатских промјена и њихових утицаја.

13.1 Оснажити прилагодљивост и адаптивни капацитет на ризике повезане с климатским условима и природним катастрофама (у свим земљама).

13.2 Интегрисати мјере везане за климатске промјене у националне политике, стратегије и планирање.

13.3 Унаприједити образовање, подизање нивоа свијести, као и људске и институционалне капацитете у вези с ублажавањем и смањивањем утицаја климатских промјена, односно с прилагођавањем и раним упозоравањем на климатске промјене.

Циљ 15. Заштита, обнављање и промовисање одрживог коришћења копнених екосистема, одрживо управљање шумама, сузбијање дезертификације и зауставити и преокренути деградацију земљишта и зауставити губитак биодиверзитета.

У националним парковима (и припадајућој категорији II) на глобалном плану примарни циљ у управљању је усмјерен на заштиту природног биодиверзитета заједно с еколошком структуром која га подржава и да се подрже процеси у природном окружењу, као и да се промовишу образовање и рекреација.

Други управљачки циљеви према IUCN смјерницама унутар заштићених подручја категорије II су:

Управљање подручјем како би се очували, у најприроднијем могућем облику, репрезентативни примјери физиографских региона, биотичких заједница, генетских ресурса и несметаних природних процеса

Одржавање живих и еколошки одрживих популација и скупина локалних врста довољне густине да би се очувао интегритет екосистема и његова дугорочна отпорност

Давање посебног доприноса очувању широко распрострањених врста, регионалних еколошких процеса и миграционих путева

Управљање посјетама за инспиративне, образовне, културне и рекреативне сврхе, на нивоу који неће узроковати значајнију биолошку или еколошку деградацију природних ресурса

Доприношење локалној економији кроз туризам

6.1 Општи циљеви управљања у Националном парку „Сутјеска”

Општи циљеви управљања у Националном парку „Сутјеска” су комплементарни с напријед приказаним универзалним циљевима на глобалном нивоу за националне паркове а усмјерени су на:

1. заштиту природних подручја од изузетне вриједности, републичког и међународног значаја за духовне, научне, образовне, рекреационе или туристичке сврхе;
2. очување изворног стања репрезентативних примјера физиографских подручја, биотичких заједница, генетичких ресурса и врста, осигурање еколошке стабилности и разноврсности;
3. одржавање еколошких, геоморфолошких и естетских карактеристика због којих је подручје проглашено заштићеним;
4. одржавање разноврсности пејзажа и станишта сродних врста и екосистема;

5. подстицање научних и образовних активности на добробит становништва за дужи временски период, учешће јавности у заштити животне средине тог подручја;
6. одржавање усклађености међусобног дјеловања природе и културе путем заштите подручја и традиционалног коришћења земљишта, грађења, друштвених и културних манифестација,
7. обезбјеђење коришћења у инспиративне, образовне, културне и рекреационе сврхе на начин који ће одржати природно или приближно природно стање подручја;
8. омогућавање корисних ефеката кроз обезбјеђење природних производа (пољопривредни производи и производи шумарства и ловства) и услуга (као што су чиста вода или приходи од одрживог туризма) за локалну заједницу;
9. искључивање експлоатације или посјета које могу проузроковати промјене или оштећења природе;
10. активно адаптивно управљање у циљу умањења потенцијалних негативних ефеката фактора ризика усљед климатских промјена.

Наведени циљеви су и фокусирају се на:

- Очување и унапређење постојећих природних и створених вриједности, као и укупне предионе, геолошке и биолошке разноврсности;
- Унапређење и намјенско коришћење природних вриједности подручја, кроз обезбјеђење стабилности екосистема, побољшање њиховог укупног стања и одрживо управљање ресурсима.¹⁸

Ради поређења, стратешко опредјељење Плана управљања за Национални парк „Дурмитор“ 2021–2025 (Република Црна Гора) заснива се на сету стратешких области и у вези с тим дефинисаних циљева. Таквим приступом се обезбјеђује неометано функционисање и интегрисање различитих циљева у једну цјелину. Постављени концепт чини сет стратешких циљева груписаних у стратешке области које су садржајно дефинисане на следећи начин:

1. Истраживање, праћење, обнова и унапређивање екосистема, станишта и врста;
2. Очување, унапређивање и промоција културно-историјских и етнографских вриједности и потенцијала;
3. Едукација, интерпретација природних и културних вриједности Парка и развој туризма оријентисаног ка природи;
4. Туризам заснован на активном одмору у природи;
5. Међународна и локална сарадња и социо-економски развој региона, унапређење физичке заштите и инфраструктуре.

6.2 Специфични циљеви

Специфични (посебни) циљеви у Националном парку „Сутјеска“ дефинисани су у односу на основне природне вриједности и императив њихове заштите и очувања као:

А. циљеви усмјерени на заштиту биодиверзитета:

- управљање подручјем с циљем очувања и заштите биоразноврсности;

- предузимање дугорочних истраживања природних екосистема – мултидисциплинарног обухвата;
- перманентно праћење стања биодиверзитета као и угрожавајућих фактора ризика, посебно утицаја климатских промјена на биоеколошку стабилност екосистема, с проценом тенденција промјена и спонтаних сукцесија;
- заштита биодиверзитета и биолошких ресурса у складу с политиком одрживог развоја.

В. циљеви заштите простора:

- очување изузетних и јединствених дијелова природе од значаја за научне, културно-образовне, рекреативне и друге сврхе;
- очување карактеристичних представника појединих екосистема и изразитих биогеографских подручја, односно представника појединих типова предјела;
- очување природних предјела, видиковаца, амбијената и пејзажа око културно-историјских споменика, у оквиру комплексне заштите тих цјелина;
- одрживо коришћење у складу с природом и традицијом локалног становништва;
- управљање посјетиоцима у оквиру свеобухватног концепта туристичког коришћења укупних потенцијала у Парку.

С обзиром на вишеструке захтјеве и концепт полифункционалног одрживог коришћења а полазећи од основних вриједности и ријеткости у Парку, од општих и посебних циљева управљања ближе су претпостављени циљеви у оквиру извршеног зонинга који се односи на режиме заштите.

На подручју Националног парка „Сутјеска“, на бази Закона о заштити природе и Закона о националним парковима¹⁹, утврђена су три режима заштите:

- I степен заштите – подразумијева строгу заштиту, којом се омогућавају процеси природне сукцесије и очување станишта животних заједница и популација биљака и животиња у условима дивљине, уз незнатан утицај и присуство човјека, осим за научно-истраживачки рад, праћење природних процеса, контролисану посјету у образовне, рекреативне и општекултурне сврхе, као и спровођење неопходних мјера уз сагласност Министарства за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске;
- II степен заштите – подразумијева активну заштиту, која омогућава ограничено и контролисано коришћење природних ресурса и културног наслеђа, док се активности на подручју могу обављати у обиму који омогућава унапређење стања и презентације заштићеног подручја, без посљедица по његову примарну вриједност;
- III степен заштите – подразумијева заштиту која омогућава селективно и ограничено коришћење природних ресурса и дозвољава контролисане интервенције и активности на простору које су усклађене с циљевима управљања заштићеним подручјем или прате наслијеђене традиционалне облике обављања привредне дјелатности и становања, укључујући и туристичку изградњу.

Сви напријед наведени циљеви по зонама (режимима коришћења) су снажно условљени климатским промјенама и факторима ризика који их прате. То се посебно односи на циљ и проблем очувања биоразноврсности станишта, врста и генетског потенцијала уз напријед претпостављене сценарије климатских промјена.

6.3 Анализа и оцјена услова за остварење циљева

Остваривање дефинисаних циљева (општих и посебних) је условљено спонтаношћу природног процеса који прати динамизам екосистема. У једнакој мјери условност је везана за ниво истражености карактеристика екосистема. Само добро познавање претходног обезбјеђује реалан однос према одрживости биоразноврсности (како врста, тако и њихових станишта) и екоразноврсности (природних феномена, вриједности и ријеткости). Како је у антропоцентричном приступу сугерисана нужна доступност наведених карактеристика (вриједности и ријеткости), то је налажење одрживог односа човјека (посјетилаца и становника Парка) и природе један од важнијих услова за остваривање циљева управљања Националним парком.

Остваривање циљева је извјесније дословним поштовањем и спровођењем општих мјера заштите и развоја прописаних Законом о националном парку.

У исто вријеме циљеви ће бити одрживији поштовањем у пракси управљања Парком прописаних забрана и ограничења по појединим зонама (режимима) заштите (I, II и III степена), наведеним у Закону о националном парку „Сутјеска” („Службени гласник Републике Српске”, број 12/2012). Анализа стања заштићених вриједности природних ресурса заштићеног подручја, у складу са Законом о националним парковима („Службени гласник Републике Српске”, број 84/2015), редовно се приказује кроз Извјештај о стању природних и радом створених вриједности у Националном парку „Сутјеска” на годишњем и периодичном нивоу и доставља надлежном Министарству за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске и Републичком заводу за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске.

Оцјена стања природних ресурса, односно шумских и ловних ресурса, у односу на вишедеценијску праксу вреднује се кроз израде шумскопривредних и ловних основа. Стање риболовне фауне такође се вреднује и оцјењује кроз десетогодишње планове, односно кроз Програм управљања рибарским подручјем Националног парка „Сутјеска”.

Анализа и оцјена стања, у односу на блиску прошлост, показује задовољавајуће стање природних ресурса и заштићених вриједности, али и изјесне проблеме у вези с организационим и финансијским приликама везаним за остваривање дефинисаних циљева.

Пројекција будућности као визија у плану управљања не може се транспоновати у односу на стање из прошлости с обзиром на већ присутне притиске климатских промјена на екосистеме у цјелини.

7. НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ И ОБРАЗОВНИ РАД

7.1 Научно-истраживачки рад

Специфична клима – утицај и очекиване промјене, геолошке подлоге (геодиверзитет), хидропотенцијал и акватични екосистеми, огромно флористичко и фаунистичко богатство, изузетност шумских заједница и прашума Перућица, атрактивни пејзажи и видиковци, спој различитих биљних врста, дају Националном парку „Сутјеска” велики научно-истраживачки и образовни значај. Научна функција биће реализована кроз прикупљање, обраду података и стварање базе података за научне радове и истраживачке пројекте. Научно-истраживачки рад базира се и на наставку започетих пројеката истраживања и утврђивању стања популација током израде овог Плана управљања.

Ближе дефинисање тематских области:

- Узимајући у обзир значај геоморфолошких локалитета, њихов потенцијал за коришћење, као и потребу за њиховим очувањем и заштитом, потребно је извршити инвентаризацију геоморфолошких локалитета у оквиру граница Националног парка „Сутјеска“. Кроз евалуациони поступак утврдити њихов статус и потенцијалну употребну вриједност појединих геоморфолошких локалитета, утврдити начин коришћења појединих геоморфолошких локалитета, те сагледати приједлоге очувања и заштите издвојених геоморфолошких локалитета.
- Континуелно праћење физичко-хемијских карактеристика вода и акватичних екосистема (ихтиофауне), праћење параметара који представљају основу за успешан раст и репродукцију риба, унутар којих могу функционисати у НП на карактеристичним локалитетима или мимо тога у вријеме екстремних појава у односу на квалитет вода I (II) класе.
- Потребно је вршити континуиран мониторинг медвједа, сивог вука, риса, дивокозе (телеметријски, фото-замкама и ДНК), с обзиром на погранично подручје с Црном Гором.
- Препоручује се праћење врсте – динарска волухарица помоћу клопки (живоловке) за хватање ситних сисара.
- Истраживање ентомофауне на подручју Парка.
- Анализа стања, процјена бројности и мапирање станишта (мониторинг) ендемичних врста и подврста флоре, строго заштићених врста и врста с Црвене листе Републике Српске.
- Мониторинг стања и промјена – покрета инвентара и природног процеса у прашуми Перућица.
- Мјере и активности интегралне заштите шума на превенцији и санацији насталих штета од бројних узрочника абиотичко-биотичког карактера, који могу нарушити и угрозити природне процесе (пожари, олујни вјетрови, велике воде, суше, инсекти и гљиве).
- Адаптација и одрживо коришћење шума примјеном принципа природи блиског газдовања у циљу смањења негативних посљедица екстремних промјена климе.
- Детаљна истраживања и картирања микофлоре, флоре, фауне, вегетације и осталих природних ресурса као подлоге за израду програма заштите и развоја природног добра, секторских планова и установљавање система праћења стања.
- Успостављање мониторинга биодиверзитета и његових компоненти с посебном пажњом за врсте са специфичном улогом у екосистемима („кључне” и „кишобран” врсте).
- С обзиром на климатске промјене и потребу њиховог праћења на локалном нивоу разложно је позиционирање метеоролошке станице за праћење климе на Тјентишту.
- У вези с претходним неопходно је развијати методологију праћења климатских промјена као фактора ризика (абиотичког и биотичког карактера) и дефинисање индикатора утицаја на природне процесе, а прије свега на одрживост затеченог нивоа биоразноврсности – фокус ће бити на реликтним, ендемичним, ријетким и угроженим врстама.
- Праћење утицаја притиска посјетилаца на екосистеме и њихову заштиту.

Реализација претходних и активности које слиједе у овом плану подразумијевају изградњу интегралног и интегрисаног ИС у сарадњи са Заводом и компетентним научно-истраживачким институцијама.

7.2 Образовни рад

Посебна активност биће посвећена интензивирању едукативних активности, образовању школске дјеце, обуци младих чувара Парка (ренџера) и водича, школама у природи, посебним програмима који ће бити развијени за школску дјецу и студенте, локално становништво.

Посебни образовни програми су неопходни и за јачање капацитета запослених, чувара, промотера водича и развој интерактивних тематских програма и развој капацитета за рад са (страним) посјетиоцима.

Посебну пажњу посветити обуци у односу на волонтерски рад у Парку, у складу с узрастом заинтересованих.

Образовни рад је активност која се може спроводити у сарадњи с различитим организацијама и институцијама.

Приступиће се и изради појединачних тематских програма едукације и промоције Парка, као и посебних садржаја у центрима за посјетиоце на Тјентишту. План управљања ће подржати реализацију различитих едукативних програма на тему очувања и заштите биодиверзитета и природе у цјелини (на локалном нивоу и генерално).

Континуирано ће се вршити едукација дјеце предшколског узраста из Фоче, Гацка и Калиновика, по програму сарадње кроз низ активности, као и сарадња са школама.

Детаљнији планови образовног рада биће дефинисани годишњим програмима управљања.

У сарадњи с васпитно-образовним установама спроводити сталну едукацију дјеце и ученика у вртићима, основним и средњим школама о темама везаним уз вриједности Националног парка „Сутјеска” и њихово очување.

Сарађивати с високошколским установама Републике Српске и шире у реализацији научно-истраживачких (види 7.1) и едукативних активности.

Информисати и едуковати даваоце туристичких услуга и друге заинтересоване учеснике о заштити природе о принципима одрживог туризма.

Подстицати постојеће и потенцијалне даваоце услуга у туризму са ширег подручја Парка и републичког значаја на учествовање у едукацијама/обукама оспособљавања за сигурно пружање услуга туризма у природи.

8. ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОЧУВАЊУ, ОДРЖАВАЊУ И МОНИТОРИНГУ ПРИРОДНИХ И У ЊИМА САДРЖАНИХ КУЛТУРНИХ И ДРУГИХ ВРИЈЕДНОСТИ И УСПОСТАВЉАЊА ТЕХНИЧКЕ И БИОЛОШКЕ ЗАШТИТЕ, УВАЖАВАЈУЋИ ФАКТОРЕ ПРИРОДЕ

8.1

Активности и мјере на заштити и унапређењу природних вриједности

8.1.1 Активности и мјере на заштити локалитета у посебном режиму заштите

Локалитет у посебном режиму заштите (I степен заштите)

У складу са Законом о националним парковима Републике Српске, Законом о Националном парку „Сутјеска” и Законом о заштити природе, на природним вриједностима и простору у I степену заштите предлаже се спровођење мјера заштите, очувања и презентације у складу с режимом заштите, што у овој зони подразумева:

- Редовно обиљежавање посебно заштићених објеката природе граница утврђеним зонингом, а у складу с Правилником о обиљежавању природних вриједности;
- Утврђивање протокола и Методологије за редовну евиденцију стања природних вриједности;
- У складу с важећом законском регулативом и Правилником о унутрашњем реду, чуварска служба је дужна да спроводи сљедеће активности:
 - Спречавање свих активности и дјелатности које су у супротности с актом о заштити и представљају фактор угрожавања и девастације заштићеног подручја,
 - Стална сарадња с корисницима простора и инспекцијским службама,
 - Спровођење плана противпожарне заштите,
 - Надзирање и усмјеравање кретања посјетилаца,
 - Спречавање активности које доводе до нарушавања утврђених режима заштите,
 - Учествовање у реализацији научно-истраживачких пројеката који се планирају у I степену.

У циљу свеобухватније заштите локалитета у првом степену заштите, посебно Перућице као строгог природног резервата и природних ријеткости Националног парка „Сутјеска” и Републике Српске, вршиће се мониторинг у континуитету у односу на негативне ефекте фактора ризика.

Локалитет у посебном режиму заштите (II степен заштите)

Мјере које ће се предузимати на дијелу заштићеног подручја које припада II степену заштите подразумевају очување и праћење стања екосистема у приступачним дијеловима ове зоне. Посебно се морају чувати објекти хидролошког и геолошког наслеђа на подручју овог степена заштите. Локалитети у оквиру ове зоне представљају станиште примарне вегетације и вриједних шума лишћара и четинара (и њихових пратиоца) и ријетке фауне, прије свега, медвједа, дивокозе, риса и тетријеба. Примјеном најсавременијих метода вршиће се праћење стања популација на сублокалитетима осматрањем на посебним станицама. На подручју II степена заштите неопходно је формирати стационарна огледна поља за дугорочно праћење стања популација по појединим типовима шума. Параметри који се посматрају и уносе у базу података су: пречник у *cm*, висина у *m*, статус стабла, степен дефолијације – одређује се на основу табеле „Класе дефолијације према *UN/ECE* и *EU* класификацији”, деколоризација – одређује се, такође, по табели „Класе деколоризације према *UN/ECE* и *EU* класификацији”, и то: величина крошње, плодношење, сушење, оштећења, болести и друга запажања. С обзиром на примарни циљ заштите и очувања, неопходно је, осим праћења стања, предузети заштитне мјере картирањем дијелова комплекса прашумског типа (мимо Перућице) и санационе мјере како би се очувале темељне вриједности Националног парка. Због дијелом неприступачности подручја, спроводиће се и аерофотограметријска снимања простора. Неопходно је контролисање антропогеног утицаја на површине које се користе у екстензивној пољопривредној производњи и утицаја од стране посјетилаца, односно приступ појединим локалитетима мора бити ограничен и контролисан у складу с принципима одрживости. На ширем подручју Националног парка одржаваће се специфична структура састојина, тродоминанте шуме смрче, јеле и букве.

Посебна заштита се односи на очување видиковаца.

Локалитет у режиму заштите (III степен заштите)

У односу на претходне двије зоне у просторном обухвату III режима заштите су углавном шумски екосистеми оптерећени израженијим антропогеним утицајем. Основ шумовитог дијела у овом степену чине високе секундарне шуме букве у појасу букве и јеле и мјешовите шуме букве и јеле, а у мањој мјери исте са смрчом као пратиоцем. Западне експозиције уз доњи ток Сутјеске карактеришу китњакове шуме, које промјеном експозиције на истоку обрастају букове шуме а у сливу Хрчавке су углавном мјешовите шуме букве и јеле те букве, јеле и смрче. Незнатан дио површине припада састојинама кривуља, који указује на горњу границу еколошког стуба природног распрострањања шума. Четинарски засади црног бора и смрче су релативно мало заступљени.

Остале површине се односе на пољопривредно земљиште, путну инфраструктуру и индивидуалне грађевинске објекте у атару мањих насеља.

Мјере заштите: Спроводиће се мониторинг вегетације сипара и стијена с ендемичним биљним заједницама и врстама. Извршиће се мониторинг присуства фауне на територији Парка, евентуално лоцирање и прописати мјере заштите у складу с формалним односом према угроженим врстама орнитофауне. У културама и вјештачки подигнутим састојинама четинара вршиће се њега у складу са секторским плановима у перманентан мониторинг здравственог стања. У секундарним састојинама букве неопходно је подржати процесе сукцесије ка примарном саставу – мјешовитих шума јеле, смрче и букве, уз тежњу ка побољшању размјера смјесе у корист четинара сем на екстремнијим стаништима. Секторским плановима у шумарству неопходно је утврдити обавезу чувања биоразноврсности у односу на врсте дрвећа, структуру састојина, дебљинску дистрибуцију. У складу са секторским законима контролисаће се квалитет воде, како у ријекама тако и у језерима, изданима ближе сеоским атарима како би се обезбиједила њихова одрживост. У циљу очувања културно-историјских вриједности цјелисходно је редовно одржавање објеката уз утврђен одржив капацитет притиска посјетилаца.

У циљу објективније одрживости циљева управљања услов је и одржавање постојеће мреже шумских саобраћајница као основног услова доступности. Изградња нових путева у односу на процјену функционалног оптимума слиједила би по процјени оптималне густине у заштићеном подручју.

8.1.2 Активности и мјере на заштити станишта

У складу с одредбама Правилника о критеријумима за издвајање типова станишта, о осјетљивим, угроженим, ријетким и за заштиту приоритетним типовима станишта и о мјерама за њихово очување, неопходне су сљедеће активности како би се очувао повољан статус станишта:

- Анализа и активности на заштити подручја Националног парка као потенцијалног *NATURA* подручја, односно подручја од великог значаја за Европу за одређен број станишта у складу с Директивом о стаништима. Истраживачке активности ће се усмјерити на мапирање станишта биљних и животињских врста с листе *NATURA* 2000;
- Наставак теренских истраживања станишта појединих типова шуме, која представљају једну од темељних вриједности подручја;
- Теренска истраживања и детаљна инвентаризација травних станишта на подручју Парка, трајно праћење стања травних станишта,
- Активним мјерама, односно подстицањем традиционалних пракси косидбе и пашарења спријечити нарастање нешумских станишта;
- Спријечити уништавање и деградацију заштићених типова станишта;
- Извршити инвентаризацију и мапирање нешумских станишта на подручју Парка;

- Спријечити нарушавање природних карактеристика заштићених типова станишта;
- Очувати природне процесе који карактеришу станишта и доприносе постојању специфичних врста;
- Очувати појединачне врсте значајне за станишта на подручју Парка.

8.1.3 Активности и мјере на заштити флоре и гљива

Изузетна флористичка разноврсност подручја с велики бројем значајних и заштићених врста дефинише планирање низа активности које ће допринијети очувању флоре подручја Парка. Посебне мјере се морају предузети у погледу очувања ендемичних врста које издвајају ово подручје од осталих.

У флори НП „Сутјеска” забиљежен је већи број ендемичних таксона. Балканским ендемичним биљкама које су забиљежене на подручју Парка припадају 133 таксона у ширем смислу.

Поједине врсте издвајају се као врсте које су од великог значаја за очување, по чему је подручје Националног парка „Сутјеска” широко препознато у научним круговима (3.2.1). Анализа стања, процјена бројности и мапирање станишта строго заштићених биљних врста је један од императива у односу на планску активност.

8.1.4 Активности и мјере на заштити фауне

Фауна Националног парка „Сутјеска” је још увијек недовољно истражена, поготово када се говори о својствима популација врста. Како би се планирале мјере заштите, неопходна су истраживања фауне, нарочито заштићених и угрожених врста.

То се посебно односи на: мрког медвједа, сивог вука, евроазијског риса, балканску дивокозу, динарску волухарицу, дугопрстог слијепог миша, великог тетријеба или тетријеба глухана, медитеранског потковичара, сурог орла, мосорског гуштера и шаргана.

Поред слободе кретања унутар граница Националног парка „Сутјеска”, за неке врсте важна је и комуникација између дијелова са сусједним подручјима Републике Црне Горе.

Угроженост: У категорију угрожених врста медвјед је сврстан усљед губитка одговарајућих станишта и због криволава.

Дивокоза – *Rupicapra rupicapra*

Угроженост: У категорију угрожених врста дивокозе су сврстане искључиво због антропогеног утицаја – криволава.

Сури орао – *Aquila chrysaetos*

Има холарктичко распрострањење. Данас нема података о стању популације сурог орла у Републици Српској. Највеће пријетње за примјерке ове врсте су криволав, тровање и деградација станишта. Препоручује се континуирано праћење присуства врсте, те очување стјеновитих предјела као потенцијалних мјеста за гнијежђење.

Сиви вук – Вукови имају важну улогу у структурисању екосистема, јер њихов одговор на промјене у животној средини може имати каскадне ефекте на трофичким нивоима. Угрожава га неконтролисан лов, те губитак станишта и природног плијена.

Активности на заштити наведених врста фауне огледају се у сљедећем:

- успостави мониторинга за кључне и заштићене врсте фауне,
- истраживању својства популација које су приоритетне за заштиту,
- у складу с регулативом обезбиједити максималну заштиту заштићених врста,
- изради планова праћења и управљања кључним и заштићеним врстама,
- спровођењу мјера за смањивање штета локалном становништву,

- посебно ће се примијенити програми заштите за врсте водених екосистема,
- у сарадњи са стручним институцијама покушаће се с реинтродукцијом изумрлих врста птица и животињских врста.

8.1.5 Активности и мјере на заштити Перућице

Строги природни резерват прашумског типа због истакнутих темељних вриједности и тиме због свог регионалног значаја заслужује мониторинг у континуитету који ће се односити на следеће:

1. Праћење природног процеса у шумском екосистему,
2. Праћење промјена у вези с претходним процесом,
3. Праћење развоја и промјена састојинске структуре као резултат природног процеса,
4. Праћење здравственог стања прашуме,
5. Оцјену и праћење биоразноврсности у условима спонтаног развоја шумских екосистема.

8.1.6 Активности на инвентаризацији објеката геонасљеђа у складу са Правилником о инвентаризацији геонасљеђа

Рељеф Националног парка „Сутјеска” одликује се високим степеном разуђености, а карактеришу га дубоке клисурасто-кањонске долине, високи планински гребени, богињави карст на планинским платоима, те читав низ површинских и подземних облика карстног рељефа.

У Националном парку „Сутјеска” постоје бројни геоморфолошки локалитети. Посебну пажњу треба посветити следећим геоморфолошким локалитетима и појавним облицима: циркови и сипари на Маглићу, Зеленгори и Волујаку, вртаче, јаме и поља шкрапа – у зонама планинских пашњака Волујака, Маглића и Зеленгоре, на Хаџића равни, вртаче, јаме и поља шкрапа – Товарница, пећине у Прљагама, припећак у Перућици, Ћавлово врело у Перућици, пећина Џабина испод Клекова кома, у Сухој, припећак у Прибоју под Стоцем, пећина између Маглића и Биоча, у ждријелу испод Хаџића равни, изнад Цурева, у Широкој усови испод Сњежнице, испод Бошчје главе, испод Доњих бара, на Кривој бари, на Стиринама, на Тродори, на Зимомору, Видрини усови у Прашцу и др.

Разноврсност крашког рељефа огледа се у површинским и подземним облицима, од којих поједини заслужују научну (стручну) пажњу, али и потребу за инвентаризацијом геоморфолошких локалитета, њиховом евалуацијом и значајнијом валоризацијом.

Како би се промовисао значај геолошке баштине и подигла свијест о важности заштите георазноврсности, управљач НП „Сутјеска” ојачаће сарадњу с другим геопарковима у регији те надлежним министарствима, како би пријавили заштићено подручје у мрежу *UNESCO* геопаркова. *UNESCO* геопаркови представљају подручја у којима се подстиче истраживање, развој и повезивање георазноврсности с осталим биолошким и културно-историјским насљеђем, односно кроз статус геопарка подстиче се и цјеловитији приступ едукацији о заштити природе, с обзиром на то да је георазноврсност често изостављена тема.

8.2 Активности и мјере на заштити и одржавању створених вриједности

8.2.1 Активности на заштити културног насљеђа Парка

Идентификовани културно-историјски споменици на простору Националног парка „Сутјеска” штитиће се, обиљежавати и презентовати у складу с условима и мјерама

Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске и пројектима конзервације, односно Планом управљања археолошким налазиштима.

Планирано је следеће:

- Израда регистра културног наслеђа на подручју Парка,
- Формирање збирки покретног културног наслеђа,
- Сарадња са стручним и надлежним институцијама на очувању и презентовању културно-историјских споменика,
- Истраживање и промоција етно наслеђа и обичаја подручја.

На свим манифестацијама, сајамским наступима, презентацијама, организованим посјетама промовисаће се и културно-историјске вриједности Националног парка.

У циљу очувања и заштите културног и вјерског наслеђа подручја Парка, потребно је очувати традиционалну градњу, а посебно дрвене објекте – катуне, који и данас постоје на подручју Парка.

8.2.2 Активности на заштити животне средине

8.2.2.1 Мониторинг климатских промјена и праћење стања метеоролошких елемената

Реалност ове активности и квалитет информација о клими и промјенама климе на локалном нивоу директно зависе од стационирања метеоролошке станице у Националном парку, у сврху мониторинга.

У циљу праћења климатских и микроклиматских карактеристика подручја, као и климатских промјена преко климатских индекса, прикупљаће се теренски подаци, убацити у базу података, анализирати и оцјењивати. Анализирани подаци користиће се приликом планирања мјера на очувању, санацији и ревитализацији подручја. С друге стране наставити даљи развој климатских сценарија за остале климатске елементе и индексе, на основу којих ће се моћи остварити њихова практична примјена и интеграција у планске и стратешке као и секторске документе Националног парка „Сутјеска”.

8.2.2.2 Управљање отпадом у Националном парку

У циљу унапређења система управљања и одржавања комуналне хигијене на простору Националног парка, с осталим релевантним чиниоцима, тежиће се адекватном и одрживом рјешењу, континуираном сакупљању и одношењу отпада у складу с досадашњом праксом и у сарадњи с ЈП „Комуналцем” Фоча.

Ради елиминисања микро депонија у простору Парка неопходно је правилником прописати обавезе њиховог уклањања одговорних субјеката (појединаца или колектива) и кривичне мјере за неизвршење.

Поред тога, иницираће се код надлежних институција и локалног становништва трајно и системско рјешење за управљање отпадом и отпадним водама на подручју Парка – лоцирањем контејнера за смеће, канализационим уређењем домаћинстава и постављањем табли упозорења и забране, подржано и видео-надзором.

8.2.2.3 Санација и ревитализација позајмишта минералних сировина и каменолома

Позајмишта камена за реконструкције постојећих и изградњу нових шумских и локалних путева неопходно је санирати и рекултивисати након завршених активности на узимању сировине.

9. ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРИЈЕДНОСТИ, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА

9.1 Активности на вредновању подручја

Управљање природним вриједностима и ресурсима, уређеним зонама и (потенцијалним) туристичким зонама на подручју Националног парка „Сутјеска“ ускладиће се с валоризацијом екосистемских услуга Парка (еколошки сервис). Примјена вредновања и валоризације екосистемских услуга омогућиће плански развој подручја и адекватније коришћење екосистема, односно добробити Националног парка. Приликом мапирања екосистемских услуга и процјене добробити подручја, активну улогу имаће сви корисници Парка, нарочито локално становништво и локална заједница. Сам процес превасходно претпоставља коришћење међународних методологија: МАЕС (Мапирање и процјена екосистема и њихових услуга), према Заједничкој међународној класификацији услуга екосистема (CICES, 2013).

9.2 Активности и мјере на заштити и одрживом коришћењу природних ресурса

9.2.1 Активности и мјере на заштити и одрживом коришћењу шумских ресурса

Стање шумских екосистема и потреба очувања шумских заједница, с једне стране, као и потреба одрживог коришћења и унапређења њиховог стања, с друге стране, одређују и приоритетне задатке и активности у управљању шумским стаништима. Кроз адекватан систем природи блиског газдовања обезбјеђује се одрживост и очуваност шумских заједница. Формално, одрживо управљање и газдовање шумама је засновано на регионалним стратешким документима (EU; UN FAO, MCPFE, IUCN и др.) и актуелном Закону о шумама, Закону о заштити природе и Закону о националним парковима Републике Српске и Закону о Националном парку „Сутјеска“.

При хоризонталној хармонизацији и вертикалној интеграцији, како закона тако и планских докумената, основни постулат је био и биће дефиниција одрживог управљања шумама, која у први план истиче заштиту биоразноврсности, потом виталност, квалитет и самообновљивост шумских састојина, који омогућавају трајно задовољење еколошких, економских и културних функција (еколошке услуге), тиме унутаргенерацијску и међугенерацијску равноправност не угрожавајући друге ресурсе и природне вриједности у истом простору.

При томе свему морају се уважавати претпоставке о негативном утицају фактора ризика услед климатских промјена, односно претпоставити активну адаптибилност на те утицаје.

9.2.1.1 Активности и мјере на заштити шумских ресурса

Неодговоран однос човјека према шуми и изостанак основних мјера заштите довео је до озбиљне дестабилизације шумских екосистема. Шума је у цјелини постала осјетљива на штетно дјеловање бројних фактора абиотичке и биотичке природе.

Активности на заштити шумских екосистема вршиће се кроз праћење стања шума на стационарним огледним површинама, по појединим типовима шума (стаништима). Посебна активност на заштити шума одвијаће се кроз мониторинг здравственог стања на годишњем нивоу. С обзиром на станишну диференцијацију НП и доминацију мјешовитих шума четинара и лишћара основ превентивне заштите биће усмјерен на праћење сипаца поткорњака и њихово сузбијање примјеном феромонских клопки на изворишту, у наведеним мјешовитим шумама. Поред сузбијања поткорњака, у циљу заштите шума од даљег сушења и извала, вршиће се и третирање пањева фунгицидима како би се спријечило ширење гљива трулежница коријена јеле и смрче, *Heterobasidion parviporum* (на смрчи), односно *H. abietinum* (на јели). Узгојним мјерама у зони заштите III степена, примјеном принципа природи блиског газдовања, превентивно ће се дјеловати на негативне утицаје и ефекте абиотичких и биотичких штетних утицаја. У том смислу је неопходан свакогодишњи тренинг оперативаца прије изласка у дознаку у циљу реализације планова газдовања шумама. Принципе природи блиског газдовања је неопходно појачати принципом умјерености и одмјерености захвата у састојине. У том смислу чини се да је плански интензитет сјече (заштите, његе и обнове шума) у ГК мјешовитих шума лишћара и четинара прејак у односу на савремена схватања пребирног система газдовања као трајне категорије, и да би план требало кориговати умањењем за 15–20% на састојинском нивоу. То би као адаптивна мјера имало и превентиван значај с обзиром на објективну несигурност пројекције и прогнозе развоја шумског фонда у времену.

На годишњем нивоу биће вршена посебна обука запослених у противпожарној заштити. У чувању и заштити подручја Националног парка „Сутјеска“ посебна пажња биће усмјерена на активности у организовању противпожарне заштите у складу с резултатима и садржајем пројекта (RFMC), чији је резултат Национални извјештај за управљање пожарима на отвореном за ниво Републике Српске.

Конкретни процес подразумијева превентиву у неколико корака, а у основи је модернизација система осматрања и обавјештења и увођење нових технологија за рану детекцију пожара (видео-камере, бежичне мреже сензора, оптички системи, дронови...). Посебно је значајно водити хронологију пожара који су се већ десили (узрок, природни услови, интензитет, мјере борбе и др.) како би се стекла корисна искуства о рационалном поступку у будућем периоду код потенцијалне опасности од шумских пожара.

Као основ репресивних мјера, поред активности на гашењу пожара, израђује се санациони план (Закон о шумама Републике Српске).

Неопходна активност је и редовно дежурство на терену у љетњем периоду. Тренутна пракса је усталила израду Плана заштите шума од пожара с процјеном угрожености подручја.

Иако је противпожарна заштита као обавеза постојала и досад, све присутније климатске промјене (краћи сњежни периоди, рјеђи мразеви, дужи периодичитет између кишних падавина, дужи периоди тропских дана, екстремне суше), с ефектима који све више потенцирају степен угрожености екосистема шумским пожарима, у први план управљачу истичу мјере противпожарне заштите.

9.2.1.2 Реализација планова унапређења затеченог стања шума

Обим радова у Националном парку „Сутјеска” у планском смислу је сведен на минимално неопходну мјеру и обухвата шумско-узгојне радове и радове на коришћењу шума.

Табела 16: Шумско-узгојни радови приказани врстом и површином

Врста рада	Планирано (ha)	
	За 10 година	Просјечно годишње
Пошумљавање садњом садница	2.98	0.30
Попуњавање пошумљених површина	0.30	0.03
Њега новоподигнутих шумских култура	2.84	0.28
Њега постојећих култура испод таксационог прага	7.45	0.75
Природна обнова	455.70	45.57
Њега природног подмлатка	455.70	45.57

Извор: ШПО, 2019.

Активност на коришћењу шума обухвата спровођење годишњих планова санитарне сјече, њега и обнављања шума, у складу са ШПО (2019–2028) за шуме на подручју Националног парка „Сутјеска” (2019–2028), у државним шумама ПЈ „Сутјеска” – дио ПЈ „Изгори – Јабучке стијене” и ПЈ „Зеленгора – Кмур”.

По плану коришћења шума просјечно се годишње има дозначити до 36.186 m^3 бруто дрвне запремине, што је по десетогодишњем плану до 361.186 m^3 бруто дрвне запремине. Санитарно-узгојни карактер плана коришћења у зони II степена је оријентационог карактера, планиран је на 2.422 ha (скоро цијела површина ове зоне) и у односу на благ интензитет од $16,6 \text{ m}^3/\text{ha}$ може се прихватити као такав.

Интензитет сјече у зони степена III је утврђен је на класичним принципима и притом се може сматрати јаким у односу на тренутни инвентар с износом од $70 \text{ m}^3/\text{ha}$. Планиран је на површини од 4.619 ha . Разлог високог интензитета може бити у потцијењеној нормалној запремини (vn) која је у већини ГК једнака или мања од стварне. Притом се у доброј мјери занемарила објективнија оцјена структурних карактеристика, однос према техничким мјерама а у односу на приоритетну намјену објекта и заштиту биодиверзитета. Послије свега, имајући у виду све више изражен амбијент газдовања у условима несигурности, предложено је кориговање висине етата на укупном а тиме и састојинском нивоу.

Генерално, у планирању газдовања шумама пада у очи висина остатка у етату који је и овдје конкретно 33% за четинаре и 25% за лишћаре, што је у односу на регионалну праксу неприхватљиво. И другачијим односом према овоме (штедњом и примјеном зелене економије) може се оправдати корекција плана коришћења шума.

9.2.1.3 Израда основа газдовања шумама Националног парка „Сутјеска”

У складу с планираном роковима и важностима постојећих основа газдовања шумама приступиће се:

- Изради Посебне шумскопривредне основе за шуме НП „Сутјеска” за период 2029–2038. година,
- Изради годишњих изведбених пројеката,
- Ажурирању електронске базе евиденције непокретности јавне својине корисника ЈП Национални парк „Сутјеска”,
- Ажурирању катастарских података.

9.2.1.4 Коришћење осталих шумских производа и биомасе

Подручје Националног парка „Сутјеска“ важи за јединствен центар флористичке, вегетационе и екосистемске разноврсности.

Могућности за планско коришћење осталих шумских производа и органске биомасе (грања, отпада при сјечи, 25–33%) вишеструке су и дају додатну и развојну вриједност за различите пројекте и кориснике.

Бављење пословима на сакупљању, сушењу, доради и дистрибуцији љековитог биља и шумских плодова захтијева стручан и организован рад, па у том смислу треба сачинити посебан програм који би обухватио:

- избор комерцијалних врста љековитог биља, гљива и осталих шумских производа значајних у ЗП,
- избор локација за откуп и ускладиштење нешумских производа НШП,
- едукацију локалног становништва о значају и начину сакупљања НШП.

Тренутно сакупљање и откуп НШП врши локално становништво, а организовано ПП „*Boletus*“ из Фоче, уз контролу запослених у НП „Сутјеска“.

На основу података у ШПО (2019) у Националном парку су евидентирне сљедеће врсте љековитог и ароматичног биља:

Табела 17: Љековито и ароматично биље у Националном парку „Сутјеска“

Врста	Употреба дијелова
Кантарион (<i>Hipericum perforatum</i> L.)	Стабло и цвијет
Дивљи лук (<i>Allium ursinum</i> L.)	Стабло и гомољ
Хајдучка трава (<i>Achillea millefolium</i>)	Стабло и цвијет
Мајчина душица (<i>Thymus serpyllum</i>)	Стабло и цвијет
Лазаркиња (<i>Asperula odorata</i>)	Стабло и цвијет
Купина (<i>Rubus hirtus</i>)	Коријен, стабло и плод
Клека (<i>Juniperus communis</i>)	Плод
Глог (<i>Crataegus monogina</i>)	Плод
Кичица (<i>Erythraea centaurium</i>)	Стабло и цвијет
Лијеска (<i>Corylus avellana</i> L.)	Плод
Велебиње (<i>Atropa belladonna</i>)	Стабло и лист
Коприва (<i>Urtica dioica</i>)	Коријен и лист
Одољен (<i>Valeriana officinalis</i>)	Коријен
Зова (<i>Sambucus nigra</i>)	Цвијет и лист
Боровница (<i>Vaccinium myrtillus</i>)	Плод
Брусница (<i>Vaccinium vitis idaea</i>)	Плод

Извор: Шумскопривредна основа, 2019.

Проф. др Радомир Лукшић је истраживао љековито биље Националног парка, објављено у научном раду „Љековите биљке Националног парка Сутјеска“ 2004. године, у коме је навео 166 врста.

Вашингтонском конвенцијом (CITES – Међународна конвенција о трговини угроженим биљним и животињским врстама) забрањена је трговина самониклим врстама из породице Orchidaceae и родова: *Galanthus*, *Cyclamen* и *Sternbergia*.

Потенцијалне могућности сакупљања и производње јестивих гљива на овом подручју научно нису довољно истражене. Међутим, заступљеност јестивих гљива на овом подручју је значајна, што је уочено приликом посљедњег уређивања шума.

Табела 18: Највередније врсте гљива

Преглед јестивих гљива	
Латински назив	Народни назив
<i>Boletus edulis</i> Buul.	Прави јесењи вргањ
<i>Boletus aestivalis</i> Poul.	Прољетни мрежаста вргањ
<i>Cantharellus cibarius</i> Fr.	Лисичарка
<i>Lactarius piperatus</i> L.	Мљечница, папрена мљечница
<i>Amanita caesarea</i>	Благва
<i>Macroleptiota prominens</i>	Бијела сунчаница
<i>Morchella conica</i>	Смрчак
<i>Pleurotus ostreatus</i>	Буковача

У циљу рационалног односа према заштити биоразноврсности и еколошком сервису у Националном парку израдиће се Програм заштите и коришћења споредних шумских производа у складу с правилницима о коришћењу шума за: шумски отпад, јестиве гљиве, шумске плодове, лековито биље и екстракцију етарских уља.

Програм заштите и коришћења споредних шумских производа је од изузетне важности за развој локалне заједнице и приликом израде програма укључиће се и заинтересоване стране, локално становништво, удружења и институције.

9.2.1.5 Активности и мјере на коришћењу земљишта

С обзиром на релативно скромно учешће пољопривредног земљишта под воћњацима, њивама, ливадама и пашњацима у границама Националног парка, Просторним планом посебне намјене подручја Националног парка „Сутјеска” утврдиће се стратешки однос према овом ресурсу.

Одлике климе условљавале су начин живота, па је и катунско сточарство било саставни дио живота и значајан извор привређивања. Изгон стоке на катуне Зеленгоре и остале катуне у оквиру Парка током љетњих мјесеци се задржао до данашњих дана. Данас су унутар Националног парка „Сутјеска” активна четири катунa и два на периферији Парка. У њима се могу срести најстарији елементи материјалне и духовне културе (традиционално градитељство, аутентичан начин припреме сира и кајмака). Проблем одрживости тих активности је прије свега везан за демографске проблеме у подручју и непосредном окружењу Парка. Једно од рјешења је субвенционисање тих активности у оквиру општег концепта одрживости.

Одрживим односом према заштити и коришћењу пољопривредног земљишта ће се стимулирати сточарство, оснивање „мини фарми” оваца и крава и залеђе Парка, одржавање пашњака и кошење ливада (у циљу очувања биоразноврсности ливадских заједница), производња здраве, органске хране и гајење дивљих воћкарица. Те активности су значајне за одрживост и развој локалне заједнице и неопходна је сарадња с локалном заједницом и индивидуалним, локалним произвођачима.

У оквиру наведеног плана посебан дио односиће се на израду катастра деградираних површина с приједлогом мјера за санцију и рекултивацију деградираног земљишта.

9.2.1.6 Активности и мјере на коришћењу ловне фауне

Ловиштем Националног парка „Сутјеска“ газдује се на основу Ловне основе за посебно ловиште „Зеленгора“, с периодом важности од 1. 4. 2020. до 31. 3. 2030. године.

Подручје Националног парка „Сутјеска“ је богато фаунистичким представницима сисара, водоземаца, гмизаваца и птица. Управљање ловиштем повјерено је ЈУ НП „Сутјеска“ која то чини изразом и реализацијом Ловне основе.

За потребе израде Плана управљања Националног парка „Сутјеска“ урађен је попис досад констатованих представника ловне фауне. Неке врсте (сиви вук) имају важну улогу у екосистему, те често својим дјеловањем одређују судбину осталих организама у подручју у ком егзистирају. Те врсте су истовремено и од националног значаја, те су препознате у националној легислативи, и као такве требале би да уживају неки вид заштите.

Основом за посебно ловиште „Зеленгора“ су дате основне смјернице на очувању и унапређењу ловне дивљачи, као и мјере регулисања популација кроз узгојни и санитарни одстрел. Основни циљеви при планирању мјера на заштити и коришћењу ловне фауне базирају се на достизању и одржавању оптималне бројности и природне равнотеже популације дивљачи у ловишту. Годишњим плановима детаљније се планирају активности и мјере, с финансијским показатељима.

Одстрел дивљачи у границама Парка је ограничен на санитарно-узгојни и умјерен интензитет.

Поред ловних врста врши се и заштита неловних врста дивљачи а одвијаће се кроз свакодневне активности службе, у циљу спречавања узнемиравања, уништавања станишта, противзаконитог коришћења и сличних радњи у ловишту.

По цијелој површини ловишта распоређени су ловно-узгојни објекти, ловачке колибе (1), ловачке куће (3) и ловачки дом.

У ловишту ће се наставити са започетим активностима на:

- пројекту „Заштићена подручја за природу и људе“ у сарадњи са Свјетском организацијом за природу (WWF) кроз праћење популације медвједа.

Плански ће се спроводити следеће активности:

- Израда Ловне основе за ловиште Зеленгора (2030–2040),
- Израда годишњих планова газдовања ловиштем,
- Праћење динамике развоја популација дивљачи, прије свега мрког медвједа, дивокозе, срне, дивље свиње и вука,
- Изградња и одржавање ловних и ловно-техничких објеката у ловишту,
- Гајење и коришћење дивљачи,
- Заштита дивљачи и мјере за обезбјеђивање мира у ловишту,
- Активна сарадња с научним, образовним и другим институцијама, ловачким удружењима.

9.2.1 Активности и мјере на коришћењу риболовне фауне

Активности и мјере на коришћењу риболовне фауне уредиће се изразом и садржајем риболовне основе/програма развоја рибарства за подручје ЈУ Национални парк „Сутјеска“, која треба да садржи законом прописане дијелове, а када су у питању ихтиолошка истраживања да садржи:

1. Физичке и хемијске карактеристике риболовних вода у рибарским подручјима и риболовним зонама;
 2. Биолошке карактеристике риболовних вода у рибарским подручјима и риболовним зонама;
 3. Рибарско-ихтиолошка истраживања рибарских подручја и риболовних зона:
 - квалитативну и квантитативну структуру популације риба;
 - процјену стања рибљег фонда по врстама и категоријама, број и врсту обиљежених јединки значајних за природну репродукцију биолошко вриједних врста риба као што су поточна пастрмка, липљен, гагица, златовница и др., риболовне воде у којима су јединке уловљене, обиљежене и враћене у воду, те процјену могућности природног и вјештачког прираста по врстама риба;
 - толерантност риба на измијењене услове средине и утицај истих на рибе;
 - могућност годишњег улова по врстама риба;
 - планирање селективног излова оних врста риба које угрожавају друге врсте;
 - здравствено стање риба и других водених организама (вируси, бактерије, паразити) и хигијенско-санитарне услове риболовних вода;
 - мјере заштите и унапређење рибљег фонда:
 - организација рибочуварске службе,
 - мјере за заштиту животне средине,
 - забрана риболова као мјера заштите риболовног подручја,
 - порибљавање аутохтоним врстама.
 - заштиту посебних станишта;
 - заштиту рибарских ревира и подручја у складу с одређеним директивама (Директива о квалитету слатких вода којима је потребна заштита, или побољшање, ради обезбјеђења живота риба – 78/659/EEC), којим би се требале одредити оне воде које омогућавају или које би, када би се онечишћеност смањила или уклонила, могле омогућити живот риба које припадају: аутохтоним врстама које доприносе природној разноврсности, или врстама чија присутност би се оцијенила пожељном за сврху управљања водама, мјере заштите станишта и риба при изградњи планираних интегралних система.
- Наведена истраживања су прописана Законом о рибарству, приликом израде риболовне основе.
4. Забрану уношења инвазивних врста риба, контролу порибљавања ако се врши;
 5. Успостављање мониторинга вода;
 6. Анализу утицаја климатских промјена на ихтиофауну.

Активности које се спроводе сажете су кроз годишњи план коришћења риболовне зоне за одређене годину и оне обухватају:

- Активну сарадњу с Министарством пољопривреде, шумарства и водопривреде;
- Сарадњу са Спортско-риболовним савезом Републике Српске;
- Видно обиљежавање граница риболовне зоне и допуну истих, као и мјеста на риболовној зони на којима је забрањен риболов;
- Извјештаје о редовно уплаћиваним накнадама, на мјесечном нивоу, за коришћење риболовне зоне у складу с важећом одлуком Владе Републике Српске о висини накнаде;
- Организовану рибочуварску службу, активан рад и акције у спречавању криволова;

- Процјену количине рибе у риболовној зони и процјену годишњег излова по врстама;
- Сарадњу са сусједним НП „Сутјеска” с којим дијелимо исту риболовну воду, тј. водну површину, у свим аспектима комуникације.

9.3 Активности и мјере на планирању, изградњи и уређењу простора

9.3.1 Планирање

9.3.1.1 Израда Просторног плана подручја посебне намјене

Јавна установа Национални парк „Сутјеска” покренуће иницијативу (код надлежних институција – Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију) о доношењу Одлуке о изради Просторног плана за подручје посебне намјене.

ЈУ НП „Сутјеска” иницираће иницијативу код надлежних институција за израду и доношење зонинг плана подручја посебне намјене.

Визија и дугорочни циљ развоја и доношење Просторног плана подручја посебне намјене је реална подршка обезбјеђењу просторних услова за остварење посебне намјене заштићеног подручја. Просторни план подручја посебне намјене ће садржати детаљну разраду, као и правила уређења и грађења према утврђеном режиму заштите појединих природних цјелина по утврђеним заштитним зонама.

9.3.1.2 Израда Зонинг плана подручја посебне намјене за Тјентиште

ЈУ НП „Сутјеска” иницираће код надлежних институција иницијативу за израду и доношење Зонинг плана подручја посебне намјене за Тјентиште. Израда Зонинг плана подручја посебне намјене за Тјентиште би такође укључила и иницијативу уклањања бесправно изграђених објеката.

9.4 Активности и мјере на изградњи инфраструктуре

9.4.1 Изградња објеката

Инфраструктура за посјетиоце и капацитети за управљање посјетиоцима – Општи циљ: Посјетилачка инфраструктура да не нарушава темељне вриједности и пејзажне елементе Парка и да задовољава потребе посјетилаца. Заснива се на одрживим моделима градње и коришћења те служи као примјер добре праксе.

У планираном периоду реализације Плана, активности ЈУ НП „Сутјеска” везане уз инфраструктуру за посјетиоце иду у смјеру одржавања дијелом амортизоване постојеће инфраструктуре, а све с циљем одрживог чувања, унапређивања и коришћења ресурса и задовољавања потреба посјетилаца.

9.4.1.1 Санација и одржавање планинских кућа и домова

Раније именоване ловне објекте (смјештајни капацитети) неопходно је санирати и одржавати као објекте одговарајуће савременим планинским и ловним условима

(вишеструке намјене), при чему је у првом плану ловни туризам. Адаптацијама претходи израда пројектне документације у складу са секторским законом.

9.4.1.2 Изградња Ловачког дома на Барама Доњим на темељима старог објекта

На Доњим Барама је постојао објект Ловачког дома, који је разрушен током ратних сукоба 90-их година. Постоји објективна потреба за обнављање истог за потребе туризма.

9.4.1.3 Санација и одржавање смјештајних капацитета на Тјентишту

ЈУ НП „Сутјеска” у својој надлежности има значајне смјештајне капацитете (хотел „Младост”, павиљони А, Б, Г и виле на Тјентишту „Волујак” и „Маглић” те кампови). Хотел „Младост” и павиљони захтијевају дјелимичну (хотел „Младост”) или потпуну санацију (кровна конструкција, унутрашње уређење, електроинсталације, водоводне инсталације, канализација, изградња система за гријање, спољно уређење...). Интензивно коришћење наведених објеката подразумијева и интензивно редовно одржавање код осредње оптерећености посјетиоцима сваких 5 до 10 година.

9.4.1.4 Санација и одржавање управне зграде на Тјентишту

Управна зграда на Тјентишту површином и садржајем захтијева знатна средства за санацију и редовно одржавање у функционалном стању, а у неповољним условима бар једном у 10 година.

9.4.1.5 Санација и одржавање Музеја битке на Сутјесци

У сарадњи с Републичким заводом за заштиту културно-историјског и природног наслеђа извршити санацију и одржавање именованог музеја као културно-историјске вриједности Парка.

9.4.1.6 Уређење видиковаца

С обзиром на значај као природног феномена и вриједности и у исто вријеме потребу обезбјеђења сигурности посјетилаца, један од приоритета у просторном уређењу Парка је уређење видиковаца (Драгош седло, Бешкита, Пријевор, Борић, Градац, Златни Бор, Дулин Бријег и Врановина) који својим положајем обезбјеђују посебан поглед и визуелни утисак у односу на природне феномене и вриједности Парка (кањон, језеро, биоразноврсност и георазноврсност). У односу на већ регистроване видиковце: Драгош седло – 1.306 *m* с погледом на Перућицу и водопад Скакавац, Бешкита – 1.275 *m*, поглед на Перућицу и долину хероја – Тјентиште, Пријевор – 1.668 *m*, поглед на Маглић и ланац врхова – од Трновачког Дурмитора, Студенца и Бадња на Волујаку и зеленгорских висова у даљини, Борић – 1.475 *m*, поглед на кањон Сутјеске и планине Вучево, Маглић, Волујак, прашуму Перућица, Драгош седло и Пријевор, Тјентиште, остатке старих градова Вратар и Вратац, као и Косман, цјелисходно је, с обзиром на могућност визуелне отворености пејзажа.

9.4.1.7 Уређење планинарских стаза и путева

Најбољи начин при ком се могу доживјети љепоте којима је природа подарила НП „Сутјеска” је пјешачење. Динамичан рељеф с израженим врховима, гребенима и косама, густе комплекси листопадних и четинарских шума, те сликовити шумско-ливадски пејзажи, горске очи, чине пјешачење незаборавним искуством. Локалитети као што су Перућица, Зеленгора, Маглић, Волујак су својим садржајем један од основних мотива за посјетиоце. Постојеће планинарске стазе су само дјелимично (недовољно) уређене посебно с безбједносног аспекта и захтијевају перманентно одржавање и обиљежавање уз претходни обилазак и евидентирање уских грла (посебно с безбједносног аспекта посјетилаца).

Стазе и путеви су дугачки неколико десетина километара.

На стазама се могу видјети и хранилишта за срне које током зиме овдје долазе по храну, па ће стрпљиви и сретни гости бити награђени сусретом с тим прелијепим животињама. Дуж стазе налазиће се одморишта (надстрешнице с клупама), те едукативне табле путем којих гости могу сазнати више о природним и културно-историјским вриједностима НП „Сутјеска”.

Као дио пратеће инфраструктуре уз ове пјешачке стазе, поставиће се укупно 20 информативних табли о биљном и животињском свијету Парка, појмовима из заштите природе, правилима понашања (режимима заштите) те интерактивне табле које ће посјетиоцима на занимљив и практичан начин преносити информације о природним вриједностима Парка.

Ради олакшања посјетиоцима сналажења у Парку неопходно је стазе снимити и картирати чиме би се, поред осталог, допринијело сигурности и безбједности посјетилаца у Парку.

У Националном парку постоји и бициклистичка стаза дуга 48 *km* коју је неопходно одржавати.

9.4.1.8 Оспособљавање и одржавање Центра за виртуелну стварност у Перућици

Постојећи објекат Центра за виртуелну стварност у Перућици је определијен широј намјени у односу на наслов, а у складу с циљевима управљања НП. Инфраструктура и просторни положај објекта обезбјеђују шире сагледавање могућности будуће вишеструке намјене објекта. Постојањем Центра омогућена је виртуелна посјета овом јединственом резервату природе. Изложбени простор Центра за виртуелну стварност пружа бројне едукативне могућности, попут онлајн предавања за популацију с потешкоћама у развоју или инвалидитетом. У односу на импозантан број тематских прилога омогућено је иновирање програма и пројеката у континуитету чиме би се обезбиједила одрживост Центра у односу на профилисану намјену.

Пројекат „Виртуелни центар Перућица” још увијек није завршен (18. 3. 2024). Центар није технички опремљен за директан мониторинг стања у прашуми. Могуће је само гледање претходно снимљеног филма о прашуми. Реализовати пројекат „Виртуелни центар Перућица” до краја и омогућити реализацију свих пројектом предвиђених активности како би Центар био у функцији.

Локација Центра за виртуелну стварност у Перућици је у објекту бившег Омладинског центра. Главна сала је у приземљу тако да нема баријера за особе с инвалидитетом.

9.4.1.9 Израда информативних табли

У складу с потребама, вршиће се израда нових и замјена постојећих информативних табли на простору цијелог Националног парка „Сутјеска”. Основни садржаји информативних

табли односиће се на: основне природне и културно-историјске вриједности Парка, режим заштите и начин одрживог коришћења, кодекс понашања у Парку, информисаност и обавјештавање.

С обзиром на просторни карактер и величину ЗП, планирано је постављање 6 информативних табли у планском периоду до 2032.

9.4.1.10 Пројектовање, изградња и одржавање шумских путева

Пројектовање, изградња, реконструкција и одржавање шумских путева је редовна активност на изградњи и одржавању шумске инфраструктуре. Шумски путеви и изградња шумских влака су у функцији одрживог газдовања шума и највећим дијелом се суфинансирају из Буџета Републике Српске, Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, односно из Буџетског фонда за националне паркове.

У циљу повећања отворености подручја камионским тврдим путевима у наредних десет година, сходно финансијским могућностима, планирана је изградња и реконструкција сљедећих камионских путева:

Назив пута	Одјел који пут отвара	Дужина пута (km)
Новоградња		
Одјељење 130-135	01 ПЈ 130-135	3.13
Одјељење 139-144	01 ПЈ 139-144	4.06
укупно		7.19
Реконструкција		
Хрчавка – Доње Баре	01 ПЈ 132-140	9.03
Дубоки поток – одјељење 150	01 ПЈ 141, 142, 145-150	4.50
Тјениште – Драгаш седло	01 ПЈ 61/2-63. 64/1-66, 68. 69	10.36
укупно		23.89

У планском периоду планирана је реконструкција постојећих путева у дужини од 7,19 km и изградња нових путева у дужини од 23,89 km (Све у ГЈ „Сутјеска”). Тиме би се обезбиједио већи степен доступности конкретних локалитета за посјетиоце. У исто вријеме путеви би били у функцији заштите од шумских пожара.

9.4.1.11 Одржавање постојеће мреже саобраћајница

Планирано је одржавање и реконструкција саобраћајница на подручју Националног парка „Сутјеска” и заштитној зони у сарадњи с локалном самоуправом. Поред напријед наведених (шумских путева) активност ће обухватити укупну мрежу сходно усклађеним потребама и финансијским могућностима у оквиру III степена заштите.

9.4.1.12 Одржавање комуналне инфраструктуре

Главни комунални проблем на територији Парка су отпадне воде које се тренутно одводе у индивидуалне запуштене септичке јаме и канализациону мрежу од којих су многе пропусне. Неопходно је системско рјешење одвода комуналних вода кроз изградњу пречишћивача отпадних вода и даље испуштање техничке воде у водотоке. За локације туристичких објеката урадиће се пројекат уградње пречишћивача за отпадне воде.

Иницираће се корисници и општинска управа за израду пројекта и рјешење питања одвода отпадних вода на свим туристичким локацијама, на подручју Националног парка „Сутјеска”.

9.4.1.13 Мјере унапређивања туризма у Националном парку „Сутјеска”

Управљање посјеђивањем у заштићеним подручјима сложен је задатак који захтијева висок ниво вјештине и знања. Темељне добре праксе укључују:

- подстицање националних политика туризма које придоносе очувању природе, као и стварању економских користи за заштићена подручја и локалне заједнице;
- подстицање туристичких услуга и производа који су повезани с тржиштем у локалним заједницама;
- подизање капацитета, знања и вјештина у развоју предузетништва у одговорном туризму;
- стално креирање прихватљивих туристичких активности као начина којим се задовољавају потребе управљача, посјетилаца и локалних заједница, уз императив заштите ЗП.

Имајући у виду расположиве туристичке ресурсе у простору НП „Сутјеска” и његовом непосредном окружењу те стање и проблеме туризма у простору Парка, а све у циљу одрживог развоја туризма и формирања препознатљивог туристичког производа у НП „Сутјеска” који ће привући бројне туристе посебних интересовања, неопходне су следеће мјере:

1. У надлежним институцијама Републике Српске за област просторног планирања и уређења простора покренути механизме измјене, допуне и израде просторно-планских докумената у смислу проширења НП „Сутјеска” на простору Гацка и Калиновика, како би се то подручје посебних природних и амбијенталних вриједности обухватило системом заштите и укључило у организовану туристичку понуду НП „Сутјеска”;
2. Покренути иницијативу израде Просторног плана подручја посебне намјене за НП „Сутјеска” (ППППН „Сутјеска”);
3. Унапређење путне инфраструктуре у оквиру Парка, првенствено на релацији: Тјентиште–Пријевор и Тјентиште–Доње баре;
4. Смјештајне туристичке објекте на Пријевору и Доњим Барама и осталим локалитетима снабдјети електричном енергијом на бази соларних панела и/или агрегата;
5. Извршити редовно одржавање и санацију смјештајних капацитета на Тјентишту и ловачких кућа на терену у ловишту;
6. На темељима порушеног Ловачког дома на Барама Доњим поново изградити објекат и ставити га у функцију туристичке понуде Парка;
7. Редовно одржавати путну мрежу ради обезбјеђивања повољније доступности темељних вриједности Парка;
8. Унаприједити пограничну сарадњу у области туризма између НП „Сутјеска”, НП „Дурмитор”, Парка природе „Пива” (Црна Гора);
9. Изградња и пуштање у рад информативно-тржног центра на локалитету Тјентиште, непосредно уз главну саобраћајницу (изградња функционалног објекта у алпском стилу);
10. У оквиру надлежних институција, у сврху унапређења и прилагођавања туризма на климатске промјене, покренути иницијативу за:
 - доношење плана развоја и унапређења јавних услуга у заштићеном подручју,

- континуирану промоцију заштићених подручја и њихових туристичких вриједности,
- увођење мјера управљања отпадом које ће бити усаглашене с европским стандардима очувања животне средине и радити на развоју дигиталне мреже за мониторинг управљања отпадом тзв. *Zero waste management concept*.

Пракса је показала да Сектор туризма и угоститељства у оквиру ЈУ НП „Сутјеска” већ дужи временски период функционише на апсолутно неприхватљив начин. Бројни су проблеми који оптерећују ову дјелатност, почев од инфраструктурних и супраструктурних садржаја до система менаџмента, систематизације радних мјеста, вишка запослених и сл. У вези с тим неопходан је хитан акциони план и програм мјера на санацији наведених и сличних проблема у овом сектору. У најкраћем, неопходна је реорганизација и прихватљива систематизација радних мјеста у оквиру Сектора туризма и угоститељства ЈУ НП „Сутјеска”.

Програми засновани на промоцији вриједности природе и потреби њеног очувања директно доприносе унапређењу квалитета понуде Парка и због тога се планира организација разгледавања Парка за локалне туристичке раднике и заинтересоване становнике, представнике туристичких агенција, туристичких организација како би они били мотивисани да у своје програме уврсте посјету Парку.

Очувању природних и културно-историјских вриједности Парка допринијеће се и реализацијом активности која се односи на развој и примјену националних стандарда одрживости у туризму заснованих на Глобалним критеријумима одрживог туризма, које доноси Глобални савјет за одрживи туризам (*The Global Sustainable Tourism Council – GSTC*). Ради се о међународном тијелу чија је улога промовисање одрживог туризма примјеном универзалних критеријума одрживости.

Критеријуми су распоређени кроз сљедеће цјелине:

- одрживо управљање,
- социо-економски утицаји,
- утицаји на културну баштину,
- утицаји на животну средину (укључујући потрошњу ресурса, смањење загађења и очување биоразноврсности).

9.5 Активности на подршци руралном развоју

У циљу уравнотеженог мултифункционалног „сеоског” развоја важно је подстицати развој и изворе прихода традиционалне пољопривреде. Мотивисање и оспособљавање пољопривредника и осталих житеља катунa за пословно и струковно повезивање (заједничко повезивање породичних газдинстава и оснивање пољопривредних струковних удружења), успјешно вођење пословања мањег обима је значајно за подизање квалитета живота локалног становништва у заштићеном подручју.

Подстицати локалне угоститеље у проширењу гастро-домаће понуде с нагласком на локалне специјалитете.

9.5.1 Програм диверзификованог развоја руралних подручја

Програм диверзификованог развоја руралних подручја уско је повезан с планом њихове ревитализације.

Ревитализација руралних подручја представља један од стратешких праваца који излази изван оквира секторске политике и представља интегрални и просторни приступ развоју

заснован на потенцијалима руралног простора Републике Српске у смислу територијалног капитала који чини рурално подручје, као што су природни потенцијали и ресурси, људски и социјални потенцијал, као и културно и историјско наслеђе. Нажалост, услед недостатка одговарајућих мјера руралне политике у дужем периоду, рурални капитал је нарушен, а његов потенцијал умањен. С циљем заустављања негативних трендова и активирања неискоришћених ресурса руралног подручја, неопходна је ревитализација руралних подручја (Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске, 2021–2027).

Остваривање циља узајамности „Заштите природе и одрживог коришћења природних ресурса” оствариваће се кроз реализацију сљедећих специфичних циљева: 1. Заштита и уређење пољопривредног земљишта; 2. Заштита и одржива употреба воде; 3. Повећање обима пољопривредне производње на принципима традиционалне органске производње; 4. Очување и одрживо управљање биљним и животињским генетичким ресурсима.

Реалност тих циљева, поред осталог, подразумејева примјену и сљедећих мјера:

- Програм мониторинга земљишта;
- Мјере заштите земљишта од ерозије и других облика деградације;
- Подршка праћењу и побољшању плодности земљишта;
- Организовано одлагање чврстог отпада у руралним подручјима и збрињавање опасног амбалажног отпада из пољопривреде;
- Подршка програмима *in situ* и *ex situ* надзора и заштите аутохтоних сорти биљака и раса домаћих животиња;
- Подстицаји за узгој аутохтоних раса домаћих животиња и за гајење и репродукцију сјемена аутохтоних сорти биљака.

Информисати власнике и кориснике пољопривредног земљишта о обавези уклањања и спречавања ширења страних и инвазивних врста, те корова и алергених биљака штетних по здравље људи на ширем подручју НП.

Програм диверзификованог развоја руралних подручја подразумејева стимулисање младе генерације за рад у пољопривреди и за бављење другим економски исплативим и статусно привлачним занимањима – еколошке услуге (НШП – недрвни шумски производи) и унапређивање општих услова живљења на селу.

Тим програмом ублажили би се негативни демографски трендови на подручју НП.

Рурална подручја су веома интересантна за стране туристе који, поред одмора, туризам базирају и на друштвено корисном раду и доприносу локалној заједници тако да је неопходно развијати специјализовану туристичку понуду у сеоским домаћинствима – катунима.

9.5.2 Израда и реализација пилот пројекта органске хране

У складу са Законом о органској производњи (2013) и органским производима, афирмисаће се производња органских производа од регистрованих произвођача „здраве”, биолошки вриједне (органске) хране, као и прибављање сертификације производа и друга питања регулисана законом и међународним стандардима.

Такође, неопходно је посебно брендирање за производе из НП као што су шумски и ливадски мед, шумски плодови, сир и кајмак и слично.

9.5.3 Пројекти чувања и гајења старих сорти воћа и раса домаћих животиња

Пољопривредно земљиште на подручју Националног парка „Сутјеска“ углавном користе локална сеоска домаћинства, а његова претежна намјена је пољопривреда и сточарство, мада су ове дјелатности у опадању, јер су некадашњи пашњаци и ливаде девастирани па захтијевају мјере ревитализације.

У циљу обезбјеђивања реалности Програма (9.5.1) неопходно је да компетентне научне институције у сарадњи с локалним становништвом ураде катастар аутохтоних сорти биљака и раса домаћих животиња; катастар традиционалних прехранбених производа.

Неопходна је сарадња и подстицај за индивидуална домаћинства у правцу очувања и гајења домаћих сорти воћа и раса домаћих животиња, производњи хране.

10. ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ПРОМОЦИЈИ ВРИЈЕДНОСТИ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА

10.1 Информативно-пропагандне активности

Атрактивност простора Националног парка „Сутјеска“ снажан је мотив за долазак у ово заштићено подручје природних феномена, очуваних шума и богате историјске и културне баштине. Главни разлог посјета је час историје, боравак у природи, могућност рекреације и активног и пасивног одмора као и едукација о вриједностима Парка те о значењу и начинима заштите природе.

Први услов и мотив за обезбјеђивање усклађеног, рационалног коришћења наведених вриједности од посјетилаца је широка информисаност о карактеристикама Парка у најширем смислу.

Основни садржај Парка у односу на информативно-пропагандне активности је Информативни центар (ИЦ). У њему посјетиоци могу добити жељене информације о природним и културно-историјским вриједностима Парка, туристичке брошуре, карте и друге промотивне материјале.

Главни садржај ИЦ је изложбени простор који омогућује посјетиоцима да се упознају с природним вриједностима овог заштићеног подручја, па се, разгледавајући постављену изложбу, могу информисати и сазнати више о новијој историји, флори, фауни, рељефу, хидрологији, вегетацији, шумама Парка те о значају и потреби заштите природе. Посебну атракцију могу представљати макете дивљих животиња, у природној величини, које настајују подручје Парка. Најмлађим посјетиоцима на располагању су интерактивни елементи попут учионица на отвореном, пузли, лавиринта и сл. У пословној структури налази се Центар за виртуелну стварност са салом мањег капацитета, а омогућује одржавање конференција, радионица, предавања, презентација и др.

На службеној интернетској страници и друштвеним мрежама Парка цјелисходно је успостављен инфо-кутак за посјетиоце који је неопходно иновирати у односу на упутства и сигурносне смјернице о безбједном кретању, поступцима у случају незгоде, правилима понашања и мјерама регулације и др.

Дигитални маркетинг се обезбјеђује преко:

Веб-страница ЈУ НП „Сутјеска“ <https://sutjeskanp.com/>

Веб-страница НП „Сутјеска“ је потпуно редизајнирана и у примјени. Веома функционална, прегледна и на истој су представљени сви релевантни подаци о НП „Сутјеска“.

Веб-страница Виртуелна Перућица

<https://www.virtuelnaperucica.com/sr/naslovna/>

У оквиру пројекта „Виртуелна стварност унутар Перућице” креирана је веб-страница на којој су представљени сви резултати спроведених активности током трајања пројекта, као и целокупна понуда НП „Сутјеска”.

ФБ страница НП „Сутјеска”:

<https://www.facebook.com/NacionalniparkSutjeska/>

Оквирно броји сса 20.020 пратилаца.

ФБ страница Музеја Битке на Сутјесци:

<https://www.facebook.com/muzejbs>

Обезбијеђено је дневно ажурирање веб-странице:

Врши се ажурирање веб и *facebook* странице, као и других профила ЈУ НП „Сутјеска” који су отворени на *Instagram*-у, *Google*-у, *Twitter*-у, *Youtube*-у и сл. заштићеног подручја. У 2022. редизајнирана је постојећа страница НП „Сутјеска”, те урађена веб-страница за „Посебно ловиште Зеленгора” и „прашуму Перућицу”. Веб-страница НП „Сутјеска” је редизајнирана и у примјени.

Апликација – туристички водич

У оквиру *UNDP*-овог пројекта „*Digitization of Tourism Content for Sutjeska National Park*”, урађена је апликација туристички водич. Од 11. јула 2020. године апликација је доступна и сви посјетиоци је могу користити помоћу свог паметног телефона и могу је преузети бесплатно и користити као пратњу током обиласка Националног парка „Сутјеска”.

Дигитализација туристичких садржаја за Национални парк „Сутјеска” укључује 3 планинарске стазе и 1 бициклическу стазу са свим неопходним смјерницама око дужине стаза, успона, маркације на мапама, како би туристи били што сигурнији.

У току 2021. опремљен је тзв. ХУБ, односно **Инфо-центар *Via Dinarica*** у Националном парку „Сутјеска”.

На службеној веб-страници ЈУ Национални парк „Сутјеска” поставити *GNSS track*-ове пјешачких, планинарских (и бициклических) стаза на подручју Парка.

Битно је и даље осмишљавати и дистрибуирати информативне и промотивне материјале (штампане и аудио-видео материјале) за различите групе посјетилаца о вриједностима и правилима понашања на подручју Парка.

Осигурати доступност промотивних и едукативних материјала Парка у актуелним хотелима, ресторанима, камповима и туристичким канцеларијама, улазним капијама.

Израдити и спроводити комуникационе и маркетинг планове за подручје Парка који садрже циљне групе, поруке, комуникационе алате и канале те друге елементе.

Посебно дистрибуирати промотивне материјале намијењене посјетиоцима с инвалидитетом.

Заговарати и промовисати примјере одговорног понашања домаћина и гостију током боравка у природи на ширем подручју Националног парка „Сутјеска”. Промовисати принципе неостављања трагова у природи (*Leave no trace*).

Вршиће се континуирана сарадња с локалним, регионалним, свјетским и републичким штампаним и електронским медијима (текстови, репортаже, снимање и емитовање манифестација поводом обиљежавања еколошких датума, едукативне емисије и рад са школском дјецом, спортско-рекреативне активности у Парку, еко-кампови и друго).

Информативна активност огледаће се и кроз израду и редовно ажурирање Информатора о раду, ажурирање сајта предузећа.

Презентација Националног парка вршиће се у складу с годишњим програмима презентације простора у постојећим центрима за посјетиоце, као и кроз посебне програме водича и туристичке понуде:

- Учешће на домаћим и страним сајмовима, у сарадњи с ТО Фоче и Требиња, ТО Републике Српске и у сарадњи с Асоцијацијом националних паркова и заштићених подручја Републике Српске и БиХ;
- Унаприједити асортиман продајних производа Инфо-центра кроз:
 - израду сувенира и локалних производа,
 - израду рекламног и едукативних материјала (проспекти, кесе, фасцикле, блокови, календари, разгледнице и слично),
 - израду едиције о флори и фауни Парка, атласа о љековитом и медоносном биљу, тематских издања и осталог промотивног материјала.

Презентација простора Парка ће се вршити у постојећим и новоизграђеним центрима за посјетиоце.

Успоставити интензивну сарадњу и размјену искустава и кадрова с другим међународним парковима и институцијама приоритетно с прекограничним НП у Црној Гори и Србији.

Подићи квалитет водича и информатора – перманентним тренингом оспособити их за спровођење едукације, односно интерактивних тематских програма, обавезно на једном страном језику (енглески) како би се омогућио рад са страним туристима.

Како би комуникација између локалног становништва и управљача заштићеног подручја била флуидна и конструктивна, потребно је дефинисати оптималан канал комуникације као и учесталост комуницирања. Формална и јасна комуникација битна је за одржавање квалитетне и конструктивне сарадње.

За потребе рада ЈУ НП „Сутјеска“, бољег надзора и управљања простором Парка као и омогућавање праћења „камерама у живо“, планира се набавка и постављање видео-надзора на одређеним локацијама. Уз то, планира се набавка и стална надопуна спортске опреме с нагласком на бицикличичку и пењачку у сврху изнајмљивања посјетиоцима.

10.2 Едукативно-промотивне активности

Едукативне активности спроводиће се кроз:

- Периодичне мултимедијалне презентације у центрима за посјетиоце у Тјентишту,
- Сезонске теренске презентације за групне посјете на локалитету „Перућица“,
- Програме за туристичке групе на подручју Парка,
- Периодичне презентације Националног парка „Сутјеска“ у земљи и иностранству,
- Организацију едукативног кампа – „Камп младих чувара“.

Посебно значајна подршка је Фестивалу за младе ОК Фест који је развијен из Кампа пријатељства.

- Обиљежавање еколошких датума (едукативне радионице, акције чишћења, изложбе, трибине и сл.):
 - 26. јануар: Свјетски дан образовања о заштити животне средине,
 - 2. фебруар: Свјетски дан мочварних подручја,
 - 21. март: Свјетски дан шума,
 - 22. март: Свјетски дан вода,
 - 23. март: Свјетски дан метеорологије,
 - 25. март: Сат за нашу планету,
 - 11. април: Дан заштите природе,
 - 22. април: Дан планете земље,
 - 22. мај: Свјетски дан заштите биодиверзитета,
 - 24. мај: Европски дан паркова,

- 5. јун: Свјетски дан заштите животне средине,
- 9. септембар: Дан пјешачења,
- 24. септембар: Свјетски дан ријека,
- 26. септембар: Дан чистих планина,
- 27. септембар: Свјетски дан туризма,
- 4. октобар: Свјетски дан заштите животиња,
- 6. октобар: Међународни дан геодиверзитета;
- 7. октобар: Дан заштите Динарида,
- 3. новембар: Свјетски дан чистог ваздуха;
- 11. децембар: Међународни дан планина.

На простору Националног парка „Сутјеска“, у току љетње сезоне, организује се неколико манифестација од којих су најзначајније:

- Дан Европарка – 24. мај,
- Дан Битке на Сутјесци – 13. јун,
- Видовдански успон на Маглић – посљедњи викенд јуна,
- Ауто-мото рели „Сутјеска“ – јул,
- Сајам сира, вина, меда и традиционалних производа – август,
- Дани боровнице и језера Зеленгоре – август,
- *Off road rally „Zelengora“* – октобар.²⁰

Цјелисходна је подршка свим манифестацијама које имају промотивни и едукативни карактер.

Посебно би било битно одредити дан и датум Националног парка.

При томе је битно истаћи да знак заштите природе треба да буде јасно и транспарентно истакнут на свим меморандумима.

10.3 Управљање посјетиоцима

Управљање посјетиоцима је једна од значајних активности у сваком заштићеном добру. Национални парк „Сутјеска“ располаже с центром за посјетиоце – Центар за виртуелну стварност у Перућици.

Центри за посјетиоце су намијењени како групним тако и појединачним посјетама, с посебним акцентом на едукативним програмима. Центри за посјетиоце могу бити и на отвореном на ударним пунктовима у Националном парку – покретни и адаптивни.

У оквиру центара дају се информације о Парку, промотивни материјал, врши се продаја сувенира и изнајмљивање опреме за различите рекреативне активности у оквиру Парка.

За организоване групе посјетилаца заштићеном добру с приказаним презентацијама наплаћује се улазница. У центрима за посјетиоце врши се и продаја сувенира, подјела пропагандног материјала и информативна дјелатност.

Управљање посјетиоцима вршиће се и кроз контролу посјетилаца, ограничено кретање посјетилаца у амбијентима с посебним режимима заштите, превенцију и сузбијање активности које могу довести до нарушавања стања флоре и фауне, основних обиљежја Парка, као и угрожавања самих посјетилаца.

Урадиће се план управљања посјетиоцима, који ће бити усклађен с потребама заштите и очувања вриједности, али и с потребама одрживог развоја туризма. Планом ће се предвидјети неопходна инфраструктура и капацитети. Посебно је значајна изградња објеката контролно-информативног карактера, тзв. „улазних капија“ (у другу заштићену

зону), којим ће се унаприједити рад с посјетиоцима Националног парка „Сутјеска“ и обезбиједити боља заштита и контрола активности у заштићеном подручју.

11. САРАДЊА С ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА И МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА

11.1 Сарадња с локалном заједницом и другим корисницима Парка

Сарадња с локалном заједницом одвијаће се кроз све већу заступљеност локалне заједнице и заинтересованих субјеката за развојне и одрживе пројекте. Посебна активност одвијаће се с локалним становништвом кроз едукативне програме о могућностима органске производње, екотуризма и других развојних пројеката у самом Парку.

Посебна сарадња одвијаће се с локалним становништвом на изради пројеката заштите географског поријекла производа и на брендирању производа као што су мед, млијечни производи и друго, као и производа традиционалних заната (одјевни предмети, сувенири и слично).

Проглашењем Парка природе „Тара“ логичан слијед је развој сарадње Националног парка „Сутјеска“ са овим заштићеним подручјем, посебно због комплементарности на више нивоа: припадност истој политичкој општини, природне карактеристике су добрим дијелом подударне, примарни циљеви управљања су подударни, одрживи развој је потенцијално на идентичним темељима. Парк природе „Тара“ се својим просторним положајем приближио Националном парку „Сутјеска“ а прекогранично Националном парку „Дурмитор“.

Информисаће се власници и корисници пољопривредног земљишта о обавези уклањања и спречавања ширења страних и инвазивних врста, те корова и алергогених биљака штетних по здравље људи на ширем подручју НП „Сутјеска“. Битан предуслов успјешној сарадњи је упознавање локалног ставништва с ограничењима у вези с режимом заштите/коришћења по дефинисаним зонама. Подстицаће се локални предузетници на регистрацију сервиса и продају услуга и опреме за сигуран боравак у природи.

У складу с претходним осмислиће се критеријуми (и назив) за додјелу еколошких сертификата за услуге, смјештај, производе, и сл. те расписивати јавни позиви за пријаву за партнерство.

Сарадња ће се одвијати и с другим значајним субјектима на територији Националног парка „Сутјеска“, посебно у питањима рјешавања комуналних проблема, израде планске документације и инфраструктурних пројеката.

11.2 Сарадња с невладиним организацијама

Укључивање волонтера у рад управљача заштићених подручја може бити од великог значаја за очување природе, због често ограничених људских капацитета запослених, али и позитивног доприноса укључивања заинтересоване јавности у заштиту природе. Зато би се у будућности требало размишљати о планираном и континуираном развоју и реализацији волонтерских програма који могу допринијети квалитетнијем посјеђивању и већем степену задовољства посјетилаца Парка. Осмислити и спроводити једнодневне и вишедневне волонтерске програме који доприносе ефектнијем управљању посјеђивањем и укључивању локалних заједница.

Сарадња с невладиним организацијама одвијаће се кроз подршку пројеката који доприносе промовисању подручја, подизању еколошке свијести, пројеката из екотуризма и свих развојних пројеката. Подручје Парка је изузетно атрактивно за различите спортске

манифестације авантуристичког карактера. Такве манифестације често имају међународни карактер и привлаче значајан број такмичара те несумњиво придонесе промоцији подручја те их треба подржати. Подршка Парка треба да буде логистичка – обезбјеђивање смјештаја, обезбјеђивање сигурности у простору, помоћ у коришћењу простора и обиласку терена, промоција манифестација и слично.

Посебна активност планирана је и на подршци невладиним организацијама на организацији рекреативних манифестација као што су:

- такмичење у оријентацији,
- акције планинара, љубитеља природе,
- сарадња са заинтересованим туристичким агенцијама за постављање адреналин полигона и другим удружењима.

Посебна сарадња је с невладиним организацијама које се баве едукацијом младих, локалног становништва и промоцијом заштићеног подручја и његових основних вриједности.

11.3 Међународна сарадња и сарадња с другим заштићеним добрима

Сарадња и размјена искустава одвијаће се непосредно између самих националних паркова и других заштићених добара, као и преко активности Асоцијације националних паркова и заштићених подручја Републике Српске. Сарадња између паркова и заштићених добара врши се и у оквиру Асоцијације паркови Динарида (2014. године је *WWF* покренуо процес оснивања асоцијације Паркови Динарског лука), посебно на обуци, размјени искустава, заједничким прекограничним пројектима и др.

Национални парк „Сутјеска” остварује и прекограничну сарадњу с Националним парком „Тара” у Србији.

У децембру 2022. је потписан Споразум о сарадњи с НП „Козара”, НП „Тара” и Шумарским факултетом УНБЛ. Потписивање овог споразума претходи креирању пројектног конзорцијума заједно са Шумарским факултетом Универзитета Мендел из Брна (Чешка), те *CzechGlobe* института из Чешке за припрему пројектног приједлога на будући позив Дунавског транснационалног програма. У плану је да се конзорцијуму придруже и НП „Уна”, те Шумарски факултет УНИБЛ УНБГ.

У сарадњи с НВО Центар за иницијативе из области одрживог туризма из Подгорице реализује се пројекат „Успостављање *Via Dinarica* – увод у регионалну платформу сарадње”, који је повезао Национални парк „Сутјеска” и Национални парк „Дурмитор” кроз непрекидну планинарску стазу и који се тренутно имплементира у 6 земаља Западног Балкана.

Пројекат: Полагање темеља за хербал туризам у прекограничном подручју – *IPA* фонд, НП „Сутјеска” је подносилац захтјева у прекограничној сарадњи заједно с регионалним парком „Пива” и НВО „Озон” из Црне Горе.

У оквиру пројекта прекограничне сарадње са Србијом успостављена је сарадња с 12 основних и средњих школа из прекограничног подручја (Србија и БиХ).

С обзиром на глобалне иницијативе о окрупњавању ЗП прекограничном сарадњом, логично би било формално повезивање НП „Сутјеска” и НП „Дурмитор”, Парка природе „Плива” (СР Црна Гора), пошто се ради о јединственој природној цјелини ширег подручја клисура Таре и Сутјеске.

Реализација пројекта из међународне сарадње:

Активности на успостављању посматрања медвједа уз промовисање мјера заштите и унапређења станишта медвједа, као и подизања свијести локалне заједнице о суживоту с медвједом.

Активности на реализацији пројекта који се реализује у сарадњи с *WWF*:

- Успостављање савјета корисника,
- *WWF* академија,
- Опремање центара за посјетиоце.

С обзиром на геолошке темељне вриједности, Парк треба да покрене иницијативу за повезивање с геопарковима на регионалном нивоу.

У току реализације пројекта „Виртуелна стварност у Перуђици”, ЈУ НП „Сутјеска” је потписао меморандуме о разумијевању и сарадњи с више европских и регионалних установа.

Меморандуми су потписани са сљедећим установама:

1. Шумарски факултет УНИБЛ Универзитета Мендел, Брно, Чешка Република;
2. *Agency Comitato Internazionale per lo Sviluppo dei Popoli (CISP)*;
3. *Il Centro Studi BioNaturalistici Ce.S.Bi.N, Italy*;
4. Јавна установа Национални парк Абруцо, Лацио и Молизе, Италија;
5. Шумарски факултет УНИБЛ Универзитета у Београду, Србија;
6. НВО ЛИНК Мостар, Босна и Херцеговина;

Напомена: *CISP* омогућава Парку да успостави прве контакте с универзитетима из Италије, прије свега с универзитетима у Падови, Милану, Анкони и Перуђи. Поменуте установе су свакако дио пројекта који *CISP* имплементира у БиХ, односно у НП „Сутјеска”, а такође је подржала и покренула повезивање и сарадњу са:

- НВО Агенда 21,
- *University of Perugia, L'Istituto Superiore per la Protezione e la Ricerca Ambientale (ISPRA)*,
- *NGO Visit Blidinje* (БиХ),
- *Convivium Slow Food* Требиње.

Очекује се у блиској будућности потписивање МоР с горе наведеним универзитетима из Италије и другим невладиним организацијама из БиХ и региона.

12. ОРГАНИЗАЦИЈА ПО СЕКТОРИМА УПРАВЉАЊА

12.1 Организација и управљање

Планиране активности спроводиће службе као организационе јединице у оквиру сљедећих сектора: сектора заштите природних вриједности, културних и других добара те газдовање њима, сектора за развој Националног парка, унапређење, презентацију и популаризацију природних вриједности и културних добара, сектора угоститељства, туризма и трговине и сектора заједничких служби.

Сектор заштите природних вриједности, културних и других добара те газдовање њима у основи треба да обезбиједи одрживост циљева, мјера и активности усмјерених на очување истакнутих природних и историјских вриједности дефинисаних у основи мотива за заштиту ЗП.

Сектор за развој Националног парка, унапређење, презентацију и популаризацију природних вриједности и културних добара у оквиру основних радних активности биће фокусиран на динамичан однос према одрживом управљању основним природним вриједностима и ријеткостима и културно-историјским ресурсима чинећи их видљивијим и на одговарајући начин презентованим.

Сектор угоститељства, туризма и трговине је (и биће) фокусиран на организовање и реализацију одрживог коришћења укупних потенцијала Парка уз поштовање ограничења усмјерених ка циљу трајног очувања укупних вриједности заштићеног подручја.

Општи и правни сектор спроводиће активности из правне регулативе, заступања ЈУ, радних односа и заштите на раду. Притом спроводиће послове финансијске оперативе, књиговодствено-рачуноводствене послове и комерцијалне послове.

12.2 Учешће јавности

Сарадња и комуникација и у области заштите природних вриједности, конкретно Јавне установе Национални парк „Сутјеска“, као управљача Националног парка, и најширег круга корисника у вези с намјеном комплекса је процес размјене информација да би се изградило повјерење, кредибилитет и партнерство, да би се подигла свијест и користила у доношењу одлука.

Најефикаснија комуникација укључује сталан и континуирани контакт између Националног парка као управљача и интерних и спољних интересних група, као дио цјелокупне организације комуникационе стратегије.

Транспарентност

Омогућити да процеси, процедуре, методе, извори података и закључци коришћени у комуникацији буду доступни свим интересним субјектима и коришћени као повјерљиве информације, уколико је потребно.

Прикладност (погодност, особеност)

Омогућити да информације које су доступне из области комуникације буду релевантне за интересне групе, користећи форме и језик и медије који задовољавају њихове потребе и интересе, и омогућити им да истовремено у потпуности у том учествују.

Увјерљивост (кредибилност)

Вођење цијелог процеса, комуникације, обавезно је у фер и поштеном маниру а притом пружати информације које су истините, битне за интересне групе и не обмањују их (подржавају их). Развијати информације и податке користећи препознатљиве и репродуктивне методе и индикаторе.

Повјерљивост (поузданост)

Обезбиједити да комуникација буде отворена за потребе интересних група. Одговорити на недоумице и бриге интересних група у потпуности и у разумном временском периоду. Чинити да интересне групе имају свијест о томе како су њихове недоумице и бриге везане за комуникацију у области заштите и одрживог коришћења поштоване.

Јасноћа

Осигурати да су приступ и језик у комуникацији разумљиви интересним субјектима и да је могућа појава нејасноћа сведена на минимум.

Руководство управљача би требало да постави и представи своје обавезе и промовише политику комуникације у области заштите Парка као заштићеног природног добра. Она би (политика) требало да садржи и дефинише сљедеће:

- обавезати се да ће учествовати у дијалогу с интересним групама;
- обавезати се да ће изнијети информације о учинку управљача у области заштите, очувања и унапређивања Националног парка „Сутјеска“;
- важност унутрашње и спољашње комуникације у вези са заштитом и одрживим коришћењем Парка у оквиру управљачког тијела;

- обавеза имплементације политике и обезбјеђење неопходних материјалних средстава;
- обавеза да ће изнијети кључне (битне) резултате везане за одрживо управљање Националним парком „Сутјеска”.

Одрживо управљање и коришћење Парка у односу на претходне одреднице је у сфери уже и шире активне и пасивне заштите укупних природних потенцијала, рекреативне и рехабилитационе садржине, едукативне (образовне) и научно-истраживачке (културолошке) функције и као мотив има за циљ сарадњу с локалном заједницом на очувању традиционалних облика живљења, промовисање и подизање еколошке вриједности објекта, промовисање и подизање еколошке свијести посјетилаца и заштиту животне средине у цјелини.

СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ ПЛАНИРАНИХ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА И РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА

	МЈЕРА/АКТИВНОСТ	НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ	ВРИЈЕМЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ	ИНДИКАТОРИ УСПЈЕШНОСТИ
VII НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ И ОБРАЗОВНИ РАД				
7. 1 Научно-истраживачки рад				
	Истраживање биодиверзитета прашуме Перуђица, с геореференциарним подацима	<i>Il Centro Studi BioNaturalistici Ce.S.Bi.N Ђенова (Genova, Italia)</i> и Универзитет у Перуђи (<i>Perugia, Italia</i>)	2023 2024	Објављени научни радови, представљена ГИС база података
	Истраживање карактеристика водених околиша у НП „Сутјеска“ и статус њихових очувања	<i>Il Centro Studi BioNaturalistici Ce.S.Bi.N Ђенова (Genova, Italia)</i> и Универзитет у Перуђи (<i>Perugia, Italia</i>)	2023 2024	Објављени научни радови, представљена ГИС база података
	Истраживање и картирање бонитета станишта	ЈУ НПС, РЗКИПН Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2035	Објављени научни резултати, Интегрални извјештај о резултатима истраживања
	Анализа стања, процјена бројности и мапирање станишта строго заштићених биљних врста, посебно ендемичних (<i>Cerastium dinaricum</i> , <i>Edraianthus sutjeskae</i> , <i>Oxytropis prenja</i>)	ЈУ НПС, РЗКИПН, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2035	Објављени научни резултати, база података о резултатима праћења станишта и врста, ГИС база података подручја праћења
	Истраживање ентомофауне на подручју Парка	ЈУ НПС, РЗКИПН, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ,	2025 2031	Објављени научни резултати,

		Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ		секторски извјештаји
	Истраживање орнитофауне на подручју Парка	ЈУ НПС, РЗКИПН, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2031	Објављени научни резултати, секторски извјештаји
	Мјере и активности интегралне заштите шума на превенцији и санацији насталих штета од бројних узрочника абиотичко-биотичког карактера	ЈУ НПС, ЈПШ ШРС, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2035	Годишњи интерни извјештаји и објављени научни резултати
	Адаптација и одрживо коришћење шума у циљу смањења негативних посљедица екстремних промјена климе	ЈУ НПС, РЗКИПН, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2035	Развијен систем активне адаптивност и
	Успостављање мониторинга биодиверзитета и његових компоненти с посебном пажњом за врсте са специфичном улогом у екосистемима („кључне” и „кишобран” врсте)	ЈУ НПС,-ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	2025 2035	Објављени научни резултати, Интерни извјештај о резултатима истраживања
	Инвентаризација инвазивних врста	ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	2027 2030	Извештај о присуству инвазивних врста
	Развијање методологије праћења климатских промјена као фактора ризика (абиотичког и биотичког карактера) и дефинисање индикатора утицаја на природне процесе	ЈУ НПС ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2026 2028	Урађена рецензирана Методологија
	Одржавање интегралног информационог система и система индикатора за праћење биодиверзитета	ЈУНПС, РЗКИПН, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, -компетентне институције	2027 2029	Активан и ажуран ИС (база података)
7. 2 Образовни рад				
	Израда појединачних тематских програма едукације и промоције Парка а посебно едукативних програма на тему очувања и заштите биодиверзитета и	ЈУ НПС, РЗКИПН, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	2025 2035	Реализација појединачних програма

	природе у цјелини			
	Информисање и едуковање даваоца туристичких услуга и других заинтересованих учесника о заштити природе и принципима одрживог туризма	ЈУ НПС, ТО РС	2025 2035	Реализација појединачних програма
VIII ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ЗАШТИТИ, ОДРЖАВАЊУ, ПРАЋЕЊУ И УНАПРЕЂЕЊУ ПРИРОДНИХ И СТОРЕНИХ ВРИЈЕДНОСТИ				
8.1 Активности и мјере на заштити и унапређењу природних вриједности				
8.1.1 Активности и мјере на заштити локалитета у посебном режиму заштите				
	Обиљежавање граница заштићеног подручја, граница зона и режима заштите у складу с Правилником о обиљежавању природних вриједности	ЈУ НПС, РЗКИПН (сарадник на пројекту),	2025 2035	Обиљежене границе на терену
	Израда и спровођење Плана противпожарне заштите	ЈУ НПС и РУЦЗ	2025 2035	Евиденција о извршеној превентивној и репресивној противпожарној заштити
	Аерофотограмметријско снимање простора ради потпунијег установљења стања екосистема	ЈУ НПС, РЗКИПН, компетентне научне институције	2026 2033	Катастар снимака дешифрованих у односу на природну структуру
	Дефинисање стационарних огледних поља за дугорочно праћење стања популација	ЈУ НПС, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2028	Издвојена СОП, актуелни подаци о стању састојина појединих типова шума
	Мјере и активности интегралне заштите шума на превенцији и санацији насталих штета од бројних узрочника	ЈУ НПС, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2026 2029	Извјештај о провјери стања
	Контролисање антропогеног утицаја на површине које се користе у екстензивној пољопривредној производњи	ЈУ НПС, МПШВ РЗКИПН (сарадник на пројекту)	2025 2035	Извјештај о провјери стања
	Контролисање антропогеног утицаја посјетилаца на карактеристике и вриједности НП	ЈУ НПС, РЗКИПН (сарадник на пројекту)	2025 2035	Извјештај о провјери стања
	Мониторинг вегетације сипара и стијена с ендемичним биљним	ЈУ НПС, РЗКИПН (сарадник на	2028 2030	Објављени научни

	заједницама и врстама	пројекту)научне институције		резултати, Интерни извјештај о резултатима истраживања
	Провјера присуства фауне (сурог орла и др.) на територији Парка, евентуално лоцирање и прописивање мјера заштите	ЈУ НПС, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ	2025 2035	Извјештај о резултатима истраживања, научни радови
	Мониторинг квалитета површинских вода и издана	ЈУНПС,ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Пољопривредни факултет УНИБЛ	2023 2032	Извјештај о резултатима контроле
	Редовно одржавање објеката културно-историјске вриједности	ЈУ НПС, МПУГЕ	2025 2035	Извјештај о реализацији годишњих програма
8.1.2 Активности и мјере на заштити станишта				
	Истраживања и инвентаризација сви станишних типова <i>NATURA 2000</i> (24 типа станишта; 3130, 3150, 3220, 3240, 3260, 4060, 4070, 5130, 6170, 6210, 6230, 6430, 6450, 6520, 7140, 7230, 8120, 8210, 8220, 91Е0*, 91К0, 9110, 9180, 9410)	ЈУ НПС, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	2025 2035	База података о резултатима праћења станишта и врста, ГИС база података подручја праћења
8.1.3 Активности и мјере на заштити флоре и гљива				
	Мјере на заштити флоре и гљива	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2035	База података с резултатима праћења
8.1.4 Активности и мјере на заштити фауне				
	Ажурирање ГИС базе података и израда планова мониторинга значајних и заштићених врста	ЈУ НПС	2025 2030	Извјештај о реализацији годишњих програма
	Спровођење мјера за смањивање штета локалном становништву	ЈУ НПС, МПШВ	2025 2035	Извјештај о реализацији годишњих програма
	Истраживања и праћења стања фауне, нарочито значајних, заштићених и угрожених врста (динарска волухарица)	ЈУ НПС, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	2025 2035	Извјештај о реализацији годишњих програма

		УНИБЛ		
8.1.5 Активности и мјере на заштити Перућице				
	Мониторинг стања и промјена – покрета инвентара и природног процеса у прашуми Перућица	ЈУ НПС, РЗКИПН, (сарадник на Пројекту) Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ	2025 2035	Евиденција о активностима
8.1.6 Активности и мјере на заштити геонасљеђа Парка				
	Инвентаризација геоморфолошких локалитета	ЈУ НПС, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ, НВО	2025 2035	Извјештај о реализацији годишњих програма
8.2 Активности и мјере на заштити и унапређењу створених вриједности				
8.2.1 Активности на заштити културног насљеђа Парка				
	Израда регистра историјског и културног насљеђа на подручју Парка	ЈУНПС, РЗКИПН, (сарадник на пројекту) Филозофског факултета	2025 2035	Урађен катастар културног и историјског насљеђа
	Формирање збирке покретног културног насљеђа	ЈУНПС, РЗКИПН, Музеј Херцеговине, ПМФ УНИБЛ УНИБЛ	2023 2032	Формирана збирка културног насљеђа
	Истраживање и промоција етно насљеђа и обичаја подручја	ЈУНПС, РЗКИПН(сарадник на пројекту), Музеј Херцеговине, Филозофски факултет	2026 2031	Објављени научни резултати, Интерни извјештај о резултатима истраживања
	Промоција културно-историјског насљеђа на маркентишким и пропагандним манифестацијама	ЈУНПС, МТТ, ТО	2025 2033	Промотивни материјал
8.2.2 Активности на заштити животне средине				
	Мониторинг климатских промјена и метеоролошких елемената	ЈУНПС, ПМФ УНИБЛ	2025 2033	Актуелни подаци о климатским промјенама
	Управљање отпадом у Националном парку	ЈУНПС и РЗКИПН, КОМ. ПРЕДУЗЕЋЕ ЈЛС	2025 2033	Интерни извјештаји о управљању отпадом

	Санација и ревитализација позајмишта минералних сировина и каменолома	ЈУНПС, ЈПП РС Шумарски факултет УНИБЛ УНИБЛ, приватна предузећа	2025 2033	Интерни извјештаји о реализацији
IX ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРИЈЕДНОСТИ, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА				
9.1 Активности на вредновању подручја				
	Вредновање екосистемских услуга НП „Сутјеска”	ЈУ НПС и Шумарски факултет УНИБЛ	2025 2027	Студија вредновања ЕС
9.2 Активности и мјере на заштити и одрживом коришћењу природних ресурса				
	Мјере на заштити шумских ресурса од биотичких и абиотичких штетних утицаја	ЈУ НПС, МПШВ, Шумарски факултет УНИБЛ	2025 2035	Евиденција извршених мјера
	Реализација планова унапређења затеченог стања шума	ЈУНПС, Шумарски факултет УНИБЛ, приватна предузећа	2025 2029	Евиденција извршених мјера
	Израда основа газдовања шумама Националног парка „Сутјеска”	ЈУНПС, лиценцирана предузећа	2029 2030	Усвојени планови
	Коришћење осталих шумских производа и биомасе	ЈУ НПС,-приватна предузећа	2025 2035	Евиденција извршених радова
	Активности и мјере на коришћењу земљишта	ЈУ НПС, приватна предузећа	2025 2035	Евиденција извршених радова
	Активности и мјере на коришћењу ловне фауне	ЈУ НПС, НВО	2025 2029	Евиденција извршених радова
	Активности и мјере на коришћењу риболовне фауне	ЈУ НПС, Риболовна удружења, НВО	2025 2033	Евиденција извршених радова и мјера
	Модернизација система осматрања и обавјештења и увођење нових технологија за рану детекцију пожара	ЈУНПС, Општина Фоча, „Copernicus снимци, Савремена методологија	2027 2029	Усвојен и примијењен савремен систем детекције
	Израда катастра деградираних површина с приједлогом мјера за санацију и рекултивацију деградираних земљишта	ЈУНПС, Шумарски факултет	2027	Урађен катастар
9.3 Активности и мјере на планирању, изградњи и уређењу простора				

	Израда ППППН НП „Сутјеска“	ЈУНПС, МПУГЕ,компетен тне институције	2025 2027	Усвојен и имплемент иран ППППН НП „Сутјеска“
	Израда Зонинг плана подручја посебне намјене за Тјентиште	ЈУНПС, МПУГЕ, Шумарски факултет УНИБЛ, ТО	2025 2027	Усвојен и имплемент иран Зонинг план ППН НП „Сутјеска“
9.4 Активности и мјере на изградњи инфраструктуре				
	Изградња Ловачког дома на Доњим Барама на темељима старог објекта разрушеног у периоду 1992–1995. године	ЈУНПС, МПУГЕ, МТТ,Лиценцира не грађевинске фирме	2026 2032	Изграђен Ловачки дом
	Санација планинских кућа и домова - Планинска кућа Доње баре (4 лежаја), - Планинска кућа Орловачко језеро (4 лежаја), - Планинска кућа Богуновац (4 лежаја), - Планински дом Добре воде (8 лежајева)	ЈУНПС, Лиценциране пројектантске и грађевинске фирме	2025 2031	Већи степен функционалнос ти објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Одржавање смјештајних капацитета на Тјентишту – хотел „Младост“ – павиљони (кровна конструкција, унутрашње уређење, електроинсталације, водоводне инсталације, канализација, изградња система за гријање, котловнице на пелет, спољно уређење...)	ЈУ НПС, <i>Il Centro Studi BioNaturalistici Ce.S.Bi.N Ђенова (Genova, Italia)</i> и Универзитет у Перуђи (<i>Perugia, Italia</i>)	2025 2031	Унапријеђени смјештајни капацитети хотела „Младост“
	Санација управне зграде	ЈУНПС, Лиценциране пројектантске и грађевинске фирме	2025 2031	Пријем урађених радова, већи степен функционалнос ти објекта, бољи услови рада
	Санација Музеја битке на Сутјесци	ЈУНПС, МПУГЕ,	2025 2033	Отворен Музеј за посјетиоце

		МТТ, Борачке организације Општина Фоча		Парка, већи степен функционалнос ти објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Електрификација објекта и постављање соларних панела и ел. агрегата: Пријевор (3 објекта) и Доње बारे	ЈУНПС, МЕП МПУГЕ, МТТ	2025 2033	Већи степен функционалнос ти објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Санација угоститељских објекта: - ресторан у склопу хотела „Младост“ ресторан Језеро - базен поред ресторана	ЈУНПС, Лиценциране пројектантске и грађевинске фирме МТТ	2025 2029	Већи степен функционалнос ти објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Изградња „улазних капија“ у НП „Сутјеска“ (Пријевор и Доње बारे)	ЈУНПС, МПУГЕ	2026 2027	Урађене капије
	Уређење видиковаца (4 локације)	ЈУ НПС, МПУГЕ, МТТ, Приватна (столарска) предузећа- радионице	2025 2029	Урађени видиковци, већи степен сигурности, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Набавка и постављање мобилијара (клубе, канте и сл.) на три бициклическе стазе (на свакој стази на два локалитета)	ЈУ НПС	2025 2027	Постављен мобилијар, веће задовољство посјетилаца
	Освјетљење на локалитету Тјентиште: главне саобраћајнице, помоћних путева и пјешачких стаза	ЈУНПС, ЈППРС,	2026 2037	Већи степен функционалнос ти и безбједности,

				веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Оспособљавање и одржавање Виртуелног центра Перућица (завршетак пројекта „Виртуелни центар Перућица“)	ЈУНПС, МПУГЕ, МТТ	2025 2035	Отворен Центар, већи степен функционално сти објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Израда и постављање дрвеног оквира за фотографисање туриста на Пријевору	ЈУ НПС,ТО,НВО	2026 2031	Урађен оквир
	Израда и постављање инфо-табли на главним путним правцима у подручју Парка (Тјентиште–Пријевор и Тјентиште–Доње баре), укупно шест инфо-табли; обнова сигнализације у подручју Парка (на локалним путевима, пјешачким и бициклистичким стазама)	ЈУНПС, лиценциране дизајнерске куће	2025 2031	Веће задовољство посјетилаца, већи степен информисаност и
	Пројектовање, изградња и одржавање шумских путева	ЈУНПС, акредитоване установе	2025 2035	Примљени урађени шумски путеви
	Санација локалних путева – Тјентиште–Пријевор (20 km – асфалт)	ЈУНПС, ЈУВС,МПШВ, МПУГЕ	2025 2031	Већи степен сигурности саобраћаја, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет
	Санација локалних путева – Тјентиште–Доње баре (19 km – макадам)	ЈУНПС, ЈУВС, МПШВ, МПУГЕ	2025 2031	Већи степен сигурности саобраћаја, веће задовољство посјетилаца, већи туристички

				промет
	Одржавање комуналне инфраструктуре – израда пројекта за рјешавање питања отпадних вода	ЈУНПС, Комунално предузеће Општине Фоча, приватна предузећа	2025 2035	Извјештај о перманентној контроли
	Изградња и пуштање у рад информативно-тржног центра на локалитету Тјентиште, непосредно уз главну саобраћајницу (изградња функционалног објекта у алпском стилу)	ЈУ НПС, лиценцирана пројектантско грађевинска кућа	2025 2027	Изграђен објект, већи степен информисаност и о Парку, његовим садржајима, вриједностима, могућностима туристичке понуде и сл., могућност продаје односно куповине: сувенира, производа из домаће кућне радиности, здраве хране и локалних безалкохолних и алкохолних пића и сл.
9.5 Активности и мјере на подршци руралном развоју				
	Израда и реализација пилот пројекта производње и пласмана органске хране на подручју НП „Сутјеска”	ЈУНПС, НВО, МПШВ, локално становништво	2025 2035	Прихваћен Извјештај о реализацији Програма
	Чување и гајење старих сорти воћа и раса домаћих животиња у сврху брендирања производа	ЈУ НПС, МПШВ, локално становништво, Општина Фоча	2026 2029	Урађен каталог аутохтоних сорти воћа и домаћих животиња у сврху брендирања
Х ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ПРОМОЦИЈИ ВРИЈЕДНОСТИ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА				
10.1 ИНФОРМАТИВНО-ПРОПАГАНДНЕ АКТИВНОСТИ				

	Израда штампаног промотивног материјала туристичких вриједности у подручју Парка (проспекти и сл.)	ЈУНПС и ТО, лиценциране дизајнерске куће	2025 2035	Већа потражња и појачан интерес за туристичким производом Парка
	Израда промотивног видео и тонског записа туристичких вриједности у подручју Парка (ТВ прилози)	ЈУ НПС ,ТВ сервис	2025 2035	Већа потражња и појачан интерес за туристичким производом Парка
10.2 ЕДУКАТИВНО-ПРОМОТИВНЕ АКТИВНОСТИ				
	Ажурирање едукативно-промотивне активности	ЈУНПС	2026 2033	Реализовани садржаји едукативно-промотивног програма
	Едукација запослених (семинари, тематске радионице)	ЈУ НПС	2025 2035	Учешће у програму едукације
10.3 УПРАВЉАЊЕ ПОСЈЕТИОЦИМА				
	Дефинисање и активирање центара за посјетиоце	ЈУ НПС и РЗЗКИПН	2025 2035	Уређен и промотивно опремљен центар за посјетиоце
	Израда Плана управљања посјетиоцима	ЈУ НПС, РЗЗКИПН	2026	Број организованих туристичких посјета и коришћења појединих туристичких рута
XI САРАДЊА С ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА И МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА				
11.1 САРАДЊА С ЛОКАЛНОМ ЗАЈЕДНИЦОМ И ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА ПАРКА				
	Међународна сарадња с другим заштићеним добрима – националним парковима	ЈУНПС и прекогранична сарадња са НП Дурмитор	2025 2035	Закључени уговори, споразуми и др. о сарадњи
11.2 САРАДЊА С НЕВЛАДИНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА				
11.3 МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА И САРАДЊА С ДРУГИМ ЗАШТИЋЕНИМ ДОБРИМА				

XII ОРГАНИЗАЦИЈА И СРЕДСТВА				
12.1 ОРГАНИЗАЦИЈА И УПРАВЉАЊЕ				
	Израда нове систематизације радних мјеста у НП „Сутјеска” у складу с реалним потребама	ЈУ Економски факултет УНИБЛ	2025 2027	Усвојен Статут и Правилник о систематизациј и радних мјеста
12.2. УЧЕШЋЕ ЈАВНОСТИ				

14. ПЛАНИРАНА СРЕДСТВА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ПЛАНА УПРАВЉАЊА И ПЛАН ОБЕЗБЈЕЂИВАЊА СРЕДСТАВА

Планирање средстава за остваривање конкретног плана управљања ће се обезбиједити у складу с примјеном Закона о националним парковима („Службени гласник Републике Српске”, број 75/10), члан 2. став 3. који гласи: „Национални парк проглашава Народна скупштина Републике Српске, на приједлог Владе Републике Српске”.

Одрживост плана управљања, извјесно, увијек зависи и од реалних финансијских претпоставки односно финансијске покривености циљева управљања, планова и мјера за њихово остваривање.

У односу на планске претпоставке, садржане у овом Плану управљања, у наредној табели је приказана структура планираних радова и из њих произашлих трошкова управљања.

ПРИЛОГ 1. (Табела 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 7)

ПРИЛОГ 1. АКЦИОНИ ПЛАН

Табела 1. ПОГЛАВЉЕ VII – НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ И ОБРАЗОВНИ РАД

Табела 2. ПОГЛАВЉЕ VIII – ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ЗАШТИТИ, ОДРЖАВАЊУ, ПРАЋЕЊУ И УНАПРЕЂЕЊУ ПРИРОДНИХ И СТВОРЕНИХ ВРИЈЕДНОСТИ

Табела 3. ПОГЛАВЉЕ IX – ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРИЈЕДНОСТИ, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА

Табела 4. ПОГЛАВЉЕ X – ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ПРОМОЦИЈИ ВРИЈЕДНОСТИ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА

Табела 5. ПОГЛАВЉЕ XI – САРАДЊА С ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА И МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА

Табела 6. ПОГЛАВЉЕ XII – ОРГАНИЗАЦИЈА И СРЕДСТВА

Табела 7. САЖЕТАК БУЏЕТА

Табела 1.

ПОГЛАВЉЕ	СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																
VII	НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ И ОБРАЗОВНИ РАД																
	МЈЕРЕ/ АКТИВНОСТИ	ИНДИКАТОРИ	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	БУЏЕТ (кМ)	НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ	ИЗВРШИОЦИ ПОТЕНЦИЈАЛ НИ САРАДНИЦИ	ИЗВОРИ ФИНАНСИРА ЊА	КОМЕНТАРИ
7.1	НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ РАД Активности и мјере на заштити и унапређењу природних вриједности																
1	Истраживање и картирање бонитета станишта	Интерни извјештај и картирање након теренских истраживања	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	50.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н (сарадник на пројекту)	ПМФ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	Властита средства извршиоца, ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројекта	
2	Анализа стања, процјена бројности и мапирање станишта строго заштићених биљних врста, посебно ендемичних (<i>Cerastium dinaricum</i> , <i>Edraianthus sutjeskiae</i> , <i>Oxytropis prenjia</i>)	База података о резултатима праћења станишта и врста, ГИС база података подручја праћења					3.500	3.500				3.500	10.500	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н(сарадник на пројекту), научне институције	Шумарски факултет УНИБЛ, ПМФ УНИБЛ	Властита средства извршиоца, ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројекта	

3	Истраживање ентомофауне подручју Парка	на	База података и секторски извјештаји		5.000	5.000		5.000	5.000				20.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н(сарад ник на пројек у), научне институ ције	ПМФ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	Властита средства извршиоц а, ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
4	Истраживање орнитофауне подручју Парка	на	База података и секторски извјештаји			5.000	5.000		5.000	5.000			20.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н сарадн ик на пројек у), научне институ ције	ПМФ УНИБЛ,	Властита средства извршиоц а, ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
5	Мјере и активности интегралне заштите шума на превенцији и санацији насталих штета од бројних узрочника абиотичко- биотичког карактера		Годишњи интерни извјештаји	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	40.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н (сарадн ик на пројек у), ЈПШ ШРС	ЈУ НПС, Шумарски факултет УНИБЛ, Ватр огасно друштво, НВО	ЈУ НПС, ЈУ ШРС и средства из пројеката	
6	Адаптација и одрживо коришћење шума у циљу смањења негативних посљедица екстремних промјена климе		Развијен систем активне адаптибилно сти	3.000		3.000		3.000	3.000		3.000		15.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н (сарадн ик на пројек у), ЈПШ ШРС, научне институ ције	Шумарски факултет УНИБЛ	ЈУ НПС, ЈУ ШРС, ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	

7	Успостављање мониторинга биодиверзитета и његових компоненти с посебном пажњом за врсте са специфичном улогом у екосистемима („кључне” и „кишобран” врсте)	Интерни извјештај о резултатима истраживања		50.000	50.000	50.000	50.000			50.000		38.000	288.000	РЗЗКИП Н (сарадник на пројекту), научне институције	ПМФ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	Трошкови активности процијењени на 288.000 КМ за трогодишњи период а унесена је процјена НП, усаглашавање обима активности на састанку с управљачима
8	Инвентаризација инвазивних врста у НП	Интерни извешта о резултатима истраживања			3000	2000	2000	2 000					8 000	ЈУ НПС,	ПМФ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	ФЗЗЖСиЕЕ	
8	Развијање методологије праћења климатских промјена и процјена утицаја на природне процесе	Урађена рецензирана Методологија		10.000	10.000	10.000					10.000	10.000	50.000	ЈУ НПС и научне институције	ПМФ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	

9	Одржавање интегралног информационог система и система индикатора за праћење биодиверзитета	Активиран ИС			5.000	5.000	7.000						17.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н(сарадник на пројекту), научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, ПМФ УНИБЛ,лице нциране компаније	ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
7.2	ОБРАЗОВНИ РАД																
10	Израда појединачних тематских програма едукације и промоције Парка, посебно едукативних програма на тему очувања и заштите биодиверзитета и природе у цјелини	Реализација појединачних програма	7.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	43.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н (сарадник на пројекту), научне институције	ПМФ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ,НВО, ТО	ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
11	Информисање и едуковање даваоца туристичких услуга и других заинтересованих учесника у заштити природе и принципима одрживог туризма	Реализација појединачних програма	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	15.000	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н, ТОРС	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, ТОРС и ПМФ УНИБЛ	ФЗЗЖСиЕЕ , ТОРС и средства из пројеката	
	УКУПНО		20.500	79.500	95.500	86.500	85.000	25.000	27.500	64.500	27.500	66.000	576.500			Различити екстерни и интерни извори	

Табела 2.

ПОГЛАВЉЕ	СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																
VIII	ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ЗАШТИТИ, ОДРЖАВАЊУ, ПРАЂЕЊУ И УНАПРЕЂЕЊУ ПРИРОДНИХ И СТОРОНИХ ВРИЈЕДНОСТИ																
	МЈЕРЕ/ АКТИВНОСТИ	ИНДИКАТОР	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	БУЏЕТ (КМ)	НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ	ИЗВРШИОЦИ ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОРИ	КОМЕНТАРИ	
8.1	АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ЗАШТИТИ И УНАПРЕЂЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРИЈЕДНОСТИ																
8.1.1	Активности и мјере на заштити локалитета у посебном режиму заштите																
	I степен заштите																
1	Обиљежавање граница заштићеног подручја, граница зона и режима заштите у складу с Правилником о обиљежавању природних вриједности	Обиљежене границе на терену		10.000	100.000	200.000	80.000						390.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадници на пројекту,) научне институције	ЈУ НПС, ЈПШ ШРС	ЈУ НПС, ЈПШ ШРС, МПУГЕ	
2	Израда и спровођење Плана противпожарне заштите	Израда Акционог плана евиденција о извршеној превентивној и репресивној противпожарној заштити	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200	2.200	22.000	ЈУ НПС и РУЦЗ	ПШРС, МПШВРС, Ватрогасно друштво о ЈЛС	SPA пројекат UNDP, ФЗЗЖСиЕЕ и ЈУ НПС, Ватрогасно друштво,НВО, РЦЗРС	
3	Аерофотограмметријско снимање простора ради потпунијег установљења стања екосистема	Катастар снимака дешифрованих у односу на природну структуру			6.400			6.400				6.400	19.200	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадници на пројекту) , научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, лиценциране компаније, РУГИП	МПУГЕ, ЈУ НПС, ЈПШ ШРС, грант	
	II степен заштите												-				

4	Дефинисање стационарних огледних поља за дугорочно праћење стања популација	Издвојена СОП, актуелни подаци о стању састојина појединих типова шума	2.500	2.500	2.500	2.500							10.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту), научне институције	ЈПШ ШРС, Шумарски факултет УНИБЛ, ПМФ УНИБЛ	ЈПШ РС и средства из пројеката	
5	Мјере и активности интегралне заштите шума на превенцији и санацији насталих штета од бројних узрочника	Извјештај о провјери стања		2.500	2.500	2.500	2.500						10.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту), научне институције	ЈПШ ШРС, Шумарски факултет УНИБЛ	ЈУ НПС, ЈПШ ШРС, НВО и средства из пројеката	
6	Контролисање антропогеног утицаја на површине које се користе у екстензивној пољопривредној производњи	Извјештај о провјери стања	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	10.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН сарадник на пројекту	МПШВ РС, Инспекторат РС	МПШВ, средства из пројеката	
7	Контролисање антропогеног утицаја посјетилаца на карактеристике и вриједности НП	Извјештај о провјери стања		150.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	230.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН сарадник на пројекту), научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, Инспекторат РС	ЈУ НПС, НВО, средства из пројеката	
III степен заштите													-				
8	Мониторинг вегетације сипара и стијена с ендемичним биљним заједницама и врстама	Објављени научни резултати, Интерни извјештај о резултатима истраживања					2.000	2.000	1.000				5.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту) научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, Шумарски факултет УНИБЛ ПМФ УНИБЛ;	ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
9	Провјера присуства фауне (сурог орла и др.) на територији Парка, евентуално лоцирање и прописати мјере заштите	Извјештај о резултатима истраживања, научни радови	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	10.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту), научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, ЛС РС и ПМФ УНИБЛ, НВО	ЛС РС, ФЗЗЖСиЕЕ, средства из пројеката	

10	Мониторинг квалитета површинских вода и издана	Годишњи извјештај о резултатима контроле	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	80.000	ЈУ НПС и научне институције	ПМФ УНИБЛ, Пољопривредни факултет, ЈУНП С, МПШ В РС	ЈУ ВС	
11	Редовно одржавање објеката културно-историјске вриједности	Извјештај о реализацији годишњих програма	5.000	880.000	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	897.000	ЈУ НПС, МПУГЕ	ЈУ НПС	ЈУ НПС	
8.1.2	Активности и мјере на заштити станишта																	
12	Истраживања и инвентаризација свих станишних типова <i>NATURA 2000</i> (24 типа станишта; 3130, 3150, 3220, 3240, 3260, 4060, 4070, 5130, 6170, 6210, 6230, 6430, 6450, 6520, 7140, 7230, 8120, 8210, 8220, 91Е0*, 91К0, 9110, 9180, 9410)	База података о резултатима праћења станишта и врста, ГИС база података подручја праћења				86.400				115.200			86.400	288.000	ЈУ НПС	РЗЗКИП Н, Шумарски факултет УНИБЛ ПМФ УНИБЛ;	Средства из пројеката	
8.1.3	Активности и мјере на заштити флоре и гљива																	
13	Мјере на заштити флоре и гљива	База података с резултатима праћења				3.000				3.000			4.000	10.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту), научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИП Н, Шумарски факултет УНИБЛ ПМФ УНИБЛ)	ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
8.1.4	Активности и мјере на заштити фауне																	

14	Ажурирање ГИС базе података и израда планова мониторинга значајних и заштићених врста	Извјештај о реализацији годишњих програма	40.000	40.000	20.000			1.000						101.000	ЈУ НПС	Експерт и из НГО и ПМФ УНИБЛ, ШФ, РЗЗКИП Н (сарадник на пројекту), ЈУ НПС	ЈУ НПС, Влада РС, ЛСРС, <i>UNDP</i> , <i>USAID</i> , стране фондације	У 2024 и 2025 (по 40.000,00) је израда планова мониторинга за значајне и заштићене врсте. При изради документације, консултовати: Закон о заштити природе; Закон о ловству;
15	Спровођење мјера за смањивање штета локалном становништву	Извјештај о реализацији годишњих програма	10.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	55.000	ЈУ НПС	Експерт и из НГО и ЈУ НПС	ЈУ НПС, Влада РС, ЛСРС, <i>UNDP</i> , <i>USAID</i>	Помоћ становништву у спречавању штета (куповина електричних ограда и/или
16	Истраживања и праћења стања фауне, нарочито значајних, заштићених и угрожених врста (динарска волухарица)	Извјештај о реализацији годишњих програма	15.000	15.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	110.000	ЈУ НПС	Експерт и из НГО и ПМФ УНИБЛ, ШФ, ЈУ НПС	ЈУ НПС, Влада РС, ЛСРС, <i>UNDP</i> , <i>USAID</i> , стране фондације	Истраживање и праћење врста сваке године.
8.1.5	Активности и мјере на заштити прашуме Перућице																	

17	Мониторинг стања и промјена – покрета инвентара и природног процеса у прашуми Перућица, * планиране активности дате у наративном дијелу 8.1.5	Интерни извјештај о резултатима истраживања, објављени научни резултати	5.000				6.000				7.000		18.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту), научне институције	Шумарски факултет УНИБЛ, ПМФ УНИБЛ	Властита средства извршиоца, ФЗЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
8.1.6	Активности на заштити геонаслеђа Парка																
18	Инвентаризација геоморфолошких локалитета	Извјештај о реализацији годишњих програма		10.000	10.000	500	500	500	500	500	500	500	23.500	ЈУ НПС, РЗЗКИПН сарадник на пројекту, научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, ПМФ УНИБЛ, НВО	Средства из пројеката	
8.2	АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ЗАШТИТИ И УНАПРЕЂЕЊУ СТВОРЕНИХ ВРИЈЕДНОСТИ																
8.2.1	Активности на заштити културног наслеђа Парка																
19	Израда регистра непокретног културно-историјског наслеђа Парка	Урађен регистар културног и историјског наслеђа у циљу заштите	2.000	2.000						2.000			6.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту) научне институције	ЈУ НПС, РЗЗКИПН, Филозофски факултет	UNDP и средства из пројеката	
20	Формирање збирке покретног културног наслеђа	Прикупљена и у инвентарну књигу (музејска евиденција) евидентирана грађа		4.000	4.000	4.000	4.000	4.000					20.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту), Музеј Херцеговине,	ЈУ НПС, ПМФ УНИБЛ, Шумарски факултет УНИБЛ	UNDP и средства из пројеката	
21	Истраживање и промоција етно наслеђа и обичаја подручја	Урађен каталог наслеђа (папир, ПДФ, дигитална база – интернет презентација)		5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000				30.000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН (сарадник на пројекту, Музеј Херцеговине, научне институције	ЈУ НПС, Филозофски факултет	UNDP и средства из пројеката	

22	Промоција културно-историјског наслеђа на маркетиншким и пропагандним манифестацијама	Промотивни материјал (информатори, каталози и видео-презентације)	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	50.000	ЈУ НПС, МТТ, ТО	ЈУ НПС	Средства из пројеката и лична средства	
8.2.2	Активности на заштити животне средине																	
23	Мониторинг климатских промјена и метеоролошких елемената	Актуелни подаци о климатским промјенама	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000		9.000	ЈУ НПС, МПУГиЕ, научне институције	ЈУ НПС, ПМФ УНИБЛ, РХМЗ	ФЗЗЖСиЕЕ, средства из пројеката и лична средства	
24	Управљање отпадом у Националном парку уз постављање видео-надзора	Урађен План управљања отпадом	5.000	200.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000		240.000	ЈУ НПС, КО, НВО, КОМ. Пред ЈЛС	ЈУ НПС, КО, НВО, приватне компаније	ФЗЗЖСиЕЕ, средства из пројеката и лична средства	
25	Санација и ревитализација позајмишта минералних сировина и каменолома	Интерни извјештаји о реализацији	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	150.000	ЈУ НПС, ЈПП РС	ЈУ НПС, Шумарски факултет УНИБЛ, приватне компаније	Средства из пројеката	
УКУПНО			117.700	1.359.200	215.100	368.600	164.700	83.600	189.400	67.200	72.200	156.000	2.793.700				Екстерни извори	

Табела 3.

ПОГЛАВЉЕ	СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																
IX	ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРИЈЕДНОСТИ, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																
	МЈЕРЕ/ АКТИВНОСТИ	ИНДИКАТОРИ	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	БУЏЕТ (КМ)	НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ	ИЗВРШИОЦИ ПОТЕНЦИЈАЛНИ САРАДНИЦИ	ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА	КОМЕНТАРИ
9.1	АКТИВНОСТИ НА ВРЕДНОВАЊУ ПОДРУЧЈА																
1	Вредновање екосистемских услуга НП „Сутјеска“	Студија вредновања ЕС	10.000	10.000	10.000								30.000	ЈУ НПС	ЈУ НПС, Шумарски факултет УНИБЛ, ПМФ УНИБЛ	Ф3ЗЖСиЕЕ и средства из пројеката	
9.2	АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ЗАШТИТИ И ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА																
2	Мјере на заштити шумских ресурса од биотичких и абиотичких штетних утицаја	Евиденција извршених мјера	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	40.000	ЈУНПС, МПШВ	ЈУ НПС, Шумарски факултет УНИБЛ,РХМЗ, Реп. инсп. РС	Ф3ЗЖСиЕЕ, UNDP, ЈПШ ШРС, средства из пројеката	
3	Реализација планова унапређења затеченог стања шума	Евиденција извршених мјера	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000						10.000	ЈУ НПС	ЈПШ ШРС, МПШВ РС	ЈПШ ШРС	

4	Израда основа газдовања шумама Националног парка „Сутјеска”	Усвојени планови					200.000	40.000					240.000	ЈУ НПС	ЈПШ ШРС, МПШВ и акредитоване установе	ЈПШ ШРС	
5	Коришћење осталих шумских производа и биомасе	Евиденција извршених радова	1.000				1.000					1.000	3.000	ЈУ НПС	МПШВ, шумовласници ,Шумарски факултет УНИБЛ,приватн а предузећа,НВО	ЈПШ ШРС, МПШВ	
6	Активности и мјере на коришћењу земљишта	Евиденција извршених радова		5.000				5.000					10.000	ЈУ НПС,	МПУГЕ, ЈПШРС, ЈЛЗ,МПШВ	ФЗЖСиЕЕ, UNDP, донатори, МПШВ	
7	Активности и мјере на коришћењу ловне фауне	Евиденција извршених радова	2.000		2.000		2.000					1.000	7.000	ЈУ НПС	ЈПШ ШРС, МПШВ, МПУГЕ	ЛС РС, МПШВ,ловач ка удружења	
8	Активности и мјере на коришћењу риболовне фауне	Евиденција извршених радова и мјера		10.000	10.000	10.000							30.000	ЈУ НПС	ПМФ УНИБЛ, Пољопривредн и факултет	ЈУ НПС МПШВ, ФЗЖСиЕЕ Риболовна удружења,	
9	Модернизација система осматрања и обавјештења и увођење нових технологија за рану детекцију пожара	Усвојен и примијењен савремен систем детекције			20.000	10.000	20.000						50.000	ЈУ НПС, Општина Фоча	ЈУ НПС, ИТ компаније	UNDP	
10	Израда катастра деградираних површина с приједлогом мјера за санацију и рекултивацију деградираног земљишта	Урађен катастар				10.000							10.000	ЈУ НПС	Шумарски факултет УНИБЛ	ФЗЖСиЕЕ, UNDP, грант	
9.3	АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ПЛАНИРАЊУ, ИЗГРАДЊИ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																

11	Израда ПППН НП „Сутјеска“	Усвојен и имплементиран ПППН НП „Сутјеска“; Обавеза која проистиче из Закона о уређењу простора и грађењу („Службени гласник РС“, бр. 40/2013, 2/2015 – одлука УС, 106/2015 і 3/2016 – испр., 104/2018 – одлука УС и 84/2019), основне одредбе, чл. 1; чл. 10–14; чл. 25б; чл. 30.	100.000	100.000									200.000	ЈУ НПС, МПУГЕ	МПУГЕ, РУГИП, лиценциране институције	МПУГЕ, ЈЛС, грант	
----	---------------------------	--	---------	---------	--	--	--	--	--	--	--	--	---------	---------------	---------------------------------------	-------------------	--

12	Изrada Зонинг плана подручја посебне намене за Тјентиште	Усвојен и имплементиран Зонинг план подручја посебне намене за Тјентиште; Већи степен туристичке и инфраструктурне уређености простора, функционалност простора Обавеза која проистиче из Закона о уређењу простора и грађењу („Службени гласник РС”, бр. 40/2013, 2/2015 – одлука УС, 106/2015 и 3/2016 – испр., 104/2018 – одлука УС и 84/2019)							150.000				150.000	ЈУ НПС, МПУГЕ	МПУГЕ, ЈЛС, РУГИП, Шумарски факултет УНИБЛ, ПМФ УНИБЛ, ТО, НВО	МПУГЕ, ЈЛС, грант	
13	Ревизија Студије о вредновању... којом би се озваничио статус Перућице као прашуме-и II категорији заштите.	Урађена Студија											1 500	ЈУ НПС, РЗЗКИПН	РЗЗКИПН Шумарски факултет УНИБЛ, ПМФ УНИБЛ	МПУГЕ ЈУНПС	

14.	Пријава прашуме Перућице на Тентативну листу UNESCO	Потврда о Извршеној пријави											1 000	ЈУ НПС, РЗЗКИПН	РЗЗКИПН Шумарски факултет УНИБЛ, ПМФ УНИБЛ	МПУГЕ ЈУНПС	
9.4	АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ИЗГРАДЊИ ИНФРАСТРУКТУРЕ																
13	Изградња Ловачког дома на Доњим Барама на темељима старог објекта разрушеног у периоду 1992–1995. год.	Изграђен Ловачки дом			60.000	60.000	60.000	60.000	60.000	60.000	60.000		420.000	ЈУ НПС, МПУГЕ, МТТ	ЈУНПС ,лиценциране компаније,	UNDP и донатори	
14	Санација планинских кућа и домова - Планинска кућа Доње बारे (4 лежаја), - Планинска кућа Орловачко језеро (4 лежаја), - Планинска кућа Богуновац (4 лежаја), - Планинска кућа Добре воде (8 лежајева)	Већи степен функционал ности објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	300.000	300.000	300.000	300.000	300.000	300.000	300.000				2.100.000	ЈУ НПС	ПСРС, МПУГЕ, МТТ,ТО, ЈУ НПС, лиценциране грађевинске компаније	UNDP, донатори, ФЗЖСИЕЕ	
15	Одржавање смјештајних капацитета на Тјентишту – хотел „Младост” – павиљони (крвна конструкција, унутрашње уређење, електроинсталације, водоводне инсталације, канализација, изградња система за гријање – котловнице на пелет, спољно уређење...)	Примљени радови по извршењу; Већи степен функционал ности објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	570.000	570.000	570.000	570.000	570.000	570.000	570.000				3.990.000	ЈУ НПС	МТТ, ЈЛС, МПУГЕ	Италијанска организација CISP, ФЗЖСИЕЕ, AICS, донатори и властита средства	

16	Санација управне зграде	Пријем урађених радова; Већи степен функционалности објекта, бољи услови рада	72.000	72.000	72.000	72.000	72.000	72.000	72.000				504.000	ЈУ НПС	МПУГЕ, МПШВ	Властина средства, донаторска средства, грантови	
17	Санација Музеја битке на Сутјесци	Отворен Музеј за посјетиоце Парка; Већи степен функционалности објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	220.000	220.000	220.000	220.000	220.000	220.000	220.000	220.000	220.000		1.980.000	ЈУ НПС, МПУГЕ, МТТ	МПУГЕ, МТТ, грађевинске компаније	Грантови, властина средства, Буџет ЈЛС	
18	Електрификација објекта и постављање соларних панела и ел. агрегата: Пријевор (3 објекта) и Доње баре	Већи степен функционалности објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	17.000	17.000	17.000	17.000	17.000	17.000	17.000	17.000	17.000		153.000	ЈУ НПС, МПУГЕ, МТТ	Мин Енерг, грађевинске компаније	ФЗЖСиЕЕ, донаторска средства	
19	Санација угоститељских објекта: - ресторан у склопу хотела „Младост“ - ресторан Језеро - базен поред ресторана	Већи степен функционалности објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000						500.000	ЈУ НПС, МТТ	Грађевинске компаније	МТиТ, МПУГЕ, средства из пројекта прекограничне сарадње IPA	
20	Изградња „улазних капија“ у НП „Сутјеска“ (Пријевор и Доње баре)	Урађене капије		10.000	10.000								20.000	ЈУ НПС, МПУГЕ	МПУГЕ, Столарске радионице	ФЗЖСиЕЕ, донаторска средства	

21	Уређење видиковца (4 локације)	Уређени видиковци; Већи степен сигурности, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000						40.000	ЈУ НПС, МПУГЕ, МТТ	Ловачка удружења, Планинарска друштва, НВО	Ловачка удружења, властита средства	
22	Набавка и постављање мобилијара (клубе, канте и сл.) на три бициклическе стазе (на свакој стази на два локалитета)	Постављен мобилијар, веће задовољство посјетилаца	1.000	1.000	1.000								3.000	ЈУ НПС	ЈУНПС, Планинарска друштво	Грантови, донације	
23	Освјетљење на локалитету Тјентиште: главне саобраћајнице, помоћни путеви и пјешачке стазе	Већи степен функционал ности и безбједности , веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет		16.000	18.000	16.000							50.000	ЈУ НПС, ЈППРС	ЈППРС, ,Општина Фоча, ТО приватне компаније	ЈППРС, Општина Фоча, МСИБ	
24	Оспособљавање и одржавање Виртуелног центра Перућица (завршетак пројекта „Виртуелни центар Перућица“)	Отворен Центар; Већи степен функционал ности објекта, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	15.000	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	28.500	ЈУ НПС, МПУГЕ, МТТ	МТЕЛ, ИТ КОМПАНИЈЕ	МНТРВО, МТЕЛ	Пројекат је у фази реализације
25	Израда и постављање дрвеног оквира за фотографисање туриста на Пријевору	Урађен оквир		3.000					500				3.500	ЈУ НПС	ЈУНПС; ТО Општине Фоча	ЈУ НПС	

26	Израда и постављање инфо-табли на главним путним правцима у подручју Парка (Тјентиште–Пријевор и Тјентиште–Доње баре), укупно 6 шест инфо-табли; обнова сигнализације у подручју Парка (на локалним путевима, пјешачким и бициклическим стазама)	Веће задовољство посјетилаца, већи степен информисаности	4.000	5.000	5.000	4.000	4.000	4.000	4.000				30.000	ЈУ НПС	ЈУ НПС, приватна предузећа	ЈУ НПС	
27	Пројектовање, изградња и одржавање шумских путева	Примљени урађени шумски путеви	15.000	3.200.000		1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	3.222.000	ЈУ НПС, акредитоване установе	МСиВ, Грађевинске фирме путне мреже	ЈПШ ШРС, МСиВ, грантови	
28	Санација локалних путева: Тјентиште–Пријевор (20 km – асфалт)	Већи степен сигурности саобраћаја, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	360.000	360.000	360.000	360.000	360.000	360.000	360.000				2.520.000	ЈУ НПС, ЈУ ВС, МПШВ, МПУГЕ	МСиВ, Грађевинске фирме путне мреже	ЈПШ ШРС, МСиВ, ЈППРС	
29	Санација локалних путева: Тјентиште–Доње баре (19 km – макадам)	Већи степен сигурности саобраћаја, веће задовољство посјетилаца, већи туристички промет	42.000	42.000	42.000	42.000	42.000	42.000	42.000				294.000	ЈУ НПС, ЈУ ВС, МПШВ, МПУГЕ	МСиВ, Грађевинске фирме путне мреже	ЈПШ ШРС, МСиВ, ЈЛС	
30	Одржавање комуналне инфраструктуре – израда пројекта за рјешавање питања отпадних вода	Извјештај о перманентној контроли	50.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	95.000	ЈУ НПС, Комунално предузеће Општине Фоча	Општина Фоча, пројектни бирои	ФЗЖСииЕЕ, средства из намјенских грантова	

1	Изградња и пуштање у рад информативно-тржног центра на локалитету Тјентиште, непосредно уз главну саобраћајницу (изградња функционалног објекта у алпском стилу)	Изграђен објекат; већи степен информисаности о Парку, његовим садржајима, вриједности ма, могућностима туристичке понуде и сл.; могућност продаје односно куповине: сувенира, производа из домаће кућне радиности, здраве хране и локалних безалкохолних и алкохолних пића и сл.	20.000	20.000	20.000							60.000	ЈУ НПС	ТО Фоча, ТО Калиновић, ТО Гацко, ТС	МТИТ, средства из пројекта	
9.5	АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ПОДРШЦИ РУРАЛНОМ РАЗВОЈУ															
32	Израда и реализација пилот пројекта производње и пласмана органске хране на подручју НП „Сутјеска”	Прихваћен Извјештај о реализацији Програма	15.000									15.000	ЈУ НПС, НВО	МПШВ, ЈУНПС; Пољопривредн и факултет	МПШВ	
33	Чување и гајење старих сорти воћа и раса домаћих животиња у сврху брендирања производа	Урађен каталог аутохтоних сорти воћа и домаћих животиња у сврху брендирања		10.000	10.000	10.000	10.000					40.000	ЈУ НПС, Општина Фоча	МПШВ, ИГР РС, Ветеринарски институт РС	МПШВ, Ветеринарск и институт РС	

	УКУПНО	1.918.000	5.081.500	1.857.500	1.822.500	1.999.500	1.701.500	1.807.000	308.500	308.500	13.500	16.820.500			Екстерни извори осим наведених извора	
--	--------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	---------	---------	--------	------------	--	--	---------------------------------------	--

Табела 4.

ПОГЛАВЉЕ	СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																
Х	ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ПРОМОЦИЈИ ВРИЈЕДНОСТИ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА																
	МЈЕРЕ/ АКТИВНОСТИ	ИНДИКАТОРИ	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	БУЏЕТ (КМ)	НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ	ИЗВРШИОЦИ ПОТЕНЦИЈАЛНИ САРАДНИЦИ	ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА	КОМЕНТАРИ
10.1	ИНФОРМАТИВНО-ПРОПАГАНДНЕ АКТИВНОСТИ																
1	Израда штампаног, дигиталног промотивног материјала туристичких вриједности у подручју Парка (проспекти и сл.)	Већа потражња и појачан интерес за туристичким производом Парка	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	30.000	ЈУ НПС и РЗЗКИП Н	ЈУ НПС,ТО,п риватна предузећа	Средства из пројеката и лична средства	

2	Израда промотивног видео и тонског записа туристичких вриједности у подручју Парка и његово јавно емитовање (ТВ прилози)	Већа потражња и појачан интерес за туристичким производом Парка	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000	30.000	ЈУ НПС	ЈУ НПС, ТВ станице	Средства из пројеката и лична средства	
10.2	ЕДУКАТИВНО-ПРОМОТИВНЕ АКТИВНОСТИ																
3	Едукација регистрованих даваоца туристичких и угоститељских услуга у подручју Парка о принципима одрживог туризма у заштићеном подручју	Учешће у програму едукације		1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000		8.000	ЈУ НПС и РЗЗКИП Н(сарадник на пројекту)	ЈУ НПС ТО, волонтери	ФЗЗЖСИЕЕ, средства из пројеката и лична средства	
	Едукација запослених (семинари, тематске радионице)	Учешће у програму едукације	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	10.000	ЈУ НПС	ЈУ НПС, ТО, ПМФ УНИБЛ, НВО	ЈУ НПС, НВО	
10.3	УПРАВЉАЊЕ ПОСЈЕТИОЦИМА																
4	Уређење центра за посјетиоце	Уређен и промотивно опремљен центар за посјетиоце	8.000	8.000	8.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	38.000	ЈУ НПС и РЗЗКИП Н(сарадник на пројекту)	ЈУ НПС, Пројектантске и грађевинске куће	ФЗЗЖСИЕЕ, средства из пројеката и лична средства	
5	Израда Плана управљања посјетиоцима	Број организованих туристичких посјета и коришћења појединих		30.000									30.000	ЈУ НПС	ТО, ЈУ НПС, ПМФ УНИБЛ, Општине Фоча	Средства из пројеката и лична средства	

		туристичких рута															
	УКУПНО		15.000	46.000	16.00 0	10.000	10.00 0	10.00 0	10.00 0	10.000	10.00 0	9.000	146.000			Екстерни извори	

Табела 5.

ПОГЛ АВЉЕ	СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																
XI	САРАДЊА С ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА И МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА																
	МЈЕРЕ/ АКТИВНОСТИ	ИНДИКАТОРИ	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	БУЏЕТ (КМ)	НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ	ИЗВРШИОЦИ ПОТЕНЦИЈАЛНИ САРАДНИЦИ	ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА	КОМЕНТАРИ
11.1	САРАДЊА С ЛОКАЛНОМ ЗАЈЕДНИЦОМ И ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА ПАРКА																
1	Међународна сарадња с другим заштићеним добрима – националним парковима	Закључени уговори, споразуми и др. о сарадњи	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	15.000	ЈУ НПС и РЗЗКИПН (сарадник на Пројекту)	ЈУ НПС, НП у окружењу ,Динариди	Средства из пројеката и лична средства	
11.2	САРАДЊА С НЕВЛАДИНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА													ЈУ НПС	ЈУ НПС, НВО	Средства из пројеката и лична средства	

11.3	МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА И САРАДЊА С ДРУГИМ ЗАШТИЋЕНИМ ДОБРИМА												ЈУ НПС и РЗЗКИПН сарадник на Пројекту)	ЈУ НПС и РЗЗКИПН	Средства из пројекта и лична средства	
	УКУПНО	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	15.000			Екстерни и интерни извори	

Табела 6.

ПОГЛАВЉЕ	СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА																
XII	ОРГАНИЗАЦИЈА И СРЕДСТВА																
	МЈЕРЕ/ АКТИВНОСТИ	ИНДИКАТОРИ	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	БУЏЕТ (КМ)	НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ	ИЗВРШИОЦИ ПОТЕНЦИЈАЛНИ САРАДНИЦИ	ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА	КОМЕНТАРИ
12.1	ОРГАНИЗАЦИЈА И УПРАВЉАЊЕ																
1	Израда нове систематизације радних мјеста у НП „Сутјеска” у складу с реалним потребама	Усвојен Статут и Правилник о систематизацији радних мјеста											0	ЈУ НПС	ЈУ НПС	ЈУ НПС, НП (примјери добре практике)	
12.2	УЧЕШЋЕ ЈАВНОСТИ																
			0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				

Табела 7.

ПРЕГЛЕД БУЏЕТА ПО ГОДИНАМА		2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	УКУПНО	
СИНТЕЗНИ ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА													
1	МЈЕРЕ ПОГЛАВЉЕ VII	НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ И ОБРАЗОВНИ РАД	20.500	79.500	95.500	86.500	85.000	25.000	27.500	64.500	27.500	66.000	576.500
2	МЈЕРЕ ПОГЛАВЉЕ АКТИВНОСТ VIII	ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ И МЈЕРЕ НА ЗАШТИТИ, ОДРЖАВАЊУ, ПРАЂЕЊУ И УНАПРЕЂЕЊУ ПРИРОДНИХ И СТВОРЕНИХ ВРИЈЕДНОСТИ	117.700	1.359.200	215.100	368.600	164.700	83.600	189.400	67.200	72.200	156.000	2.793.700
3	МЈЕРЕ ПОГЛАВЉЕ АКТИВНОСТ IX	ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРИЈЕДНОСТИ, РАЗВОЈУ И УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА	1.918.000	5.081.500	1.857.500	1.822.500	1.999.500	1.701.500	1.807.000	308.500	308.500	13.500	16.820.500
4	МЈЕРЕ ПОГЛАВЉЕ АКТИВНОСТ X	ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ НА ПРОМОЦИЈИ ВРИЈЕДНОСТИ ЗАШТИЂЕНОГ ПОДРУЧЈА	15.000	46.000	16.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	9.000	146.000
5	МЈЕРЕ ПОГЛАВЉЕ АКТИВНОСТ XI	САРАДЊА С ДРУГИМ КОРИСНИЦИМА И МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	15.000
6	МЈЕРЕ ПОГЛАВЉЕ АКТИВНОСТ XII	ОРГАНИЗАЦИЈА И СРЕДСТВА	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
СВЕУКУПНО			2.072.700	6.567.700	2.182.600	2.287.100	2.258.700	1.819.600	2.035.400	451.700	419.700	246.000	20.351.700

ПРИЛОГ 2.	ЗАШ	ЕНД	ЦЛ	CITES
ПРЕГЛЕД ВАСКУЛАРНИХ БИЉАКА ПО КРИТЕРИЈУМИМА (ЕНДЕМИЗАМ, ЦРВЕНА ЛИСТА, УРЕДБА О ЗАШТИЋЕНИМ ВРСТАМА И CITES)				
Таксон				
<i>Acanthus hungaricus</i> (Borbás) Baenitz	C3		1	
<i>Acer heldreichii</i> Orph. ex Boiss. subsp. <i>visianii</i> K. Maly	C3	ЕНД	1	
<i>Acer hyrcanum</i> Fisch. & C. A. Mey. subsp. <i>intermedium</i> (Pančić) Palam.	3	ЕНД	1	
<i>Achillea abrotanoides</i> (Vis.) Vis.	C3	ЕНД	1	
<i>Achillea ageratifolia</i> (Sibth. & Sm.) Boiss.	C3	ЕНД	1	
<i>Achillea ageratifolia</i> (Sm.) Benth. & Hook. f. subsp. <i>serbica</i> (Nyman) Heimerl	C3	ЕНД	1	
<i>Achillea clavennae</i> L.	3	СУБЕ	1	
<i>Achillea lingulata</i> Waldst. & Kit.	3	СУБЕ	1	
<i>Aconitum lycoctonum</i> L. subsp. <i>neapolitanum</i> (Ten.) Nyman	3		1	
<i>Adenophora liliifolia</i> (L.) A. DC.	C3		1	
<i>Ajuga pyramidalis</i> L.	3		1	
<i>Alchemilla glabra</i> Neygenf.	3		1	
<i>Alchemilla velebitica</i> (Janch.) Degen	3	СУБЕ	1	
<i>Allium horvatii</i> Lovrić	3	ЕНД	1	
<i>Allium schoenoprasum</i> L. subsp. <i>schoenoprasum</i>	3		1	
<i>Allium senescens</i> L.	3		1	
<i>Allium victorialis</i> L.	3		1	
<i>Alnus rohlenae</i> Vít, Doua & Mandák,		ЕНД		
<i>Alopecurus gerardii</i> Vill.	C3		1	
<i>Alyssum scardicum</i> Wettst.	3	ЕНД	1	
<i>Amphoricarpos autariatus</i> Blečić & E. Mayer subsp. <i>autariatus</i>		ЕНД		
<i>Anacamptis morio</i> (L.) R.M.Bateman, Pridgeon & M.W.Chase				1
<i>Androsace lactea</i> L.	C3		1	
<i>Anemone baldensis</i> L.	3		1	
<i>Anemone narcissifolia</i> L.	3		1	
<i>Anthyllis vulneraria</i> subsp. <i>alpestris</i> (Schult.) Asch. & Graebn.	3		1	
<i>Anthyllis vulneraria</i> subsp. <i>pulchella</i> (Vis.) Bornm.	3		1	
<i>Aquilegia nigricans</i> Baumg.	3		1	
<i>Arabis ciliata</i> Clairv.	3		1	
<i>Arabis scopoliana</i> Boiss.	C3		1	
<i>Arabis sudetica</i> Tausch.	3		1	
<i>Arctostaphylos alpinus</i> (L.) Spreng.	3		1	
<i>Arenaria biflora</i> L.	C3		1	

<i>Arenaria gracilis</i> Waldst. & Kit.	3	ЕНД	1	
<i>Arnica montana</i> L.	C3		1	
<i>Asperula beckiana</i> Degen	3		1	
<i>Asperula scutellaris</i> Vis.	3	ЕНД	1	
<i>Asperula wettsteinii</i> Adamović	3	ЕНД	1	
<i>Asphodelus albus</i> Mill.	3		1	
<i>Asplenium lepidum</i> C.Presl	C3		1	
<i>Aster alpinus</i> L.	C3		1	
<i>Astragalus depressus</i> L.	3		1	
<i>Astragalus glycyphylloides</i> DC.	C3		1	
<i>Astrantia carniolica</i> Jacq.	C3		1	
<i>Astrantia major</i> subsp. <i>elatio</i> (Friv.) K.Malý		ЕНД		
<i>Athamanta turbith</i> (L.) Brot. subsp. <i>haynaldii</i> (Borbás & R.Uechtr.) Tutin	3	ЕНД	1	
<i>Aubrieta columnae</i> Guss. subsp. <i>croatica</i> (Schott, Nyman & Kotschy) Mattf.	3	ЕНД	1	
<i>Aurinia corymbosa</i> Griseb.	3	ЕНД	1	
<i>Barbarea bracteosa</i> Guss.	3		1	
<i>Bartsia alpina</i> L.	3		1	
<i>Berberis vulgaris</i> L.	3		1	
<i>Blysmus compressus</i> (L.) Panz. ex Link	3		1	
<i>Bunium alpinum</i> Waldst. & Kit. subsp. <i>alpinum</i>	3	ЕНД	1	
<i>Bupleurum karglii</i> Vis.	3	ЕНД	1	
<i>Bupleurum ranunculoides</i> L.	3		1	
<i>Bupleurum veronense</i> Turra		СУБЕ		
<i>Campanula latifolia</i> L.	C3		1	
<i>Campanula pichleri</i> Vis.	C3	ЕНД	1	
<i>Campanula witasekiana</i> Vierh.	3		1	
<i>Cardamine kitaibelii</i> Becherer	3		1	
<i>Cardamine raphanifolia</i> Pourr. subsp. <i>acris</i> (Griseb.) O.E.Schulz	C3		1	
<i>Carex atrata</i> L.	3		1	
<i>Carex echinata</i> Murray	3		1	
<i>Carex ferruginea</i> Scop.	C3		1	
<i>Carex lasiocarpa</i> Ehrh.	C3		1	
<i>Carex lepidocarpa</i> Tausch	3		1	
<i>Carex limosa</i>	C3		1	
<i>Carex nigra</i> (L.) Reichard	3		1	
<i>Carex panicea</i> L.	3		1	
<i>Carex riparia</i> Curtis	3		1	
<i>Carex sempervirens</i> Vill.	3		1	
<i>Carex vesicaria</i> L.	3		1	
<i>Centaurea kotschyana</i> Heuff. ex W.D.J.Koch	3		1	
<i>Cephalanthera damasonium</i> (Mill.) Druce	C3			1
<i>Cephalanthera longifolia</i> (L.) Fritsch	C3		1	1
<i>Cephalanthera rubra</i> (L.) Rich.	C3			1
<i>Cerastium alpinum</i> L. subsp. <i>lanatum</i> (Lam.) Asch. & Graebn.	3		1	

<i>Cerastium decalvans</i> Schloss. & Vuk. subsp. <i>decalvans</i>	3	ЕНД	1	
<i>Cerastium dinaricum</i> G. Beck et Szysz.	C3	ЕНД	1	
<i>Cerastium grandiflorum</i> Waldst. & Kit.	3	ЕНД	1	
<i>Cerastium malyi</i> (T.Georgiev) Niketić	C3	ЕНД	1	
<i>Chaerophyllum coloratum</i> L.	3	ЕНД	1	
<i>Circaea alpina</i> L.	3		1	
<i>Cirsium rivulare</i> (Jacq.) All.	3		1	
<i>Clinopodium alpinum</i> (L.) Merino ssp. <i>dinaricum</i> (Šilić) Iamonico et Bogdanović		СУБЕ		
<i>Clinopodium thymifolium</i> (Scop.) Kuntze	3	СУБЕ	1	
<i>Comarum palustre</i> L.	C3		1	
<i>Convallaria majalis</i> L.	3		1	
<i>Corallorhiza trifida</i> Châtel.	C3			1
<i>Corydalis blanda</i> Schott subsp. <i>blanda</i>	C3	ЕНД	1	
<i>Corylus columna</i> L.	C3		1	
<i>Crepis aurea</i> (L.) Cass.	3		1	
<i>Crepis froelichiana</i> subsp. <i>dinarica</i> (Beck) Gutermann	3		1	
<i>Crepis paludosa</i> (L.) Moench	3		1	
<i>Cyclamen purpurascens</i> Mill.				1
<i>Cyperus fuscus</i> L.	3		1	
<i>Cystopteris montana</i> (Lam.) Desv.	C3		1	
<i>Dactylorhiza cordigera</i> (Fr.) Soó subsp. <i>bosniaca</i> (Beck) Soó	C3	ЕНД	1	1
<i>Dactylorhiza fuchsii</i> (Druce) Soó				1
<i>Dactylorhiza maculata</i> (L.) Soó subsp. <i>maculata</i>	3		1	1
<i>Dactylorhiza majalis</i> (Rchb.) P.F.Hunt & Summerh.	C3		1	1
<i>Dactylorhiza saccifera</i> (Brongn.) Soó	3			1
<i>Dactylorhiza sambucina</i> (L.) Soó	3			1
<i>Dactylorhiza viridis</i> (L.) R. M. Bateman, Pridgeon & M. W. Chase	C3		1	1
<i>Daphne blagayana</i> Freyer	C3	СУБЕ	1	
<i>Daphne cneorum</i> L.	C3		1	
<i>Daphne laureola</i> L.	3		1	
<i>Daphne malyana</i> Blečić	C3	ЕНД	1	
<i>Dianthus carthusianorum</i> L.	3		1	
<i>Dianthus giganteus</i> dUrv. subsp. <i>croaticus</i> (Borbás) Tutin	3	СУБЕ	1	
<i>Dianthus integer</i> Vis. subsp. <i>integer</i>	3	ЕНД	1	
<i>Dianthus sylvestris</i> Wulfen subsp. <i>bertisceus</i> Rech. f.	C3	ЕНД	1	
<i>Doronicum grandiflorum</i> Lam.	C3		1	
<i>Draba aizoides</i> L.	3		1	
<i>Draba lasiocarpa</i> Rochel	3		1	
<i>Dryas octopetala</i> L.	C3		1	
<i>Drypis spinosa</i> L.	3		1	
<i>Edraianthus graminifolius</i> (L.) A.DC.	3	СУБЕ	1	
<i>Edraianthus montenegrinus</i> Horák		ЕНД		
<i>Edraianthus serpyllifolius</i> (Vis.) A. DC.	3	ЕНД	1	
<i>Edraianthus sutjeskiae</i> Lakušić ex Surina & D. Lakušić	C3	ЕНД	1	
<i>Edraianthus tenuifolius</i> (Waldst. & Kit.) A. DC.	3	ЕНД	1	

Epilobium alpestre (Jacq.) Krock.	3		1	
Epilobium alsinifolium Vill.	3		1	
Epilobium palustre L.	3		1	
Epipactis atrorubens (Hoffm.) Besser	C3			1
Epipactis helleborine (L.) Crantz				1
Epipactis microphylla (Ehrh.) Sw.	C3			1
Epipactis palustris (L.) Crantz	C3		1	1
Equisetum fluviatile L.	3		1	
Equisetum sylvaticum L.	3		1	
Eriophorum angustifolium Honck.	3		1	
Eriophorum latifolium Hoppe	3		1	
Eryngium alpinum L.	C3		1	
Eryngium palmatum Pančić & Vis.	3	ЕНД	1	
Erysimum linariifolium Tausch	3	ЕНД	1	
Euphorbia capitulata Rchb.	3	ЕНД	1	
Euphorbia montenegrina (Bald.) K. Malý	3	ЕНД	1	
Euphorbia villosa Waldst. & Kit. ex Willd.	C3		1	
Euphrasia hirtella Reut.	3		1	
Euphrasia minima Jacq. ex DC.	3		1	
Festuca bosniaca Kumm. & Sendtn.	3	СУБЕ	1	
Festuca bosniaca Kumm. & Sendtn. subsp. chlorantha (Beck) Markgr.-Dann.	3	ЕНД	1	
Festuca korabensis (Jáv. ex Markgr.-Dann.) Markgr.-Dann.	3	ЕНД	1	
Festuca nitida Schult. subsp. macrathera (Hack.) Foggi & Signorini		ЕНД		
Galanthus nivalis L.				1
Genista radiata (L.) Scop.	3		1	
Genista sylvestris Scop. subsp. dalmatica (Bartl.) H. Lindb.	3	ЕНД	1	
Gentiana acaulis L.	3		1	
Gentiana dinarica Beck	C3	СУБЕ	1	
Gentiana lutea subsp. symphyandra (Murb.) Hayek	C3	СУБЕ	1	
Gentiana verna subsp. tergestina (Beck) Hayek	3	СУБЕ	1	
Gentianella crispata (Vis.) Holub	3	СУБЕ	1	
Geocaryum cynapioides (Guss.) L.Engstrand	3		1	
Geum molle Vis. & Pančić	3	СУБЕ	1	
Gnaphalium norvegicum Gunnerus	3		1	
Gnaphalium roeseri Boiss. & Heldr. subsp. pichleri (Murb.) Hayek	3	ЕНД	1	
Gnaphalium supinum L.	3		1	
Grafia golaka (Hacq.) Rchb.	3	СУБЕ	1	
Gymnadenia conopsea (L.) R.Br.				1
Gymnadenia frivaldii Hampe ex Griseb.	C3	СУБЕ	1	1
Gymnadenia nigra (L.) Rchb. f.	C3		1	1
Gymnadenia rhellicani (Teppner & E.Klein) Teppner & E.Klein				1
Helianthemum canum (L.) Baumg.	3		1	
Helictochloa planiculmis (Schrud.) Romero Zarco	3		1	
Helictotrichon blavii (Ascherson & Janka) C. E. Hubb.	3	ЕНД	1	

<i>Heracleum sphondylium</i> L. subsp. <i>orsinii</i> (Guss.) H. Neumayer	3		1	
<i>Hesperis dinarica</i> Beck	3	СУБЕ	1	
<i>Hieracium flexicaule</i> Freyn & Vandas subsp. <i>flexicaule</i>		ЕНД		
<i>Hieracium guentheri-beckii</i> Zahn subsp. <i>guentheri-beckii</i>		ЕНД		
<i>Hieracium macrodon</i> Nägeli & Peter subsp. <i>macrodon</i>		ЕНД		
<i>Hieracium naegelianum</i> Pančić subsp. <i>maglicense</i> Beck & Zahn		ЕНД		
<i>Hieracium naegelianum</i> Pančić subsp. <i>naegelianum</i>		ЕНД		
<i>Hieracium plumulosum</i> A. Kern.		ЕНД		
<i>Hieracium pseudobifidum</i> subsp. <i>trebevicianum</i> (K. Malý) Zahn	3		1	
<i>Hieracium scheppigianum</i> Freyn subsp. <i>scheppigianum</i>		ЕНД		
<i>Hieracium scheppigianum</i> Freyn subsp. <i>volujakense</i> Zahn		ЕНД		
<i>Hieracium waldsteinii</i> Tausch subsp. <i>plumulosum</i> (A. Kern.) Freyn	3	ЕНД	1	
<i>Hieracium waldsteinii</i> Tausch subsp. <i>trichobranchion</i> Zahn	3	ЕНД	1	
<i>Himantoglossum calcaratum</i> (Beck) Schltr.	C3		1	1
<i>Hornungia alpina</i> (L.) O. Appel subsp. <i>alpina</i>	3		1	
<i>Hornungia alpina</i> subsp. <i>brevicaulis</i> (Sprengel) O. Appel	3		1	
<i>Hypericum androsaemum</i> L.	3		1	
<i>Hypochaeris maculata</i> L. subsp. <i>pelivanoviczii</i> (Velen.) Hayek	3	ЕНД	1	
<i>Iberis carnosa</i> Willd. subsp. <i>carnosa</i>	3		1	
<i>Ilex aquifolium</i> L.	3		1	
<i>Iris bosniaca</i> Beck (<i>Iris reichenbachii</i> Heuff.)	C3	СУБЕ	1	
<i>Jovibarba heuffelii</i> (Schott) Á. Löve & D. Löve	C3		1	
<i>Juniperus sabina</i> L.	C3		1	
<i>Kernera saxatilis</i> (L.) Rchb.	3		1	
<i>Knautia dinarica</i> (Murb.) Borbás	3	ЕНД	1	
<i>Knautia sarajevensis</i> (Beck) Szabó	3	ЕНД	1	
<i>Lactuca aurea</i> (Vis. & Pančić) Stebbins		СУБЕ		
<i>Lactuca pancicii</i> (Vis.) N. Kilian & Greuter	C3	ЕНД	1	
<i>Lamium garganicum</i> L.	3		1	
<i>Laser trilobum</i> (L.) Borkh.	3		1	
<i>Leucanthemopsis alpina</i> (L.) Heywood	3		1	
<i>Lilium bosniacum</i> (Beck) Beck ex Fritsch	C3	ЕНД	1	
<i>Linaria alpina</i> (L.) Mill.	C3		1	
<i>Linum capitatum</i> Kit. ex Schult. subsp. <i>capitatum</i>	3	ЕНД	1	
<i>Lomelosia graminifolia</i> (L.) Greuter & Burdet	3		1	
<i>Lonicera borbasiana</i> (Kuntze) Degen	3	ЕНД	1	
<i>Lycopodium annotinum</i> L.	3		1	
<i>Malcolmia orsiniana</i> (Ten.) Ten. subsp. <i>angulifolia</i> (Boiss. & Orph.) Stork	3		1	
<i>Menyanthes trifoliata</i> L.	C3		1	
<i>Micromeria croatica</i> (Pers.) Schott	3	ЕНД	1	
<i>Micromeria thymifolia</i> (Scop.) Fritsch	3		1	
<i>Minuartia bosniaca</i> (G. Beck) K. Malý	3	ЕНД	1	

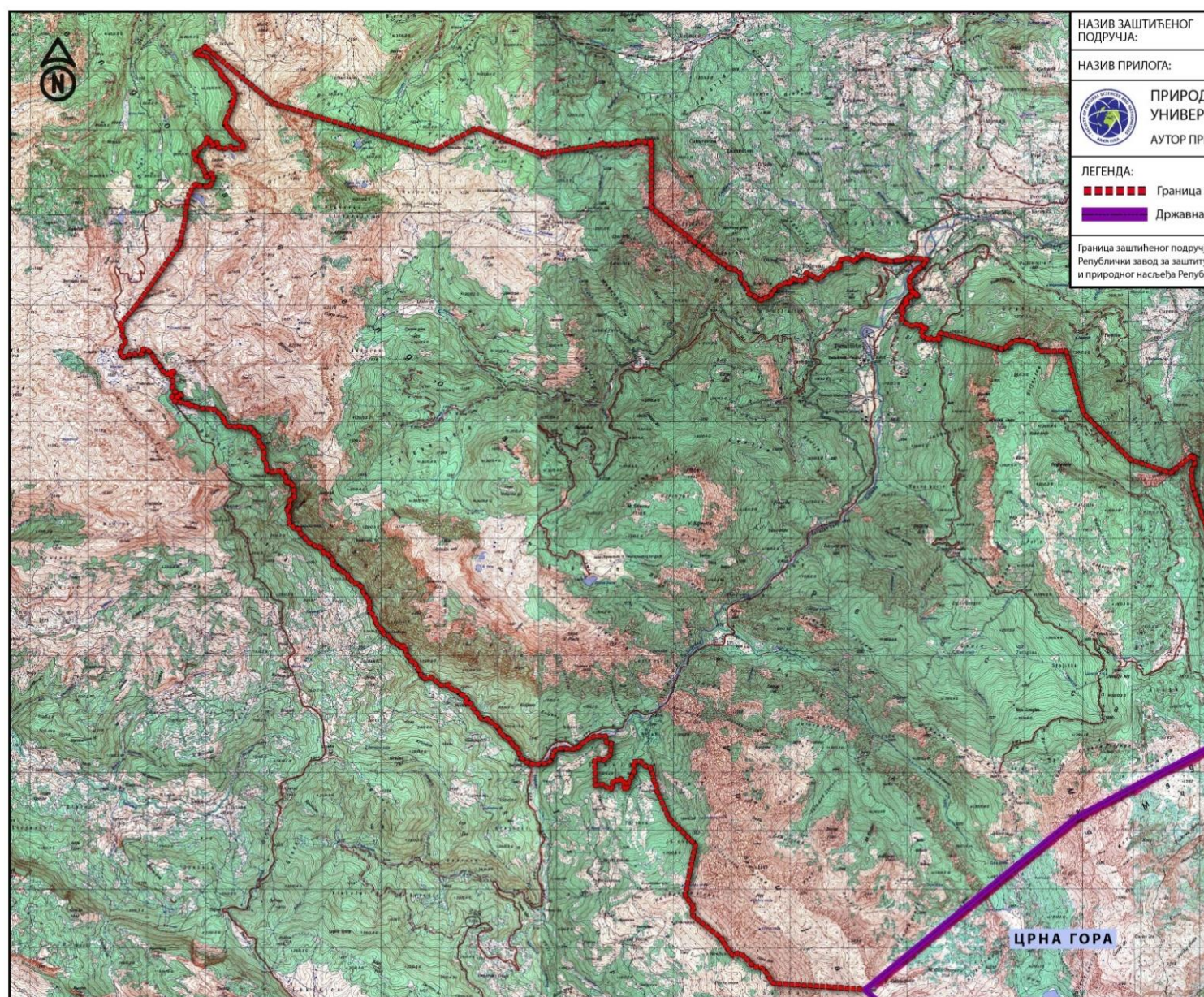
Minuartia graminifolia (Ard.) Jáv. subsp. clandestina (Port.) Mattf.	3	ЕНД	1	
Minuartia hirsuta (M.Bieb.) Hand.-Mazz. subsp. falcata (Griseb.) Mattf.	3		1	
Minuartia sedoides (L.) Hiern	3		1	
Moehringia bavarica (L.) Gren. subsp. bavarica	3		1	
Moneses uniflora (L.) A.Gray	3		1	
Mutellina purpurea (Poir.) Reduron, Charpin & Pimenov	3		1	
Myosotis alpestris F. W. Schmidt subsp. suaveolens (Waldst. & Kit. ex Willd.) Strid	3	ЕНД	1	
Narcissus poeticus L. subsp. radiiflorus (Salsb.) Baker	C3		1	
Neotinea ustulata (L.) R. M. Bateman, Pridgeon & M. W. Chase	3		1	1
Neottia cordata (L.) Rich.	C3			1
Neottia ovata (L.) Bluff & Fingerh.				1
Omalotheca hoppeana (W.D.J.Koch) Sch.Bip. & F.W.Schultz	3		1	
Omalotheca pichleri (Murb.) Holub	3		1	
Onobrychis montana DC. subsp. scardica (Griseb.) P. W. Ball	3	ЕНД	1	
Onosma arenaria Waldst. & Kit.	3		1	
Onosma stellulata Waldst. & Kit.	3	ЕНД	1	
Ophioglossum vulgatum L.	C3		1	
Orchis mascula (L.) L.				1
Orchis mascula subsp. speciosa (Mutel) Hegi	C3		1	1
Orobanche pancicii Beck	3		1	
Oxytropis dinarica (Murb.) Wettst. subsp. dinarica	3	ЕНД	1	
Oxytropis neglecta Ten.	3		1	
Oxytropis prenja (Beck) Beck	C3	ЕНД	1	
Papaver kernerii Hayek	C3		1	
Pedicularis acaulis Scop.	C3		1	
Pedicularis brachyodonta Schloss. & Vuk. subsp. brachyodonta	3	ЕНД	1	
Pedicularis brachyodonta Schloss. & Vuk. subsp. montenegrina (Janka ex Nyman) D.A.Webb	3	ЕНД	1	
Pedicularis hoermanniana K.Malý	3	ЕНД	1	
Pedicularis petiolaris Ten.	3		1	
Persicaria amphibia (L.) Delarbre	C3		1	
Persicaria bistorta (L.) Samp.	3		1	
Petasites kablikianus Tausch ex Bercht.	3		1	
Peucedanum aegopodioides Vandas	3	СУБЕ	1	
Phyteuma orbiculare L.	3		1	
Phyteuma pseudorbiculare Pant.	3	ЕНД	1	
Phyteuma sieberi Spreng.	3	СУБЕ	1	
Picea omorika (Pančić) Purkyne	C3	ЕНД	1	
Pilosella pavichii Heuff.		СУБЕ		
Pimpinella serbica (Vis.) Benth. & Hook.f. ex Drude	C3	ЕНД	1	
Plantago argentea Chaix	3		1	
Plantago reniformis Beck	3	ЕНД	1	

<i>Platanthera bifolia</i> (L.) Rich.	C3			1
<i>Platanthera chlorantha</i> (Custer) Rchb.	C3			1
<i>Poa cenisia</i> All.	3		1	
<i>Poa minor</i> Gaudin	3		1	
<i>Poa pumila</i> Host	3		1	
<i>Polygala alpestris</i> Rchb. subsp. <i>croatica</i> (Chodat) Hayek	3	ЕНД	1	
<i>Polygala amara</i> L.	3		1	
<i>Polygonum alpinum</i> All. (<i>Koenigia alpina</i> (All.) T. M. Schust. & Reveal)	C3		1	
<i>Polygonum amphibium</i> L.	C3		1	
<i>Polygonum bistorta</i> L.	3		1	
<i>Potentilla apennina</i> Ten.	3		1	
<i>Potentilla montenegrina</i> Pant.	3	ЕНД	1	
<i>Primula intricata</i> Gren. & Godr.	3		1	
<i>Pseudofumaria alba</i> (Mill.) Lidén subsp. <i>leiosperma</i> (P.Conrath) Lidén	3	ЕНД	1	
<i>Pyrola rotundifolia</i> L.	3		1	
<i>Ranunculus aquatilis</i> L.	C3		1	
<i>Ranunculus circinatus</i> Sibth.	3		1	
<i>Ranunculus concinnatus</i> Schott	3	ЕНД	1	
<i>Ranunculus psilostachys</i> Gris.	3	СУБЕ	1	
<i>Ranunculus thora</i> L.	3		1	
<i>Reichardia macrophylla</i> Vis. & Pančić	3	ЕНД	1	
<i>Rhamnus orbiculata</i> Bornm.	3	ЕНД	1	
<i>Rhododendron hirsutum</i> L.	C3		1	
<i>Ribes uva-crispa</i> (L.) L.	3		1	
<i>Rumex nivalis</i> Hegetschw.	C3		1	
<i>Ruscus hypoglossum</i> L.	C3		1	
<i>Salix serpyllifolia</i> Scop.	3		1	
<i>Salix serpyllifolia</i> Scop.	3		1	
<i>Sanguisorba officinalis</i> L.	3		1	
<i>Satureja subspicata</i> Bartl. ex Vis. subsp. <i>subspicata</i>	3	ЕНД	1	
<i>Saxifraga aizoides</i> L.	3		1	
<i>Saxifraga blavii</i> (Engl.) Beck	3	ЕНД	1	
<i>Saxifraga caesia</i> L.	3		1	
<i>Saxifraga crustata</i> Vest	3		1	
<i>Saxifraga glabella</i> Bertol.	3		1	
<i>Saxifraga marginata</i> Sternb.	3		1	
<i>Saxifraga moschata</i> Wulfen	3		1	
<i>Saxifraga oppositifolia</i> L.	C3		1	
<i>Saxifraga prenja</i> Beck	3	ЕНД	1	
<i>Saxifraga stellaris</i> L.	C3		1	
<i>Scabiosa silenifolia</i> Waldst. & Kit.	3	СУБЕ	1	
<i>Scrophularia bosniaca</i> Beck	3	ЕНД	1	
<i>Scrophularia laciniata</i> Waldst. & Kit.	3		1	
<i>Scutellaria alpina</i> L.	3		1	
<i>Sedum atratum</i> L.	3		1	

<i>Sedum magellense</i> Ten.	3		1	
<i>Senecio hercynicus</i> Herborg subsp. <i>dalmaticus</i> (Griseb.) Greuter	3	ЕНД	1	
<i>Senecio hercynicus</i> Herborg subsp. <i>durmitorensis</i> Herborg	3	ЕНД	1	
<i>Senecio thapsoides</i> DC. subsp. <i>visianianus</i> (Vis.) Vandas	3	ЕНД	1	
<i>Sesleria insularis</i> Sommier subsp. <i>sillingeri</i> (Deyl) Deyl	3	ЕНД	1	
<i>Sesleria interrupta</i> Vis.		ЕНД		
<i>Sesleria robusta</i> Schott & al. subsp. <i>robusta</i>	3	ЕНД	1	
<i>Silene acaulis</i> (L.) Jacq.	3		1	
<i>Silene marginata</i> (Schult.) Kit.	3	СУБЕ	1	
<i>Silene multicaulis</i> Guss.	3		1	
<i>Silene sendtneri</i> Boiss. subsp. <i>sendtneri</i>	3	ЕНД	1	
<i>Silene tommasinii</i> Vis.	3	ЕНД	1	
<i>Sisymbrium strictissimum</i> L.	3		1	
<i>Soldanella alpina</i> L.	3		1	
<i>Sorbus chamaemespilus</i> (L.) Crantz	3		1	
<i>Stachys alpina</i> L. subsp. <i>dinarica</i> Murb.	3	СУБЕ	1	
<i>Stachys anisochila</i> Vis. & Pančić	3	ЕНД	1	
<i>Stachys recta</i> L. subsp. <i>subcrenata</i> (Vis.) Briq.	3	ЕНД	1	
<i>Streptopus amplexifolius</i> (L.) DC.	C3		1	
<i>Taraxacum alpinum</i> Hegetschw.	C3		1	
<i>Taxus baccata</i> L.	C3		1	
<i>Telekia speciosa</i> (Schreb.) Baumg.	3		1	
<i>Teucrium arduinii</i> L.	3	ЕНД	1	
<i>Thelypteris palustris</i> Schott	C3		1	
<i>Thesium parnassi</i> A. DC.		СУБЕ		
<i>Thymus praecox</i> Opiz subsp. <i>polytrichus</i> (A.Kern. ex Borbás) Jalas	3		1	
<i>Tofieldia calyculata</i> (L.) Wahlenb.	C3		1	
<i>Tozzia alpina</i> L.	3		1	
<i>Tragopogon tommasinii</i> Sch. Bip.	3	СУБЕ	1	
<i>Trifolium dalmaticum</i> Vis.	3	ЕНД	1	
<i>Trifolium noricum</i> Wulfen	3		1	
<i>Trollius europaeus</i> L.	3		1	
<i>Valeriana bertisceae</i> Pančić	3	ЕНД	1	
<i>Valeriana dioica</i> L.	C3		1	
<i>Verbascum durmitoreum</i> Rohlena	3	ЕНД	1	
<i>Verbascum nicolai</i> Rohlena	3	ЕНД	1	
<i>Veronica alpina</i> L.	3		1	
<i>Veronica aphylla</i> L.	3		1	
<i>Veronica fruticans</i> Jacq.	3		1	
<i>Veronica saturejoides</i> Vis.	3	ЕНД	1	
<i>Veronica scutellata</i> L.	3		1	
<i>Vicia oroboides</i> Wulfen	3		1	
<i>Viola biflora</i> L.	3		1	
<i>Viola chelmea</i> Boiss. & Heldr. subsp. <i>vratnikensis</i> Gáyer & Degen		ЕНД		

Viola elegantula Schott	СЗ	ЕНД	1	
Viola palustris L.	СЗ		1	
Viola zoysii Wulfen	З	СУБЕ	1	

ПРИЛОГ 3. КАРТОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД ПОДРУЧЈА

Карта 1. Прегледна карта Националног парка „Сутјеска“

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

*Насловна фотографија извор: <https://sutjeskanp.com/prasuma-perucica/>

Бајић, Д., Трбић, Г., Климатски атлас Босне и Херцеговине, Универзитет у Бањој Луци, Природно-математички факултет, 2016.

Dell’Oro, M., Mataruga, M., Sass-Klaassen, U., Fonti, P. (2020). Climate Change Threatens on Endangered Relict Serbian Spruce. *Dendrochronologia*, 59, Article 125651.
<https://doi.org/10.1016/j.dendro.2019.125651>

Измјене и допуне Просторног плана РС до 2025. године, Одлука бр. 2/1-021-214/14 („Службени гласник Републике Српске”, број 15/15)

Извјештај ревизије учинка „Заштита и очување природних добара”, број: РУ 006-21 (2022)

Kappelle, M., Van Vuuren, M. M. I., & Baas, P. (1999). Effects of Climate Change on Biodiversity: A Review and Identification of Key Research Issues. *Biodiversity and Conservation*, 8(10), 1383–1397.
<https://doi.org/10.1023/A:1008934324223>

Попов, Т. (2020). Утицај савремених климатских промјена на фитогеографска обиљежја Републике Српске. Географско друштво Републике Српске.

Popov, T., Gnjato, S., Trbić, G., & Ivanišević, M. (2018). Recent Trends in Extreme Temperature Indices in Bosnia and Herzegovina. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 13(1), 211–224.
<https://doi.org/10.26471/cjees/2018/013/-019>

Popov, T., Gnjato, S., & Trbić, G. (2019). Changes in Extreme Temperature Indices over the Peripannonian Region of Bosnia and Herzegovina. *Geografie*, 124(1), 19–40.
<https://doi.org/10.37040/geografie2019124010019>

Радусин, С., Опрашић, С., Церо, М., Абдурахмановић, И., Вукмир, Г., Авдић, С., Цупаћ, Р., Таис, М., Јакшић, Б., Мухаремовић, А., Хусика, А., Рајчевић, Б., Стојановић, Б., Трбић, Г., Црногорац, Ч., Бајић, Д., Стефановић, Ђ., Војиновић, Ђ., Стојисављевић, Д., Арнаутовић Аксић, Д., ... Јагодић, З. (2013). Други национални извјештај Босне и Херцеговине у складу са Оквирном конвенцијом Уједињених нација. Министарство вањске трговине и економских односа БиХ, Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске, Министарство околиша и туризма Федерације БиХ, UNDP, GEF.

Root, T. L., Price, J. T., Hall, K. R., Schneider, S. H., Rosenzweig, C., & Pounds, J. A. (2003). Fingerprints of Global Warming on Wild Animals and Plants. *Nature*, 421(6918), 57–60.
<https://doi.org/10.1038/nature01333>

Rosenzweig, C., Casassa, G., Karoly, D. J., Imeson, A., Liu, C., Menzel, A., Rawlins, S., Root, T. L., Seguin, B., & Tryjanowski, P. Tryjanowski, P. (2007). Assessment of Observed Changes and Responses in Natural and Managed Systems. In M. L. Parry, O. F. Canziani, J. P. Palutikof, P. J. van der Linden, & C. E. Hanson (Eds.), *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability, Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (pp. 79–131). Cambridge University Press .

Стјепановић, С. М. (2019). Утицај климе на раст и виталност стабала у зависности од хоризонталног и вертикалног распрострањења букових шума [Необјављена докторска дисертација]. Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет

Trbić, G., Popov, T., Gnjato, S. Analysis of Air Temperature Trends in Bosnia and Herzegovina, Geographica Pannonica, Vol. 21, No. 2, pp. 68-84, 2017.

Декић, Р. (2023). НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА” – ХИДРОГРАФИЈА И ИХТИОФАУНА, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Гњато, Р. (2023). НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА” – УПРАВЉАЊЕ ТУРИЗМОМ И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ ТУРИЗМА НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЈЕНЕ, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Лубарда, Б., Максимовић, Т. (2023). НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА” – Флора и вегетација, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Остојић, Ж., (2023). СОЦИО-ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „СУТЈЕСКА” СА ПРЕГЛЕДОМ ОПШТИХ ПОДАТАКА ПОДРУЧЈА, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Попов, Т., (2023). НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА”, Утицај климатских промјена на вегетацију, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Трбић, Г., Божанић, Д. (2023). Детаљан извјештај о процјени климатских пријетњи за НП „СУТЈЕСКА” према климатским сценаријима RCP2.6, RCP 4.5 и RCP 8.5, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Trbić, G., Popov, T., Gnjato, S. Analysis of Air Temperature Trends in Bosnia and Herzegovina, Geographica Pannonica, Vol. 21, No. 2, pp. 68-84, 2017.

Трбојевић, И., (2023). НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА” – Фауна, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци

Трнинић, Б., (2023). ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Тошић, Р., (2023). Геоморфологија НП „СУТЈЕСКА” – ПЛАНОВИ УПРАВЉАЊА ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА КОЈИ ИНТЕГРИШУ МЈЕРЕ ПРИЛАГОЂАВАЊА КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА, ПМФ УНИБЛ Универзитет у Бањој Луци.

Републички завод за статистику, Градови и општине Републике Српске, 2022

www.putevirs.com.

Закон о националним парковима („Службени гласник Републике Српске”, број 75/2010)

Закон о Националном парку „Сутјеска” („Службени гласник Републике Српске”, број 124/12)

Закон о заштити природе („Службени гласник Републике Српске”, број 20/14 – члан 87)

Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2012. годину,
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2013. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2014. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2015. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2016. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2017. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2018. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2019. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2020. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2021. годину
Годишњи извјештај о пословању и годишњи обрачун ЈУ НП „Сутјеска“ за 2022. годину

Плана управљања Националним парком „Сутјеска“ за период 2014–2029. године, „Службени гласник Републике Српске“, број 14/14.

Walther, G. R., Post, E., Convey, P., Menzel, A., Parmesan, C., Beebee, T. J. C., Fromentin, J. M., Hoegh-Guldberg, O., & Bairlein, F. (2002). Ecological Responses to Recent Climate Change. *Nature*, 416(6879), 389–395. <https://doi.org/10.1038/-416389a>

Euro + Med 2006 + [continuously updated]: Euro + Med PlantBase - the information resource for Euro-Mediterranean plant diversity.—Published at <http://www.europlusmed.org>

„Службени гласник РС“, број 124/12, Уредба о Црвеној листи заштићених врста флоре и фауне Републике Српске, Народна Скупштина РС, Бања Лука.

„Службени гласник РС“, број 65/2020, Уредба о строго заштићеним и заштићеним дивљим врстама, Народна Скупштина РС, Бања Лука.

Ратконић, М., Брауновић, С., Чанчар, З., Крсмановић, В., (2006). Специјски диверзитет прашумског резервата „Перућица“. Зборник радова Међународне научне конференције – Газдовање шумским екосистемима националних паркова и других заштићених подручја 589-597.

REDŽIĆ, S., BULIĆ, Z., Hadziablahovic, S. (2011). HIGH MOUNTAIN VEGETATION OF DINARIDES (W. BALKAN). Гласник Републичког завода за заштиту природе Црне Горе 31-32: 7-46.

Milanović, Đ., Stupar, V. (2017). Riparian forest communities along watercourses in the Sutjeska National Park (SE Bosnia and Herzegovina). Гласник Шумарског факултета Универзитета у Бањој Луци 26: 95-111

Ступар, В., Милановић, Ђ. (2017). Историјат заштите природе на подручју Националног парка „Сутјеска“. Гласник Шумарског факултета Универзитета у Бањој Луци 26: 113–128.

Реџић, С., Барудановић, С., Радевић, М. (2008). Босна и Херцеговина – Земља разноликости. Министарство околиша и туризма Федерације БиХ, Сарајево: 155. стр.

Ступар, В., Милановић, Ђ., Милетић, М., Пантовић, Ј., Јукић, Н., Омеровић, Н., Ђукнић, Ј., Маринковић, Н., Марковић, В., Кулијер, Д., Миљевић, И., Филиповић, С., Шпелић, И., Будић, М., Ђурић, А., Симовић, А., Сјеничић, Ј., Шћибан, М., Црнковић, Н., Рељић, С. (2015). Национални парк „Сутјеска” – „Мртви капитал” или лабораторија у природи. Центар за животну средину

Јанковић, М. М. (1972). Приказ књиге Основне природне карактеристике, флора и вегетација Националног парка „Сутјеска” (General natural characteristics, flora and vegetation of National park „Sutjeska”). Гласник Института за ботанику и ботаничке баште Универзитета у Београду 7 (1-4): 207-210. Институт за ботанику и ботаничка башта, Београд

Фукарек, П. (1969). Прилог познавању биљносоциолошких односа и шибљака Националног парка „Сутјеска”, Академија наука и умјетности БиХ, посебна издања XI, 189-291.

Бјелчић, Ж., Шилић, Ч., Лакушић, Р., Кутлеша, Љ., Мишић, Љ., Гргић, П. (1969). Неке ријетке и интересантне биљке на подручју планина Маглића, Волујака и Зеленгоре. Посебна издања. Књига XI. Одјељење природних и математичких наука. Књига 3. Основне природне карактеристике, флора и вегетација Националног парка „Сутјеска”. Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.

Дрешковић, Н. и сар. (едс.) Natura 2000 у Босни и Херцеговини. Сарајево, 2011.

Лакушић, Р., Бјелчић, Ж., Шилић, Ч., Кутлеша, Љ., Мишић, Љ., Гргић, П. (1969). Планинска вегетација Маглића, Волујака и Зеленгоре. Посебна издања. Књига XI, Одјељење природних и математичких наука, Књига 3, Основне природне карактеристике, флора и вегетација Националног парка „Сутјеска”. АНУ БиХ

Шилић, Ч., Абаџић, С. (1986). Ендемичне биљне врсте у екосистемима планина око Сутјеске. Годишњак биолошког института Универзитета Сарајево. Биолошки институт у Сарајеву. Вол. 39

Милановић, Ђ. (2017). Васкуларна флора акватичних и влажних станишта уз глацијална језера у Националном парку „Сутјеска” (Република Српска, Босна и Херцеговина). Гласник Шумарског факултета Универзитета у Бањој Луци 26, 75–93.